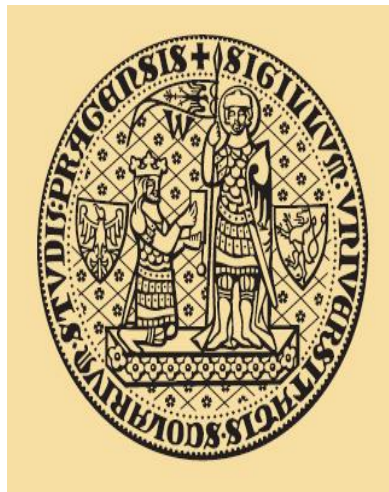

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta, katedra psychologie
Diplomová práce

Pojetí odpovědnosti u dětí
školního věku

Bc. Ludmila Bártová

Vedoucí práce: PhDr. Miroslav Klusák

Datum odevzdání práce: 20.6. 2014

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci "Pojetí odpovědnosti u dětí školního věku" vypracovala samostatně a použila jen prameny, které cituji a uvádím v seznamu.

V Praze dne 20. 6. 2014

Ludmila Bártová

Abstrakt

Tato práce staví na výzkumné práci J. Piageta o morálním vývoji. Je zaměřena na vývoj odpovědného chování (resp. pohled dětí různého věku na odpovědné chování) a na výchovu k odpovědnosti.

Studie vychází ze strukturovaných rozhovorů s dětmi ve věku 4-13 let. Data jsou zpracována kvalitativně s přihlédnutím na vývojový aspekt odpovědi.

Provedeným výzkumem byl zjištěn (příp. upřesněn) vývoj odpovědnosti ve třech oblastech. Odpovědnost vůči pravidlům se vyvíjí od poslušnosti, přes spravedlnost ke slušnosti. Odpovědnost vůči sociálnímu prostředí se vyvíjí od slušnosti ke známým lidem ke slušnosti obecně a od dodržování norem malých skupin k dodržování norem skupin velkých. Odpovědnost ve svém vlastním myšlení se posouvá od černobílého vidění k pohledu na skutečnosti v kontextu. Studie dále polemizuje o výchově pomocí trestu pokáním a trestu reciprocitou.

Přínosem této práce je bližší pohled na odpovědnost jako takovou. Z výsledků lze čerpat při uvažování nad výchovou k odpovědnosti. Studie také může být zdrojem pro další výzkumné práce v oblasti morálky.

Klíčová slova: odpovědnost, spravedlnost, poslušnost, trest pokáním a trest reciproční, usuzování v kontextu.

Abstract

This study is based on the research work on moral development written by J. Piaget. It is focused on a development of responsibility (on the child view on responsible behaviour in different age) and on an upbringing to responsibility.

Study proceeds from structured interviews with children at the age of 4-13 years. There was used qualitative processing focused on an aspect of development.

As a result of presented study there was found out the development of responsibility in three areas. Responsibility for rules develops from an obedience, through justice to equity. Responsibility for social environment develops from politeness to friends to politeness in general and from respecting the law of small groups to respecting the law of big groups. Responsibility for one own thinking develops from black-and-white views to reasoning in the context. Research next discusses the use of expiatory punishment and punishment by reciprocity in upbringing.

This study is of benefit to closer view on the responsibility in it's own meaning. There is an inspiration for upbringing children to responsible behaviour. Results can also be a source for future studies in the area of moral development.

Key words: responsibility, justice, obedience, expiation punishment, punishment by reciprocity, reasoning in the context.

Obsah

I.	Úvod.....	7
II.	Teoretická východiska - Piagetův výzkum morálního vývoje	8
1.	Vývoj odpovědnosti vůči duchu hry.....	8
1.1.	Pravidla hry	9
1.2.	Výzkum	9
1.3.	Analýza úrovní vývoje - chlapci	10
1.4.	Analýza úrovní vývoje - dívky.....	12
1.5.	Piagetovy závěry	13
1.6.	Vlastní souhrn	14
2.	Vývoj pojetí trestuhodného činu - od objektivní k subjektivní odpovědnosti.....	16
2.1	Výzkum	16
2.2.	Závěr, mravní realismus	19
2.3.	Shrnutí	21
3.	Vývoj pojetí trestu a spravedlnosti - od trestu pokáním k trestu recipitou, od poslušnosti ke slušnosti	22
3.1.	Problematika trestů a retributivní spravedlnosti	24
3.2.	Imanentní (nevyhnutelná) spravedlnost	28
3.3.	Konflikt mezi poslušností a spravedlností	28
3.4.	Spravedlnost mezi dětmi - sociální složka odpovědnosti.....	31
3.5.	Shrnutí	31
4.	Závěr.....	33
III.	Vlastní empirický výzkum	35
1.	Motivace ke studiu tématu.....	35
2.	Metody.....	36
2.1.	Soubor respondentů.....	36
2.2.	Předložené příběhy.....	37
2.3.	Způsob zpracování	39
3.	Výsledky empirického výzkumu - přistižení při činu	40
3.1.	Horší je zjištěná krádež	40
3.2.	Horší je nezjištěná krádež	43
3.3.	Potrestání obou stejně	54
3.4.	Shrnutí, závěr	58
4.	Velikost krádeže vs. motiv	59
4.1.	Adam vs. Jindra.....	60
4.2.	Berta vs. Julie	66
4.3.	Shrnutí, závěr	70
5.	Trest autority vs. trest reciproční	71
5.1.	Uvažování předškolních dětí.....	71

5.2.	Po výprasku už si člověk nic nedovolí - náprava pokáním.....	73
5.3.	Výprask nestačí	79
5.4.	Shrnutí, závěr	85
6.	Závěry	86
7.	Diskuze	89
8.	Možnosti dalšího výzkumu.....	92
IV.	Závěr	93
V.	Přílohy.....	94
1.	Piagetovy výzkumné příběhy	94
1.1.	Příběhy o krádeži.....	94
1.2.	Příběhy o lži	94
1.3.	Spravedlnost.....	95
1.4.	Konflikt mezi autoritou a spravedlností.....	96
1.5.	Výchovný účinek - trest pokáním vs. trest reciproční.....	96
2.	Přepis rozhovorů s dětmi	97
	Obsah	97
	MŠ.....	98
	1.třída	113
	3.třída	129
	5.třída	145
	7.třída	160
VI.	Seznam použité literatury.....	175

I. Úvod

V životě se setkáváme se situacemi, kdy je záhodno říci, že se jedinec zachoval odpovědně či neodpovědně. Odpovědnost za své chování přijímáme podle českého zákoníku dosažením 18 let. To ovšem neznamená, že o rok mladší člověk není schopen odpovědného chování, ani to neznamená, že každý tzv. právně odpovědný člověk si svojí odpovědnost uvědomuje v plném rozsahu.

Přijetí odpovědnosti za své chování a za svůj způsob uvažování považuji za klíčový faktor, jenž přispívá k fungování společnosti a k dobrým vztahům mezi lidmi. Ve své diplomové práci bych se proto ráda zamyslela nad vývojem odpovědného přístupu v průběhu dětství, respektive nad pohledem dětí na odpovědné chování. Nutno říci, že také právní hledisko přihlíží k postupnému psychickému vývoji. V trestním zákoníku je z toho důvodu ne příliš jednoznačně definováno, že jedinec je odpovědný za své chování i v mladším věku a to do té míry, jež je schopen sám vyhodnotit.

V rámci zkoumání vývoje odpovědnosti (respektive její přijetí) bude také potřeba zamyslet se nad jejím významem. Kromě běžného označení odpovědného či neodpovědného jedince se také používá spojení "být odpovědný za něco". Ráda bych tedy v rámci této práce vytvořila přesnější definici odpovědnosti jako takové. Tzn. že budu hledat, co všechno dělá člověka odpovědným a jak se tyto složky projevují u dětí.

II. Teoretická východiska - Piagetův výzkum morálního vývoje

Prezentovaná studie vychází z Piagetovy výzkumné zprávy *The Moral Judgement of the Child* (z roku 1948), což je anglický překlad francouzského originálu, který vyšel pod názvem *Le Jugement moral chez l'enfant* v roce 1932.

Problematikou morální odpovědnosti se Piaget zabýval v rámci vývoje morálního usuzování (*judgement*), což je jedna z oblastí obecné ontogeneze. Odpovědností pak můžeme rozumět vztah vůči zdroji morálních pravidel (příp. vztah vůči lidem obecně - *respect*). Vývoj v tomto smyslu se posouvá od egocentrické anomie, přes egocentrickou heteronomii spjatou s jednostranným respektem vůči autoritám, směrem k decentrované autonomii spjaté se vzájemným respektem spolupracujících jedinců. Tento pohled zkoumal Piaget v rámci vývoje chápání pravidel sociálních her organizovaných jako soutěž. Zaměřoval se při tom na děti ve věku 4-13 let.

Jiný pohled vysvětluje odpovědnost jako způsob usuzování nad situacemi, ve kterých dochází k porušení morálních pravidel (*responsibility*). Vývoj v tomto směru se pohybuje od objektivní odpovědnosti spojené s morálním realismem k zohledňování odpovědnosti subjektivní založené na autonomii; dále od preference trestu pokáním (*expiatory punishment*) k preferenci recipročního trestu (*punishment by reciprocity*); také od imanentní spravedlnosti, přes vědomé prosazování spravedlnosti k pochopení nespravedlnosti ve světě. Tento druhý pohled na odpovědnost vyvstává ve výzkumech zaměřujících se na "neherní" oblast života, Piaget se konkrétně zaměřil na vývoj chápání trestuhodných činů a na postoj dětí k trestu samotnému, k jeho podobě a účinnosti.

1. Vývoj odpovědnosti vůči duchu hry

Výsledky z výzkumu zaměřeného na vývoj morálního usuzování dítěte v souvislosti s porozuměním pravidlům sociálních her organizovaných jako soutěž prezentuje Piaget na cca 100 stránkách kapitoly *The Rules of the Game* (Piaget, 1948, s. 1-103).

1.1. Pravidla hry

Hra Kuličky může mít různá pravidla. Každé dítě se učí některou variantu. Asi v 11-13 letech rozumí těmto variantám a je schopno se přiklonit k pravidlům jedné z nich. Důležitý je zde rituál zasvěcování. Ten, kdo pravidla vysvětluje, má moc je stanovovat. Ten, kdo poslouchá, stvrdí pravidla svým souhlasem. Zároveň děti cítí určitá nepsaná mravní pravidla. Pokud by např. vyhrál jeden hráč všechny kuličky, měl by nabídnout opakování hry, nebo rozdělit část výhry ostatním. Není to v pravidlech, ale když to neudělá, je nazván lakomcem a jeho případné okradení se toleruje.

Základní pravidla hry jsou následující: Určí se první hráč (existují různé způsoby výběru). Kulička se posouvá hozením nebo cvrnknutím, postrkávání je zakázané. Určitý počet kuliček je ve čtverci nakresleném na zemi jako sázka do hry. Hráči se snaží vyřknout zvláštní kuličkou, střilečkou, kuličky ze čtverce. Pokud se jim to podaří, jsou jejich. Lze také trefovat střilečky spoluhráčů mimo čtverec. K tomu se váží další podrobnější pravidla. Hra končí prázdným čtvercem.

1.2. Výzkum

Piaget si položil tyto výzkumné otázky: (1) Jak se jedinci adaptují na pravidla? Jak se dívají na pravidla v různé věkové (mentální) úrovni? (2) Nakolik jsou si vědomi pravidel a jaké povinnosti se pojí s uplatňováním pravidel?

Výzkumník si nechal od každého respondenta (dítěte) vysvětlit pravidla hry a zahrál si s ním. Poté ho vybídl, aby vymyslel své vlastní pravidlo. Při změně pravidel platí, že se nesmí změnit duch hry. Nakonec mu položil několik otázek: Která pravidla jsou fér. Zda by se jeho nové pravidlo mohlo uplatnit mezi kamarády. Zda všichni předchůdci hráli kuličky vždy stejně. Kde se pravidla vzala (kdo je vymyslel).

Z výsledků vyplynulo dvojí možné dělení:

Úrovně porozumění pravidlům: (1) Do 2 let. Pohybová a individuální pravidla (ne skupinová). (2) 2-5 let. Egocentrická úroveň. Dítě imituje druhé, zároveň však používá vlastní pravidla. (3) Od 7/8 let. Začínající kooperace. Děti chápou pravidla hry nikoli však obecné pojetí pravidel. (4) Od 11/12 let. Uzákonění pravidel.

Vývoj vztahu k pravidlům: (A) Žádná pravidla neexistují, nic nepřikazují. (B) Pravidla jsou nedotknutelná. (C) Pravidla jako společenská smlouva.

1.3. Analýza úrovní vývoje - chlapci

Pohybová a individuální pravidla (1): Piaget se tímto raným stádiem ve svém výzkumu blíže nezabývá.

Egocentrická úroveň (2): Z pohybových rituálů se stávají pravidla. Dítě přidává k motorice řeč a myšlení, uplatňuje se symbolika. Postupně přechází záliba v opakování ve smysl pro povinnost. Děti jsou schopny si hrát dohromady, ale každý podle svých pravidel. Nejde o to porazit ostatní, každý vyhrává ve své vlastní hře. Soustředí se na sebe. Objevují se tzv. „kolektivní monology“, dítě je fyzicky ve skupině, ale povídá si pro sebe. Cítí se být při tom účastníkem komunikace.

Začínající kooperace (3): Zhruba od 7/8 let začínají děti projevovat větší zájem o pravidla hry a o komunikaci s ostatními dětmi. Kritériem pro vstup do 3. stádia je porozumění tomu, že ne všichni vyhrávají. Výhrou se však nevyčerpává duch hry. Děti se stávají více sociálními. Neznají ještě pravidla do detailů, ale snaží se je naučit. Na teoretické úrovni (tzn. mimo hru) se na pravidlech neshodnou, ve hře ano. Buď kopírují toho, kdo pravidlům nejvíce rozumí, nebo v tu chvíli jednoduše zapomenou na sporná pravidla. Např. dva chlapci ve věku 10 a 11 let se při vysvětlování pravidel shodli jenom v jednom bodě, přesto ale hrají kuličky spolu. Obecně se děti snaží objevit pravidla, která jsou daná pro všechny hráče. Nejsou ale stále schopny uvažovat o všech možných variantách, které mohou nastat. Postupně diskuze a úvahy převažují.

Uzákonění pravidel (4): Děti se od 11/12 let zajímají o pravidla pro ně samotné. Znájí už pravidla dobře a s chutí o nich mezi sebou diskutují. Na pravidle se shodnou. Baví je předvídat všechny možné situace a vymýšlet, co se má při nich dělat. Již nehraje každý sám, nýbrž hrají ve skupině.

Žádná pravidla neexistují, nic nepřikazují (A): Stejně jako přijímá dítě obecnou poslušnost, přijímá nevědomě i pravidla hry. Autoritu nahrazují místo rodičů starší děti.

První fáze vývoje vztahu k pravidlům odpovídá egocentrické úrovni porozumění pravidlům (2-5 let). Cílem hry je uspokojit potřebu pohybu a fantazie. Dítě ještě předtím než začne mluvit zúží své zvyky, vznikají tak rituály, které jsou základem pro individuální pravidla. Je to doba, kdy ani dospělí ještě neusměřňují jeho chování ve hře. Musíme si zároveň uvědomit následující poznatky: Dítě se od počátku v řadě věcí setkávalo s určitou pravidelností (krmení, udržování čistoty, spánek apod.). Tyto pravidelnosti jsou dány z vnějšího prostředí. Později si dítě dává

pravidla samo, např. nešlape na čáry na chodníku. Stále to ale není smlouva s ostatními při hře.

První stádium vývoje vztahu k pravidlům vypadá následovně: Dítě zatím nevidělo nikoho si hrát, svá pravidla si tedy stanovuje samo. Těší se z rituálů, není zde ale pocit povinnosti. Vidí-li dítě poprvé kuličky, předpokládá, že něco může a něco nemůže s nimi dělat. Tento předpoklad vychází zřejmě z dřívějších zkušeností dítěte. Rodiče mu od počátku leckteré maličkosti zakazovali (např. nesahat na hromadu talířů nebo otcův stůl) a tak naráželo na limity kolem sebe.

Pravidla jsou nedotknutelná (B): Počátek druhého stádia se vyznačuje zájmem dítěte hrát podle pravidel daných z vnějšího prostředí. Tuto změnu může zapříčinit pozorování okolí, nebo ústní sdělení. Co si dítě představuje pod těmito pravidly? Piaget klade dětem několik otázek: Mohou být pravidla změněna? Byla pravidla vždy stejná, jako jsou teď? Jak pravidla vznikla?

Z odpovědí je patrné, že na začátku druhého stádia vnímá dítě pravidla jako posvátná a nedotknutelná. Odmítá jakoukoli změnu. Chlapec (5 let) např. považuje za tvůrce hry svého otce, jiný chlapec (6 let) je přesvědčen, že pravidla vymyslela skupina moudrých mužů, kterým je vnuknul Bůh. Odkazování na autoritu ukazuje posvátný vztah k pravidlům. Změny pravidel striktně odmítají. Můžeme je u nich pozorovat při hře, jsou ale přesvědčeny, že nová pravidla existovala už od počátku, my je jen znovuobjevujeme. Děti jsou stále ve fázi egocentrismu. Při hře používají pravidla, jak je zrovna napadnou. Spoluhráče si nevšímají, nekontrolují se navzájem ani se nesnaží druhého porazit. Přesto mají všichni obrovskou úctu k pravidlům, které vytvořil otec, vážení mužové nebo sám Bůh.

Piaget přiřazuje stádia vývoje k převažujícímu stylu interakce. Egocentrismu odpovídá přímé (omezující) vedení. Pravidla jsou dána autoritou, mají zároveň nádech mystiky. Oproti tomu autonomie odpovídá kooperaci. Ta funguje mezi sobě rovnými, mystika se z ní vytrácí.

Druhé stádium vývoje vztahu k pravidlům se překrývá také se třetí úrovní porozumění pravidlům (6-11 let). Starší děti spadající do této fáze vývoje vykazují určitý posun. Hra má pro ně stále vnitřní pravidla, která nelze přestoupit, nicméně již uvažují o variantách pravidel. Platí ta pravidla, která se aktuálně hrají. Děti mohou vymýšlet pravidla nová, správná jsou ale jen jedny.

Pravidla jako společenská smlouva (C): Asi v polovině stádia kooperace (cca 10 let) se vědomí pravidel přetransformuje. Z heteronomie přejde dítě do

autonomie. Pravidla ztrácí svou svatost. Podoba nyní záleží na rozhodnutí hráčů (a jejich shodě). Tato změna je dána třemi znaky: a) Dítě povolí změnu pravidel, pokud to odhlasuje většina. Demokracie tak převládla nad teokracií a gerontokracií. Inovace mohou být dobré (zvyšují zábavu) nebo špatné (zvyšují snadnost hry), rozhodující je ale souhlas hráčů. b) Děti už nevěří v dlouhou tradici stejné hry předávanou generacemi beze změny. c) Představa o vzniku odpovídá realitě. Počalo se hrát s kamínky, pravidla vznikala postupně, jak si je děti vymýšlely.

Pro děti nad 11 let jsou nová pravidla správná, pakliže se na nich hráči dohodnou. Zároveň věří, že se pravidla hry v průběhu času měnila.

Tyto změny v náhledu na pravidla souvisí také s nástupem autonomie. Pravidla už nejsou dána z vnějšího prostředí formou donucení. Je to volné rozhodnutí přítomných osob. Otázka je, zda vede autonomie k respektu před zákonem, nebo naopak respektování zákona vyvolává pocit autonomie. K odpovědi se spíše nabízí první varianta, nejprve se děti shodnou na pravidlech a poté záleží na každém jedinci, aby je dodržoval. Nelze přitom prosadit pravidlo přinucením. Autonomie jako vnitřní a chápající odpovědnost je nutná.

Přemýšlí-li dítě o tom zda je hra s novým pravidlem správná, bere v úvahu nejen to, zda se bude líbit ostatním, ale také zda je nové pravidlo v souladu s duchem hry. Odpovídají tomu některé z odpovědí. Pravidlo je považováno za špatné, pokud hru příliš usnadňuje, nebo pokud by výsledek hry s ním záležel na štěstí místo na schopnostech člověka. Výhra najednou není tak důležitá, jako možnost prokázat svou chytrost a jiné dovednosti.

Na závěr si Piaget klade otázku: Jak je možné, že demokratické principy jsou v kuličkách jasné dětem od 11/13let, zatímco dospělí s nimi mají často problémy. Určitý vliv může mít existence starší generace. Kuličky se přestávají hrát ve věku 14/15let. Tzn. že na děti v rozmezí 11-15let už není vyvíjen tlak starších.

1.4. Analýza úrovní vývoje - dívky

Bohužel u dívek nebyla nalezena hra podobná kuličkám, která by měla takové množství variant. Pro účely výzkumu byla vybrána hra na schovávanou. Hlavním cílem bylo zjistit, zda pokládají dívky pravidla za povinnost a zda mladší dívky lpí více na jejich neměnnosti.

Z výzkumu vyplynulo, že stádia porozumění pravidlům jsou stejná. Ve fázi egocentrismu nechápou pravidla zcela. Hrají spíše pro radost z běhu nebo ze

schovávání, chybí zde soutěživost. Od 6/7 let (stádium kooperace) se začnou více zajímat o pravidla. Kontrolují ostatní, zda je dodržují.

Ve vývoji vztahu k pravidlům pozorujeme drobný rozdíl. Počátek je stejný, děti prochází egocentrickou fází. Mění pravidla jak chtějí a jsou přesvědčeny, že se to tak vždy hrálo. Považují pravidla hry za jasně daná, pocházející od Boha či od rodičů. Již asi od 8 let je polovina dívek ochotná připustit změnu pravidel. Jsou tedy tolerantnější, snáze přilnou ke změně než chlapci. Dále se Piaget domnívá, že dívky v poslední fázi vývoje nezdůrazňují tolik shodu v názorech. Pravidla jsou pro ně správná v případě, že je lze použít pro hraní. Rozdíly mezi chlapci a dívkami nicméně nejsou pro tuto studii podstatné. Důležité je, že stádia vývoje jsou stejná.

1.5. Piagetovy závěry

Postup z heteronomní fáze do autonomní není náhlý a globální. Opakuje se s každou novou hrou. Dítě tedy může v některých oblastech vykazovat úroveň autonomní a v jiných zároveň setrvávat na heteronomní fázi.

Při pohledu na vývoj jedince z hlediska pojmu socializace rozlišuje Piaget tři typy chování: Motorické chování, egocentrické chování a kooperaci. Tomu odpovídají tři typy pravidel: Motorická pravidla, pravidla daná jednostranným respektem a pravidla vycházející ze vzájemné úcty (*respekt*).

Motorická pravidla: Péči se postupně vykrystalizují zvyky. Chybí-li daná činnost, dítě ji vyhledává. Motorické pravidlo je výsledek pocitu opakování. K tomu vede ritualizace schématu motorické adaptace.

Fáze vynucených pravidel: Egocentrické chování je úzce spojeno s jednostranným respektem. Pozorujeme jej u dětí asi od 3 do 7 let. V tomto období dítě na jedné straně ví o existenci pravidel, které je nutné dodržovat; na druhé straně si stále hraje spíše pro sebe (jako v předchozím stádiu). Hraje si pro radost z pohybu. Egocentrismus je pozorovatelný nejen ve hře, ale i v sociální a intelektové sféře. Dítě používá egocentrickou řeč. Nerozlišuje mezi vnějším a vnitřním, mezi subjektivním a objektivním. Dítě nerozlišuje své ego od okolí, vměšuje ho tedy do všech svých myšlenek a činů. Míchá své fantazie s přijatými názory, tak vznikají pseudo-lži, synkretismy a další typicky dětské projevy. Jediná cesta z tohoto chování je zážitek pravé kooperace. Negativistické chování pouze odráží bezmocnost dítěte k okolí. Dospělí a starší děti mají nad ním úplnou moc.

Egocentrismus je a) zmatek z ega a ze světa a b) nedostatek kooperace. Obojí se vzájemně podmiňuje pro vývoj. Egocentrismus a imitace jsou spojené stejně jako pozdější autonomie a kooperace. Dále lze egocentrismus spojit s vírou v božský původ institucí (magické myšlení). Všem příkazům je přisuzován transcendentální původ. Víra a poslušnost malých dětí je podobná fanatickým komunitám.

Vzájemný respekt: Vzájemný respekt souvisí s autonomií stejně jako jednostranný respekt s egocentrismem. V hlavě dětí vzniká nová koncepce pravidel. Správnost pravidel neudává tradice nýbrž shoda mezi hráči. Ve vývoji dítě nerozlišuje kdy hraje tak, jak chce, a kdy hraje tak, jak to chtějí ostatní. Po rozvinutí kooperace rozlišuje dítě ego od myšlenek ostatních lidí. Postupně mizí úcta ke starším dětem a přibývá možnost k diskuzi.

Vzájemný respekt ani kooperace není nikdy dokonalá. Jsou to ideály, ke kterým směřujeme. Pro tuto práci je ale podstatná rozdílnost smýšlení mladších a starších dětí. Ty menší přijímají pravidla jako celek, který je daný. Starší děti přijímají pouze návod (metodu), jak si pravidla vytvořit. To vyplývá z ideálu kooperace.

Jak se ale vyvíjí obecná morálka? Je rozdíl mezi obecnou vzájemnou dohodou a vzájemným respektem. Vzájemná shoda může být i mezi členy nacistické skupiny či v dětských partách různého typu. Oproti tomu vzájemný respekt může cítit jen člověk morálně založen, tj. člověk, který ctí zmíněný ideál.

1.6. Vlastní souhrn

Co nám tedy říká Piagetův výzkum vývoje v herním prostředí o odpovědném chování? Odpovědnost ve hře se vyvíjí v souladu s hlubším pochopením ducha hry, ve hře Kuličky to znamená pochopení principu soutěživosti. Děti postupně objevují, jak zacházet s rivalstvím. Nejedná se o řevnivost, výsledek je uznán všemi hráči. Také nově vymyšlená pravidla musí být v souladu s duchem hry, tzn. nesmí se z ní vytratit soutěživost, ani se novým pravidlem nesmí hra stát příliš jednoduchou. Rozdíl mezi soutěžením v reálném životě a soutěžením ve hře je dán pravidly. Děti zažívají rivalitu dřív, než ji skutečně pochopí ve hře – soutěží například se sourozenci o přízeň matky. Hra ale dává soutěžení jiný rozměr. Můžeme v ní vidět dvě linie soutěživosti (konkrétně ve hře Kuličky):

1) Soutěžení v obratnosti. Kdo je šikovnější. Výsledkem je nastavení nerovnosti podle principu zásluhovosti. Vyhraje jen jeden nejlepší a prohraje ten nejhorší. Stále jsme ale ve sféře hry.

2) Soutěžení v čestnosti. Dodržují-li všichni pravidla, zůstávají si rovni ve cti. Prohra i výhra může být čestná, princip rovnosti tudíž přetrvává.

Hledáme-li vývoj odpovědného chování v herní činnosti, nacházíme dvě linie. Vyvíjí se jednak odpovědnost ve vztahu k pravidlům (respektive odpovědnost za jejich dodržování) a jednak odpovědnost ve vztahu ke spoluhráčům (respektive za své chování k nim).

Odpovědnost vůči pravidlům se přesouvá od neexistence pravidel hry (dítě se řídí vlastními pravidly), přes jejich přísné dodržování a vyžadování (nedotknutelnost pravidel), k odpovědnosti vůči pravidlům, která lze měnit. V tomto posledním stádiu je dítě odpovědné nejen za dodržování pravidel, nýbrž i za jejich výběr a odsouhlasení ostatními spoluhráči.

Odpovědnost vůči spoluhráčům se vyvíjí od dětského egocentrismu směrem ke kooperaci a k vzájemnému respektu. Znamená to naučit se odpovědnosti za své chování vůči ostatním při narůstajících diskuzích o pravidlech hry.

Můžeme se ještě zamýšlet nad tím, co vede děti ke stálému opakování hry. Jestliže výsledek určí, kdo je nejobratnější, proč to zjišťují stále znovu? Samozřejmě je tu naděje, že příště vyhraje někdo jiný. Můžeme ale nacházet ještě jiné důvody. Jednak je to záliba v činnosti samé, na kterou Piaget také poukazuje. Děti prostě baví běhat nebo trefovat se do kuličky nezávisle na tom, zda vyhrají či prohrají nebo zda vůbec nějaká vnější pravidla existují. Dalším důvodem může být radost ze společné činnosti. Dítě pomocí hry náleží ke skupině, má příležitost trávit čas s ostatními dětmi. Je zábavnější házet si míč mezi sebou než bouchat s ním o zeď. Mohli bychom tedy ve hře vidět prostředníka usnadňujícího navazování kontaktů. Konečně poslední důvod stálého opakování hry je možnost trénování obratnosti za odporu protihráčů. Schopnosti ve cvrnkání kuliček může člověk zdokonalovat sám. Bude-li ale hrát hru s jinými dětmi, ztěžují se mu podmínky. Je omezen společně sjednanými pravidly, navíc jiné děti 'překáží' ve cvrnkání svými kuličkami apod. Jedná se už o zápas. Lépe to můžeme vidět např. na hře basketball. Trénování hodů míče do koše je zcela jistě méně dramaticky napínavé než trefit koš při zápase.

Zatím ovšem máme konkrétnější představu jen o empirických zjištěních a teoretických závěrech, ke kterým Piaget došel při zkoumání toho, jak se morální

odpovědnost u dítěte vyvíjí při účasti na skupinových hrách. Otázkou je, k čemu došel při zkoumání vývoje morálního usuzování, které se vztahuje k chápání trestuhodného činu porušení pouta solidarity, a to v těch „neherních“ oblastech života dítěte.

2. Vývoj pojetí trestuhodného činu - od objektivní k subjektivní odpovědnosti

Výsledky výzkumu toho, jak se morální usuzování dítěte vyvíjí při chápání trestuhodných činů (neobratnosti, krádeže či lhaní) Piaget prezentuje na 90 stranách kapitoly *Adult Constraint and Moral Realism* (Piaget, 1948, s. 104-194). Pro specifické dětské chápání, resp. nepochopení, morálních pravidel zavádí pojem „morální realismus“ (*moral realism*).

Morální realismus má tři rysy: (1) Typická je pro něj heteronomie, dobré je viděno v poslušnosti. (2) Sleduje spíše slovo než ducha zákona. (3) Vyvolává objektivní koncepci odpovědnosti.

2.1 Výzkum

Výzkum byl proveden metodou pozorování a dotazování dětí ve škole. Cílem je zachycení způsobu rozhodování dítěte. Tzn. co si děti myslí o příkazech, které někdy dostávají a které jim říkají, co mají dělat. Kant a Durkheim zastávají názor vzájemného vztahu mezi morálním rozmyšlením a praxí. Oproti tomu např. Pareto vyzdvihuje pouze činy (některé jsou logické, jiné nikoli). Cílem je odhalit dětské verbální představy o morálce. Např. je rozdíl ve vnímání žalování, někdo to vnímá jako správné, jiný ne. Dále Piaget sleduje časové zpoždění morálního usuzování oproti chování. Dítě jedná určitým způsobem, ale ještě nechápe teorii. Ve sféře hry ovšem zpoždění víceméně mizí. Problémem může být fakt, že dítě by pravděpodobně v reálné situaci smýšlelo jinak než v situaci fiktivní (popsané experimentátorem).

Objektivní odpovědnost – neobratnost a krádež

Piaget vyprávěl dětem příběhy týkající se neobratnosti a krádeže. Klade si otázku, odkud se odpovědnost bere a proč se vůbec vyvíjí.

První příběhy směřují k důsledkům neobratnosti. Děti porovnávají příběh o neúmyslném činu, který má velké negativní následky (dítě například omylem rozbije velké množství sklenic, jež byly na tácu) a příběh o úmyslném činu s malou

materiální škodou (jiné dítě při hledání zakázané marmelády rozbije jednu skleničku). Dále děti porovnávají krádeže malé sobecké vs. krádeže větší avšak dobře míněné. (Přepis příběhů o krádeži v českém jazyce se nachází v příloze.)

Děti do deseti let se rozhodovaly různě, někdy názor i měnily. Počátek objektivní odpovědnosti je průměrně v 7 letech, typické pro ni bylo rozhodování podle velikosti škody namísto úmyslu. Subjektivní odpovědnost začíná podle Piageta průměrně v 9 letech, v této fázi již děti přikládají větší význam záměru dotyčného (zda byl čin nechtěný či záměrný u neobratnosti a zda byla krádež dobře či špatně motivovaná) než velikosti materiální škody. Děti do 6 let nejsou ve výzkumu započítány, nedokážou ještě porovnávat.

Při úvahách nad krádeží (a nad neobratností) se tedy Piaget soustředí na porovnání velikosti činu a úmyslu. V rámci studie odpovědnosti bych se ještě pozastavila u varianty větší krádeže s dobrým úmyslem, (tzn. krádež za účelem pomoci kamarádovi od hladu nebo dát ptáčkovi svobodu). Nabízí se otázka, co je vlastně záhodno považovat za odpovědné chování. Zda je správné držet se pravidel a neposkytnout pomoc, nebo ji poskytnout avšak za cenu porušení zákona, jež velí nekrást. Řekněme, že v případech o pečivu a ptáčkovi, jež Piaget uvádí, by odpovědné chování znamenalo spíše držet se pravidel, poněvadž si jistě dokážeme představit jiná možná řešení, která jsou v souladu se zákonem. Je to však ukázka toho, že odpovědné chování není jasně stanoveno. Pochopitelně existují případy, kdy je "odpovědnější" postavit se proti pravidlům s úmyslem hájit vyšší hodnoty. Odpovědnost tedy netkví jen v tom, co člověk dělá, nýbrž také v tom, podle čeho se rozhoduje, nakolik je schopen stát si za svým rozhodnutím a nakolik je ochoten přijmout případné důsledky.

Je třeba mít na paměti, že v daném Piagetově výzkumu se s příběhy pracuje schematicky. Nejedná se o reálné případy nýbrž o typizaci faktorů, na něž je při výzkumu zaměřena pozornost. V podobném duchu budou použity příběhy i v praktické části této studie.

Objektivní odpovědnost – lhaní

Lhaní je u dětí běžné. Piaget zde zkoumá, jak děti uvažují o lži. Zaměřuje se na tři oblasti: (1) Definice lži, (2) odpovědnost ve vztahu ke lži a (3) odpovědnost ve vztahu k materiálním důsledkům.

Definice lži: Lež děti do šesti let chápou jako špatné slovo. Do svého rozlišení zahrnují nejen skutečnou lež, ale i mnoho dalších situací. Lež pro ně znamená obecné porušení morálních zásad prostřednictvím jazyka. Pro děti mezi šesti a deseti lety znamená lež tvrzení, které není pravdivé. Děti mezi pěti až sedmi lety sice rozlišují omyl od záměrného činu, ale ještě to neaplikují na lež. Lež od omylu začínají rozlišovat děti kolem osmi let. Správné pochopení lži (tj. záměrné sdělení nepravdy) chápou děti až od 10 (11) let.

Odpovědnost ve vztahu ke lži: Z pokusu se ukázalo, že malé děti hodnotí velikost lži (špatnost výroku) podle toho, jak moc jim rodiče uvěří. Lež je tím větší, čím je vzdálenější od reality. Pes velký jako kráva neexistuje, tudíž to je větší lež. Také je jasné, že kluk, který neumí malovat nemůže být autorem pěkného obrazu, tudíž je jeho lež větší. Větší vzdálenost od reality jako měřítko je typické pro objektivní odpovědnost. Zároveň s tím se ale vyskytuje i subjektivní odpovědnost. Nelze tedy rozlišit dvě stadia. V subjektivní odpovědnosti používají děti stejná vysvětlení, ale s opačným výsledkem. Např.: Je jasné, že to nenakreslil, takže to není tak hrozná lež. V rozmezí 6-12 let tedy používají děti objektivní i subjektivní odpovědi, přičemž subjektivní odpovědi postupně převažují. Zůstává otázkou, jak se to stane, že dítě začne posuzovat činy podle intence namísto podle špatnosti výsledku.

Odpovědnost ve vztahu k materiálními důsledkům lži: Dětem byla předložena kromě jiného dvojice příběhů. V jednom případě šlo o záměrnou lež s minimálními důsledky, podruhé o omyl s velkým důsledkem. Odpovědi mladších dětí ukazují, že důsledek (velikost škody) je důležitější než intence. Nebo jinak - pro dítě je těžké oddělit lež jakožto psychický akt od důsledků ve skutečnosti. Průměrný věk objektivní a subjektivní odpovědnosti je sedm a devět let. Obě varianty se vyskytují mezi 6-12 lety s postupným převažováním subjektivního pohledu. Toto zjištění souhlasí s odpověďmi na neobratnost a krádež. Mladší děti přehlíží motivy a zdůrazňují materiální důsledky. Starší děti naopak zdůrazňují intence. Otázkou nyní je, jak se dítě dostane z morálního realismu a začne soudit podle intencí.

Lhaní a dva druhy respektu

Morální realismus vzniká z protnutí egocentrismu a omezení, které je na dítě kladeno. Dítě si ve svém egocentrismu upravuje pravdu, aby mu vyhovovala. Pravidlo "nesmíš lhát" je pro něj posvátné, ale pozměňuje si jeho význam. Podle

Sterna děti do sedmi až osmi let nepřilnou k pravdě (nemá pro ně význam), objevují se pseudo lži; děti si vymýšlejí příběhy aniž by sledovaly nějaký cíl. Odpovědi dětí můžeme vysvětlit také tím, že dítě je realista, proto není divu, že klade důraz na materiální vnější výsledek, než na skryté motivy.

Druhým problémem je, jak dítě pochopí skutečnou lež a přilne k subjektivní odpovědnosti? Piaget to rozkládá na dvě otázky:

(1) Jak si dítě vysvětluje požadavek společnosti „nelhat“, tzn. proč lidé nemají lhát?

Mladší děti ve stádiu heteronomního myšlení se řídí trestem. Nemá se lhát, protože následuje trest. Velikost trestu odpovídá závažnosti lži. Později začnou být pravidla nezávislá na trestech, tomu se věnuje Bovet.

(2) Odkdy a za jakých okolností považuje dítě lež za mravní přestupek?

Podle mladších dětí je lež špatná, když se na ni přijde. Starší děti praví opak, zdůvodňují to např. tím, že si lidé nemůžou věřit. Rozdíly jsou také v hodnocení lži před starším oproti lži dítěti. Nejdřív je horší lež před starším, pak se vyrovnají, nebo dítě převáží.

2.2. Závěr, mravní realismus

Jak výsledky korespondují se smýšlením dítěte o morálce? Před shrnutím poznatků je třeba si uvědomit několik faktů:

- Teorie morálky může vycházet z jednostranného respektu (heteronomní morálka a objektivní odpovědnost) nebo ze vzájemného respektu (autonomní morálka a subjektivní odpovědnost). Nabízí se dvě možnosti:
(1) Verbální myšlenka odpovídá skutečnému vědomému názoru.
(2) Verbální myšlenka nekoresponduje s vědomím. Děti se mohly s příběhy setkat ve skutečnosti a proto hodnotí druhý příběh jako horší.
- Konstrukce uvědomění se navrší na již vytvořenou konstrukci činů. Pakliže jsme umístili morální realismus do období 6-8 let, můžeme hledat chování podle objektivní odpovědnosti mnohem dříve. Činnost totiž předchází teoretickému pochopení.
- Je důležité vědět, že se ve výchově nelze zcela vyhnout omezením a zákazům. Jsou naopak důležitá proto, aby dítě chápalo, co má či nemá dělat. Z těchto pravidel vzniká pocit povinnosti a pocit vinny. Dítě nerozumí ale ještě pojmu „udělat něco naschvál“. Pravidlům se dítě učí

před uvažováním o motivech člověka. Dítě se zprvu snaží dodržovat naučená pravidla za všech okolností, situační změny nebere v úvahu – musí např. sníst talíř zeleniny jako každý den, i když se necítí dobře. Udělá-li dítě něco omylem v předškolním věku (např. rozbití určité věci), cítí se špatně a je těžké mu vysvětlit, že za to nemůže. Rozhodující je pro něj výsledek.

- Mezi raným morálním realismem a pozdějším teoretickým morálním realismem je ještě jedno období. Začíná ve třech až čtyřech letech, dítě se ptá na vše „proč“. Začíná zde zájem o intence.

Původ a okolnosti spontánního morálního realismu:

Morálka stejně jako inteligence se utváří protnutím dvojího: Spontánní dětské myšlenky vs. omezení dané dospělým. Piaget proto zvažuje tři procesy: (1) Spontánní nevědomý egocentrismus, který je vlastní dítěti jako takovému, (2) zábrany dospělých a (3) kooperaci.

(1) Pro dětské myšlení je typický realismus obecně. Např. sny vnímají děti jako objektivní realitu až do sedmi či osmi let, přestože ví, že jejich obsah je klamný. V oblasti kreslení nachází M.Luquet fenomén „intelektuální realismus“. Dítě kreslí věci podle toho, co o nich ví a ne jak je vidí. Díky realistickému smýšlení dítě znovuobjevuje pravidla, kterými se již řídí. Dítě si vysvětluje vlastní logikou i jevy, které nemají objektivní důvod. Např. mraky se ženou proto, aby nám seslaly dešť. V oblasti morálky pak každé provinění musí být potrestáno. Pokud si toho nikdo nevšimne, tak svět sám sešle na nás trest. Morální realismus je z tohoto pohledu přirozenou spontánní dětskou myšlenkou. Dítě je zaujato výsledkem a ne motivací člověka.

(2) Dospělý neustále upozorňuje dítě na pohled ostatních lidí. Dítě se díky tomu posouvá z egocentrismu do sociálního světa. Rodí se zde také animismus a otázka „proč“. Tato otázka ukazuje na přesvědčení, že všechno má svůj důvod. Dítě získává vývojem větší svobodu v činech a přesto dobrovolně opouští svůj egocentrismus a vybírá si kooperaci. Příkazy rodičů zůstávají zpočátku nepochopeny. Dítě si musí osvojit řadu pravidel týkající se jídla a čistoty a není v jeho silách porozumět všem důvodům.

Existuje tedy morálka pravidel a morálka vzájemnosti. Dokud se neprotnou, trvá realismus.

(3) Setkání dětského egocentrismu a pravidel rodičů není náhoda, nýbrž pravidlo v dětské psychologii. Setkání je přirozené. Podobně vzniká verbální realismus (verbalismus) sloučením spontánního lingvistického synkretismu a verbálních pravidel rodičů.

Závěr:

Výsledky potvrzují závěr analýzy hry kuličky. Zdá se, že existují dvě oddělené morálky. Mezi nimi je vložena ještě mezifáze. Prvním hybatelem jsou příkazy rodičů, které vedou k heteronomii a následkem toho k morálnímu realismu. Druhým hybatelem je kooperace, která vede k autonomii. Mezi těmito stádii je fáze, během níž jsou pravidla zvnitřněna a generalizována.

V této mezifázi dítě poslouchá nejen verbální příkazy rodičů, ale i ty nevyřčené. Příkazy si pak generalizuje a vykládá po svém. Dítě např. věří, že lhát se nemá za každých okolností a lhát znamená říkat nepravdu.

Morální příkazy souvisí s jednostranným respektem. S tím je spojen také smysl pro povinnost. Je důležité si ovšem uvědomit, že vztah mezi rodiči a dětmi není dán jen příkazy. Typická je pro něj také vzájemná náklonnost, laskavost a sebeobětování. To je základ pro rozvoj morálky dobra, která vzniká vedle morálky pravdy a povinnosti.

Autonomie přichází spolu s objevením důležitosti vzájemného respektu. Je pro ni klíčová reciprocita. Zatímco pro heteronomii je typický jednostranný respekt, pro autonomii je nutný zážitek vzájemného respektu. Člověk pak jedná s druhým tak, jak chce, aby on jednal s ním.

2.3. Shrnutí

Druhý text navazuje na předchozí kapitole s posunem ve vývoji dětí. V první kapitole se Piaget zaměřoval na pochopení objektivní odpovědnosti a její projevy ve hře. V této kapitole se posouvá k procesu upouštění od objektivní odpovědnosti a přijetí místo toho odpovědnosti subjektivní, tj. autonomní morálky. Místo hry se zaměřuje na reálný život, používá k tomu vymyšlené příběhy týkající se neobratnosti (omylu), lži a krádeže. Zajímavé je, že jak v heteronomní, tak v autonomní fázi figuruje faktor vztahu k druhým lidem. V heteronomní fázi je podstatná potřeba náležet ke skupině. Je to jeden z důvodů společné hry i dodržování pravidel v rodině. V autonomii hrají roli citové vazby a respekt k druhým lidem.

S posunem od objektivní odpovědnosti k subjektivní dochází také ke značnému posunu ve vývoji chápání odpovědnosti. Zatímco v prvním stádiu je jedinec v souladu se svým uvažováním odpovědný za vzniklou škodu (např. rozlítí hrnku), ve druhém stádiu je člověk odpovědný za své úmysly.

V textu nacházíme odpověď na otázku, co přispívá k posunu dítěte směrem k autonomní morálce. Jsou to:

- Příkazy rodičů, které brání dítěti v neomezeném užívání narůstajících schopností. Zde vidíme souvislost s pravidly ve hře. Dítě si nemůže cvrkat kuličky jak chce, pravidla ho omezují. Zajímavé je, že pro dodržování pravidel ve hře (potažmo příkazů rodičů) je nutné dosažení určitého stupně heteronomního smýšlení, zároveň stejná pravidla posouvají dítě ve vývoji k autonomní úrovni.
- Protnutí daných pravidel a zážitku vzájemného respektu (kooperace). Dítě zažívá vedle příkazů pozitivní vztahy. Možnou variantou je, že sloučení těchto dvou zkušeností vede dítě k uvažování nad výjimkami z pravidel. Například uvažuje nad tím, zda je či není stejná krádež horší, pakliže okolnosti jsou jiné. Tím se rozbíjí principy heteronomního myšlení.

Obě tyto oblasti korespondují s oblastmi vývoje odpovědnosti ve hře. Pravidla a vzájemný respekt jsou tedy dvě oblasti vývoje odpovědnosti jak ve hře, tak v reálném životě. Rozdíl je ve způsobu přijetí odpovědnosti korespondující s danou oblastí. Odpovědnost za vlastní dodržování pravidel přijímá dítě prostřednictvím autority (příkazy). Odpovědnost za svůj postoj k druhým a za vyjadřování respektu k druhým si nalézá dítě samo vlastní zkušeností a prostřednictvím vlastního uvažování.

3. Vývoj pojetí trestu a spravedlnosti - od trestu pokáním k trestu reciprocitou, od poslušnosti ke slušnosti

Výsledky z výzkumu toho, jak se morální usuzování dítěte vyvíjí při chápání trestu jako takového a jak se utváří jeho pojetí spravedlnosti, Piaget prezentuje na 128 stranách kapitoly *Cooperation and the Development of the Idea of Justice* (Piaget, 1948, s. 197-325).

Výchozí je pro Piageta rozlišení dvou kvalitativně odlišných druhů trestů (pokání vs. reciprocita) a posouzení preventivní účinnosti trestů. Svou teorii morálky trestu zevrubně prezentuje při diskusi s P. Fauconnetem¹ (s jeho teorií odpovědnosti; Piaget, 1948, s. 327–341) a E. Durkheimem² (s jeho teorií morální výchovy; Piaget, 1948, s. 355-375).

Dle Piageta by většina dospělých naší tzv. civilizované kultury odmítla názor, že trest má mystický význam. Magično vychází z představy, že zločin je zpředmětněním fyzické a psychické infekce. Proto má mít trest materiální i spirituální důsledky. Piaget sám však považuje názor, podle kterého každý dobrý čin zaslouží odměnu a zlý čin svůj trest, za výraz primitivního morálního realismu. Za ideál považuje usilování o dobro pro něj samotné, jakýkoli trest je pro něj nemorální. Přitom respektuje rozlišení právního a morálního hlediska. Z čistě právního hlediska považuje trest za více méně nezbytný k ochraně společnosti (i v tomto ohledu však upřednostňuje ideu reedukace a readaptace před ideou pokání). Z morálního hlediska je dle Piageta na trestu vždy něco dvojznačného. Znemožňuje totiž autonomii svědomí.

Trest, jako nástroj donucení mezi jedinci v nerovném postavení, má dle Piageta podobné účinky na dospělé jako na děti. Dospělí, kteří jsou pod nadvládou jednostranného respektu vůči starším nebo vůči tradici, se chovají jako děti. Primitivní pojetí zločinu a trestu je v jistém smyslu také infantilní reakce. Primitivnímu člověku, který žije pod tlakem tradice a rad starších, splývá morální a fyzikální svět. Pravidlo je pro něj zároveň zákonem přírody i principem jednání. Zločin pak ohrožuje samotný řád světa a musí být symbolicky napraven přiměřeným pokáním. Dítěti rovněž splývá fyzikální a morální svět, neboť pod donucením ze strany dospělého se mu fyzikální zákony jeví tak, že věci poslouchají pravidla obdobně jako dítě samo. Idea trestu pak odpovídá tomu, jak je dítě od počátku svého duševního vývoje podřízeno rozhodnutím dospělých, kteří jej kárají a trestají. Prosazování trestu mezi dospělými lze považovat za jejich podřízení se tradici „primitivního“ a infantilního morálního realismu, i když jinak budou názory o magickém a mystickém významu trestů odmítat.

¹ FAUCONNET, P. *La Responsabilité. Étude sociologique*. Paris: Librairie Félix Alcan, 1928.

² DURKHEIM, E. *L'Éducation morale*. Paris: Librairie Félix Alcan, 1925.

Otázkou pak je, zda trest pokáním nemá přece jen racionální psychologický význam. Zda není pokání znakem vnitřního stavu. Jinými slovy, zda není trest pokáním nezbytný pro napravení zločinu a to tím způsobem, že proviněný jeho oběti prokazuje, že jej bere vážně. Trest pokáním je tak obhajován jako symbol výtky (*censure*), viny (*blame*) a aktu navrácení sebedůvěry svědomí hříšníka.

Pokud je trest jen jednoduchým znakem, arbitrárním ve svém obsahu, a spočívajícím jen v přiměřené míře bolesti (trest pokáním), může být označován jako nezbytný jen pro ty hříšníky, kteří nejsou schopni porozumět důvodům obviňování. Takový postoj však počítá jen s prosazováním morálky autority a rezignuje na vedení k autonomní racionální morálce. Pokud už je za způsob navrácení sebedůvěry provinilému zvolen trest, měl by alespoň obsahem odpovídat provinění (podle principu reciprocity). Provinilému je tak zároveň nabízeno více sebedůvěry, když je stavěn do pozice vzájemného a autonomního respektu s druhým, než když je druhý v pozici jednostranně respektované autority konfrontující hříšníka s jeho vinou.

Ve vývoji pojmu spravedlnosti (v oblasti trestu) je tedy dle Piageta vývojovým úkolem jednak přechod od morálního realismu uplatňujícího trest pokáním k preferenci trestu reciprocity a jednak přechod od morálního realismu uplatňujícího prevenci trestem k preferenci prevence výtkou a vysvětlováním. Řídícím principem je vzájemná šlechetnost (slušnost - *generosity/equity*).

Jak tedy Piaget postupoval ve svém výzkumu vývoje dětského pojetí spravedlnosti a trestu, co zjistil konkrétně a co to vypovídá o vývoji pojmu odpovědnosti v rámci vývoje morálního usuzování dítěte?

3.1. Problematika trestů a retributivní spravedlnosti

Za nespravedlnost považujeme, pokud je potrestán nevinný, nebo pokud je odměněn vinný, nebo pokud neodpovídá rozdělení odměn podle zásluhy. To je princip odměny a trestu. Dále říkáme, že je nespravedlivé, pokud je při rozdělování někdo upřednostňován. To je princip rovnosti. Otázkou je, zda se tyto dva principy rozvíjí vedle sebe, nebo zda druhý princip převažuje nad prvním.

K trestu existují dva postoje dětí:

- 1) Trest je nutný.
- 2) Trest není nutný, stačí věci napravit, nebo cítit vinu apod.

Druhý způsob uvažování je u starších dětí častější, ale není výjimkou přetrvávání prvního způsobu myšlení často i do dospělosti.

Piaget zadal dětem sedm vymyšlených příběhů a ke každému tři možnosti trestu. Ptal se jich, který trest považují za nejlepší.

Příběh 1 (ukázka): Chlapec si hraje v pokoji. Matka přijde a poprosí ho, aby šel koupit chleba k večeři. Chlapec řekne, že půjde za chvíli, ale nakonec nikam nejde a večer není co jíst. Otec přemýšlí nad těmito variantami trestu:

- Zakázat synovi jít druhý den na kolotoč, na který se těšil.
- Nedat mu nic k večeři (otec s matkou by snědli zbytky ze včerejšího dne).
- Říct mu, že když nechce pomáhat mamince, tak on mu taky nepomůže, až po něm bude něco chtít. Později otec nepodá synovi hračku, na kterou nedosáhne.

Příběh 4 (ukázka): Chlapec rozbil mladšímu bratrovi hračku.

- Dá mu některou ze svých hraček místo toho.
- Zaplatí opravu.
- Nesmí si hrát se svými hračkami celý týden.

Je zřejmé, že příběhy i způsoby trestu většinou nejsou reálné. Smyslem je ovšem určitá schematizace a zjištění principu uvažování dětí. Rozlišujeme dvě možné volby:

Trest pokáním (*Expiatory punishments*): Tresty související s převahou autority. Dítě symbolicky napraví své provinění pomocí daného pokání. Tyto tresty jsou arbitrární, povaha přestupku nesouvisí s podobou trestu. Dítě kvůli lži např. dostane výprask, nebo mu rodiče zabaví hračky. Děti svojí volbu vysvětlují tím, že je to nejhorší.

Trest reciprocitou (*Punishment by reciprocity*): Tresty související s principem rovnosti. Je to důsledek plynoucí z přestupku, jehož smyslem je napravení vztahu mezi jedincem a okolím. Do této skupiny patří:

- Zavržení skupinou (dočasné nebo trvalé).
- Okamžité materiální důsledky (např. nedostane chleba k večeři, když nenakoupil). Trest sice závisí na rodičích, přesto se jedná o reciprocitu.
- Odloučení dítěte od věci, kterou poškodil (např. už si nepůjčí knihu, kterou ušpinil).

- Přímá reciprocita - provedení dítěti to, co sám provedl (např. otec mu taky nepomůže když dítě nepomohlo matce).
- Odškodnění (např. zaplacení rozbité hračky).
- Kritika bez přímého trestu (slovní vysvětlení).

Dotazovány byly děti ve věku 6-12 let, zadáno bylo celkem asi 400 příběhů. Podle množství odpovědí, které preferovaly trest reciprocitou, lze děti rozdělit do tří skupin různého věku: 6-7 let: 28%, 8-10 let: 49%, 11-12 let: 82%.

Mladší děti volily spíše trest pokáním. Odpovídaly např., že kolotoč je velká zábava a dítě to bude mrzet. Tyto děti hledají největší trest (důvodem je, že ho to bude nejvíc mrzet).

Při volbě trestu reciprocitou se důvody různí. Často se objevuje zdůvodnění, že by se provinilci mělo stát něco podobného, co provedl. Dále děti vybírají okamžitý materiální dopad. Děti již přemýšlejí nad tím, zda trest souvisí s přestupkem či ne.

Přestože jsou děti jako malé trestány podle principu pokání, dochází ke změně myšlení ve prospěch trestu reciprocitou. Zajímavé také je, že malé děti jsou si volbou naprosto jisti. Otázka je, jak moc jsou si jisti děti starší, které se kloní k trestu reciprocitě.

Posun od trestu pokáním k trestu reciprocitou je jedno z hlavních témat, kterému se budu věnovat ve svém vlastním výzkumu odpovědnosti. Klíčové z mého pohledu je, zda děti považují za odpovědné chování spíše napravení chyby ve smyslu symbolického odčinění, nebo spíše urovnání vzniklého poškození.

Účinnost trestu

Kromě symbolického potrestání viníka má trest také preventivní účel. Zajišťuje, aby přestupek nebyl jedincem opakován. V dalším průzkumu se tedy Piaget ptal dětí, který ze dvou jedinců daný přestupek zopakuje, jestliže byl každý potrestán jiným způsobem.

Příběh 1 (ukázka) A: Dítě bylo samo doma a chtělo si kreslit. Vzpomnělo si, že otec má ve stole čisté papíry. Tak je vzalo a pokreslilo. Když to otec zjistil, dal mu výprask.

B: Stejný příběh s jiným koncem: Když to otec zjistil, vysvětlil mu, že se to nemá dělat. On mu také nebere hračky, když je ve škole.

Obě děti si po nějaké době hrály venku a našly otcovo pero (každý našel jedno pero svého otce). Jeden z nich si ho ponechal a druhý ho vrátil otci. Který to byl?

Pakliže bude dítě uvažovat nad variantou B, hlásí se u něj princip reciprocity. Dotázáno bylo 30 dětí ve věku 8-12 let. Mladší děti odpovídaly, že podruhé by přestupek neudělal ten, co byl potrestán. Dotazování však ukazuje určité nejistoty v přesvědčení dětí. Tyto děti snadno sklouznou k obecnému pravidlu, že zlo musí být potrestáno a je to tak dobře. Starší děti s opačným názorem považují za lepší a spravedlivější dítěti chybu vysvětlit a netrestat ho.

Rozlišujeme tedy dva typy postojů. Je to preference spravedlnosti zajišťované pokáním (vyrovnání s autoritou) a spravedlnosti reciproční (vyrovnání s okolím). Oba přístupy můžeme nalézt ve všech věkových kategoriích, nicméně druhý přístup s postupem času nabývá na síle. Mladší děti vybírají nejhorší trest, což ukazuje na přesvědčení, že trest je nutný sám od sebe.

Tato zjištění korespondují s předchozími výzkumy. Spravedlnost pokáním odpovídá heteronomnímu myšlení a morálce poslušnosti. Reciproční trest oproti tomu koresponduje se spoluprací a s autonomní morálkou.

Příkazy, které dítě vnímá jako svaté se stávají pravidly. Tato pravidla jsou polarizována, je dáno, co se smí a co se nesmí. Na základě toho nastupuje trest za porušení, tj. trest pokáním. Rodiče (autorita) tedy nastavují dítěti zrcadlo k jeho chování. Trest nastupuje při nedodržování pravidel, má především výchovný charakter. Jedná se opět o přechod z jednostranného do oboustranného respektu. Distributivní spravedlnost se oproti tomu soustředí méně na výchovu (nápravu) jedince a více na nápravu skutečnosti.

Přijetí odpovědnosti si v rámci uvažování o trestu můžeme představit ve dvou rovinách. Na úrovni symbolického trestu pokáním přebírá dítě postupně roli autority. Dítě samo začne posuzovat, zda se zachovalo dobře nebo špatně a podle toho se chválí nebo si nadává (má výčitky). Jedná se o zvnitřnění autority včetně poskytování odměn ve formě pochval a trestů (myšleno trest pokáním) ve formě výčitek. Na druhé rovině stojí vnější skutečnosti. Mám tím na mysli nutnost napravit, co bylo poškozeno. Odpovědný člověk by v tomto smyslu musel přiznat svou chybu a snažit se pokud to jde dát věci do pořádku (např. zalepit roztrženou knihu, omluvit se aj.). Přiznání chyby není samozřejmě záležitost, u dětí často narážíme na obhajobu "já to nebyl" nebo "já za to nemůžu".

3.2. Imanentní (nevyhnutelná) spravedlnost

Piaget se pokusil ověřit předpoklad, že čím mladší je dítě, tím silněji je přesvědčeno, že po přestupku musí nevyhnutelně přijít trest. Výzkum skutečně potvrdil představy mladších dětí, podle nichž nějaká vyšší moc ví, co udělal jedinec špatně a zařídí, aby byl potrestán. V příběhu tedy chlapec, který kradl jablka a nebyl při tom dopaden, byl potrestán tím, že se pod ním probořila stará lávka. Děti jsou tedy přesvědčeny o souvislosti mezi přestupkem a trestem, ačkoli realita nemusí souviset s přestupkem jedince. Když mají souvislost vysvětlit, vymyslí si magický příběh.

Jak toto smýšlení o nevyhnutelné spravedlnosti vzniká a jak zaniká? Zdá se, že dítě přijímá nevyhnutelnou spravedlnost nezávisle na výchově rodičů. Ti mohou někdy pronést něco podobného. (Např. Vidíš, to tě pán Bůh trestá.) To se ale nezdá být dostatečným vysvětlením. Děti tyto názory snadno přijímají a vyjadřují je s velkou jistotou.

Ubývání tohoto názoru (asi od 8 let) lze vysvětlit jednoduše. Dítě nabírá zkušenosti a vědomosti. Jedná se o zkušenosti s nedokonalostí rodičů, dítě začne vidět mezery ve spravedlnosti, kterou rodiče nastolují. Nelze si ovšem nevšimnout, že i dospělí mají často problém vzít na vědomí fakta a poučit se z nich. Také si často vysvětlujeme věci magicky, nebo bereme skutečnost jako osud. Je to tedy do určité míry stále v nás.

Přijetí odpovědnosti by v rámci teorie o immanentní spravedlnosti znamenalo zjištění faktu, že svět je nespravedlivý. Některá krádež je potrestaná a jiná není. Člověk pak stojí na křižovatce. Buď může této nespravedlnosti začít využívat ve svůj prospěch, tzn. hledat klíčky v zákoně ve snaze získat co nejvíce je možné, nebo se může snažit vyrovnávat tuto nespravedlnost podle svých možností, tzn. přijmout odpovědnost za své chování i v případě, kdy spravedlnosti není učiněno za dost. Např. chlapec, který nebyl dopaden při krádeži by se k činu přiznal, nebo by alespoň měl výčitky svědomí.

3.3. Konflikt mezi poslušností a spravedlností

Pro vývoj přijetí odpovědnosti je důležité zamyslet se nad otázkou, kterou si klade Piaget: Co se stane, když se autorita a spravedlnost postaví proti sobě? Budou děti bránit poslušnost k autoritě, nebo budou bránit rovnost a spravedlnost?

K rozluštění této otázky vymyslel čtyři příběhy, ve kterých se střetává spravedlnost mezi dětmi a nutnost poslechnout rodiče.

Příběh 2 (ukázka): Matka měla dvě děti. Poprosila je, aby jí pomohly. Jeden měl utřít nádoby a druhý dojít pro dřevo. Ten druhý si ale zůstal hrát venku. Matka tedy poprosila toho prvního, aby udělal práci i za něj.

Mladší děti se nejen klonily k autoritě, považovaly dokonce příkazy rodičů za spravedlivé. Starší děti se přikláněly k rovnosti a považovaly příběhy za nespravedlivé. Vyskytly se čtyři způsoby uvažování:

- Situace je spravedlivá. Děti nerozlišovaly mezi spravedlností a poslušností. Spravedlivé je to, co je určeno rodiči.
- Situace je nespravedlivá, ale poslušnost je důležitější než spravedlnost.
- Situace je nespravedlivá. Spravedlnost je důležitější než poslušnost, je dokonce důležitější i než přátelství.
- Situace je nespravedlivá. Poslušnost není nutná, ale je lepší poslechnout, než se hádat. Tento způsob uvažování patří do autonomního myšlení. Je zde důležitá i poslušnost i spravedlnost, děti již uvažují v kontextu.

Odpovědi poukazují na tři stádia vývoje distributivní spravedlnosti:

a) Nerozlišení mezi autoritou a spravedlností. Koreluje to s obdobím, kdy má dítě respekt k autoritě. To, co říká rodič, je správné a svaté.

b) Spravedlnost nabývá na síle a převyšuje vše ostatní. Poslušnost a trest jde stranou.

c) Vznik propracovanější koncepce spravedlnosti založené na slušnosti (equity). Je to spravedlnost s ohledem na okolnosti.

Na základě tohoto vývoje vyvstává další úhel pohledu na přijetí odpovědnosti. Dítě postupně získává nadhled nad situací, na konci vývoje nehodnotí věci striktně nýbrž uvažuje v souvislostech. Odpovědností v tomto smyslu znamená nelpět na nutnosti poslouchat ani na naplnění rovnosti za každých okolností. V uvedeném příběhu by neodpovědný člověk hájil své zájmy (pro dřevo by nešel). Být odpovědný tedy znamená brát v úvahu i zájmy jiných osob (matky). V jiné situaci by mohl být člověk neodpovědný, pokud by se naopak řídil poslušností. Mám tím na mysli obecně lidskou tendenci ke konformitě, jejímuž zkoumání se věnoval

S.Milgram³. V takové situaci by pro odpovědné chování bylo nutné autoritě se naopak vzepřít. Být odpovědný tedy neznamená řídit se jednou či druhou variantou. Znamená to 1) být schopen zvážit situaci, 2) rozhodnout se pro jednu variantu a 3) následně podle ní jednat. Tento cyklus je nutné kvůli situačním změnám stále opakovat. Naznačené schéma je zjednodušené, v principu se ale jedná o základ odpovědného jednání lidí.

Žalování jako projev poslušnosti

Specifickým případem poslušnosti je žalování. Dítě je při žalování na jednu stranu loajální rodičům, na druhou stranu to vede k narušení kamarádských vztahů. Piaget přednesl dětem následující příběh:

Jednou žil otec se dvěma syny. Jeden byl poslušný, druhý byl sice hodný, ale dělal hlouposti. Když otec odjel na cestu, řekl prvnímu synovi, aby dal na bratra pozor. Bratr mezitím vyvedl nějakou hloupost. Pak se otec vrátil a chtěl po prvním synovi, aby mu na něj řekl všechno. Co má udělat?

Mladší děti (6-7 let) opět preferovaly poslušnost. Když se dospělý zeptá, pak je správné mu odpovědět pravdu. U starších dětí se objevuje vliv kamarádské solidarity. V rámci přátelství je i lež ospravedlněna. Piaget z toho rozlišuje dva typy dětí (případně dospělých):

a) "Svatoušek" (*le petit saint*): Drží se máminy sukně, žaluje apod. V dospělosti je z něj moralista s černobílým pohledem na svět.

b) "Prima kámoš" (*chic type*): Je schopen dát ostatním všechno, co má, nežaluje, hraje férově apod. V dospělosti je z něj člověk s lidským přístupem.

Rozdělení lidí na uvedené dva typy komplikuje úvahy o odpovědném chování. Kdy se člověk chová odpovědně - když dohlíží na správné chování a dodržování zákonů, nebo když dělá vše pro druhé nezávisle na pravidlech? S trochou nadsázky by to ve společnosti znamenalo buď urputné dodržování zákona a jiných pravidel, nebo být kamarádem za všech okolností a pravidel nedbat u sebe ani u ostatních. Myslím, že odpovědné chování je určitým kompromisem. Střetává se zde odpovědnost vůči pravidlům a odpovědnost vůči druhým lidem.

³ MILGRAM, Stanley. *Behavioral study of obedience*. In *Journal of Abnormal and Social Psychology*. Vol.67, p.371-378, 1963.

3.4. Spravedlnost mezi dětmi - sociální složka odpovědnosti

Piaget kladl dětem otázku: Proč se nemá podvádět ve hře? Podle odpovědí rozlišil způsob uvažování dětí o spravedlnosti na retributivní nebo distributivní. Vyskytly se tyto odpovědi:

- a) Je to špatné (zakázané).
- b) Je to proti pravidlům.
- c) Nedá se pak hrát. (Není možná spolupráce.)
- d) Je to nespravedlivé.

Odpovědi a) a b) s věkem klesají. Odpovědi c) a d) s věkem narůstají. Pro mladší děti (6-9 let) je špatné všechno, co je zakázané. Starší děti (10-12 let) se orientují na autonomii skupiny. Špatné je to, co je nespravedlivé vůči ostatním.

Odpovědnost zde získává nový rozměr, do hry vstupuje sociální složka. Nejde jenom o svojí ochranu před nespravedlností, člověk se musí starat, aby se sám nechoval nespravedlivě vůči ostatním. Také další Piagetovy příběhy ukazují, že děti ve skupině vyžadují rovnocenné postavení. Např. pro míč za plot nemůže chodit stále stejný hráč. Odpovědný hráč by se v takovém případě nabídl, že pro míč dojde sám. Pokud by dospělý rozhodl, že pro míč bude chodit stále stejný hráč, pak je pro mladší děti autorita přednější. Starší děti by to považovaly za nespravedlnost. Jsou již ochotni pro rovnost mezi vrstevníky vyjádřit nesouhlas s autoritou.

S dalším vývojem děti připouští i správnost v nespravedlnosti, pakliže jsou výchozí podmínky nerovné. Např. mladší závodník může mít startovací čáru blíže k cíli. V podstatě jde o vyrovnávání nespravedlnosti (věkový rozdíl), kterou nelze ovlivnit. Tento způsob myšlení používáme běžně ve světě dospělých.⁴

3.5. Shrnutí

Piaget v této části výzkumu postupoval od dětského pohledu na různé způsoby trestu a jejich účinek, přes pochopení spravedlnosti jako takové, ke konfliktům vzniklých z poslušnosti a k podobě spravedlnosti bez přítomnosti autority.

Z výsledků rozlišuje Piaget tři stádia vývoje:

⁴ Ze stejného důvodu se např. vydávají sociální dávky nebo funguje řada charitativních organizací. Jde o vyrovnávání nespravedlnosti, která je daná a kterou nelze měnit.

1. stádium, 7-8 let: Pro děti je nespravedlivé to, co je zakázané. Nerozlišují mezi spravedlností a poslušností a pokud ano, tak je poslušnost důležitější. Všechno, co nařídí rodič je spravedlivé. Také všechny tresty jsou spravedlivé. Odpovídá to retributivní spravedlnosti. Pro tyto děti je trest nutný (i za cenu potrestání nevinného). Trest přichází i v případě, že o činu nikdo neví (imanentní spravedlnost). Dítě vnímá rovnost, ale jen v situacích, kde není autorita.

2. stádium, 8-11 let: V tomto období se vyvíjí autonomie. Dítě již nepřijímá autoritu bezvýhradně, touha po spravedlnosti ji převyšuje. Vzniká orientace na reciproční tresty. Víra v imanentní spravedlnost klesá. Dítě rozlišuje mezi samotným činem a možným trestem či odměnou. Ve skupině dětí vzrůstá potřeba rovnosti. Uvažování dětí se řídí principem distributivní spravedlnosti.

3. stádium, 11-12 let (s. 316): V tomto věku vzniká nový postoj. Dítě zjišťuje, že rovnost je relativní. Při udílení trestu či odměny tak zvažuje okolnosti (věk dětí aj.). Řídícím principem je slušnost (equity).

Rozvoj spravedlnosti podněcuje vzájemný respekt (zážitek rovnosti s dospělými) a spolupráce (zkušenosti ve skupině dětí).

Mezi skupinou dětí ve věku 5-7 let a 10-12 let jsou tyto rozdíly:

- Skupina mladších dětí je neorganizovaná. Podléhá starším.
- Mezi staršími dětmi je více solidarity. Mladší děti jsou egocentrické, nemají skupinové myšlení, skupinu dětí považují za společnost podléhající autoritě.
- Mladší děti se ve skupině rozvíjí vzájemnou imitací. Starší děti používají k rozvoji diskuzi a výměnu informací.
- Starší děti mají vyvinutý smysl pro spravedlnost oproti mladším, které podléhají autoritě.

Retributivní spravedlnost je uspořádaný systém, který funguje v období heteronomie a poslušnosti k autoritě. Časem začne být narušován vývojem autonomie. Jak klesá respekt dětí k trestání autoritou, tak stoupá příklon k recipročním trestům. Hlavní se stává spravedlnost. Postupně upadá i tato koncepce, protože odplata by neměla žádného konce. Heslem je "chovej se tak, jak bys chtěl, aby se ostatní chovali k tobě". Do hry vstupuje velkorysost a odpuštění.

Etika autority, povinnosti a poslušnosti je základem pro vznik představy o spravedlnosti a právu. Také vede k pochopení trestu. Etika vzájemného respektu a

autonomie vede k vývoji představě o rovnosti, která vzniká z distributivní spravedlnosti a reciprocity.

Na vývoj přijetí odpovědnosti se opět můžeme dívat z různých pohledů v závislosti na vývojových posunech, kterým se Piaget věnoval. V oblasti trestů se dle Piageta přesouvá zájem dítěte z trestu pokání na trest reciproční. Odpovědnost se v tomto smyslu rozvine nejprve zvnitřněním autority, tzn. upravením subjektivního pohledu na konání dobra či zla (vývoj svědomí). Dále se rozvíjí s pochopením potřeby objektivní nápravy narušené skutečnosti (úvahy nad recipročními tresty).

Vývoj pochopení spravedlnosti je důležitým pozadím pro vývoj přijetí odpovědnosti. Hlavním bodem je zde poznání, že svět sám o sobě je nespravedlivý. Zjištění, že imanentní spravedlnost neexistuje, staví dítě do pozice výběru, zda bude hájit spravedlnost samo za sebe (zda se bude chovat odpovědně), nebo ne. Toto rozhodování pak činí člověk v nejrůznějším kontextu stále dokola.

Posun od poslušnosti přes spravedlnost ke slušnosti je jedním ze základních kamenů v přijetí odpovědnosti. Vzhledem k tomu, že autorita představuje pro malé děti zdroj imanentní spravedlnosti, hájí tyto děti poslušnost jako jedinou správnou a spravedlivou cestu. Prvním krokem je odlišení mezi poslušností a spravedlností. Je to pochopení, že i autorita může dělat chyby a spravedlnost tak není vždy naplněna (poslušnost není vždy správná). Dalším krokem je pochopení, že ani dítě samo nemůže vždy spravedlnost naplnit (respektive že spravedlnost není vždy správná), protože výchozí podmínky jsou nerovné. Výsledkem je uvažování podle principu slušnosti (equity). Znamená to opuštění černobílého vidění a zvažování kontextu. Vrcholem odpovědného chování (resp. odpovědného způsobu myšlení) je tedy schopnost dívat se s nadhledem a uvažovat v kontextu.

4. Závěr

Z Piagetových výzkumů si můžeme odvodit 3 důležité posuny ve vývoji odpovědnosti. Je jím a) vývoj odpovědného chování ve smyslu dodržování pravidel, b) posun v odpovědném chování vůči sociálnímu světu a c) vývoj odpovědného způsobu uvažování. Ideální znázornění vývoje těchto tří pojetí odpovědnosti nabízí Piagetův výzkum vývoje dětí v herním prostředí.

Odpovědnost vůči pravidlům začíná na nulovém bodě, kdy pro dítě žádná pravidla (hry či pravidla v reálném životě) neexistují. Jediné se v této fázi řídí slepou poslušností. Následuje vyvyšování pravidel nade vše, pravidla hry jsou v této

fázi nedotknutelná a reálná pravidla musí být splněna za všech okolností. Výsledkem je dodržování pravidel ve hře podle aktuálního konsenzu, ve skutečnosti dojde jedinec k závěru, že se může "pouze" snažit o odpovědné chování, nemůže ovšem nastolit všestrannou spravedlnost. Jedinec tedy nejprve pochopí, že má za něco odpovědnost, poté pochopí, že ji nelze naplňovat za všech okolností.

Odpovědnost vůči sociálnímu světu se vyvíjí od původního egocentrismu směrem ke vzájemnému respektu. Lze uvažovat o podobném principu ve vývoji jako v případě pravidel. Prostřední fází by představovala touha po uznání kolektivem a ochota snést kvůli tomu jakoukoli podřízenost (tzn. přehnané odevzdání se druhým). Vrcholem odpovědného přístupu k druhým je vzájemný respekt. Znamená to projev úcty k druhému, ovšem ne za každou cenu.

Odpovědnost za své vlastní myšlení je úzce spojena s vývojem odpovědného chování. Vyvíjí se od černobílého vidění světa, kdy má dítě jasně odděleno, co je dobré a co je špatné, směrem k uvažování nad věcmi v kontextu. Jedinec tedy postupně přebírá odpovědnost za svůj pohled na svět.

Specifický pohled na odpovědnost umožňuje situace provinění jedince. V Piagetově teorii se setkáváme s objektivní odpovědností, což je odpovědnost jedince hodnocená podle velikosti škody, a se subjektivní odpovědností, ve které odpovídá jedinec za své úmysly. Zároveň se setkáváme s odpovědností za své svědomí (vyvolané trestem pokání) a s odpovědností za napravení škody (podle recipročních trestů). Obě tyto teorie se pokusím podrobněji prozkoumat ve svém vlastním výzkumu.

III. Vlastní empirický výzkum

1. *Motivace ke studiu tématu*

Ve svém empirickém výzkumu vývoje morální odpovědnosti v dětském věku jsem se rozhodla pro repliku části Piagetova výzkumu. Piaget při zkoumání vývoje dětského pojetí morální odpovědnosti sleduje pohled dětí na morální přestupky, konkrétně se zaměřuje na neobratnost, krádež a lež. Pro účely tohoto výzkumu jsem si vybrala pouze téma krádeže. Zároveň se však věnuji i vývoji dětského pojetí prevence trestuhodných činů. Repliku Piagetova výzkumu jsem se pak rozhodla pojmout heuristicky, nikoli jen verifikačně. Především se tím míní to, že Piagetovy příběhy nepoužívám v doslovném překladu. Dále pak to, že pro situaci krádeže zavádím do příběhů rozdíl mezi dvěma fiktivními dětmi, z nichž jedno bylo při činu přistiženo a druhé přistiženo nebylo. Tento rozdíl by ve sféře krádeže mohl vyvolávat to, co ve sféře lži (bez materiálního důsledku) vyvolávala „velikost lži“. Připomeňme, jak mladší děti usuzovaly kvazicynickým způsobem: Čím více se výmysl odlišuje od reality (čím spíše není schopné svou lží oklamat rodiče), tím vyšší trest zaslouží. Konečně se tím míní to, že jsem připravena provést své vlastní třídění dětí a zjistit, zda se bude shodovat s tím Piagetovým, či zda narazím též na odpovědi, které se jeho třídění vymykají.

Mým záměrem je zmapovat přijetí skutečnosti, že krádež je morální přestupek nezávisle na tom, zda je objevena či ne. Chtěla bych blíže prozkoumat, kdy se dítě odpoutává od představy, že špatné je to, co je potrestáno, nebo ještě přesněji že špatné je to, co je zjištěno. Vycházím tedy z předpokladu, že dítě je výchovou vedeno k morálním zásadám. Výchovu přitom představuje trest následující po přestoupení pravidel. Dítě opakovaně zažívá situaci, kdy je po přestupku potrestáno. Následně tyto zážitky zvnitřňuje a dochází k závěru, že daný přestupek (např. krádež) je špatný nezávisle na tom, zda následuje trest nebo zda je přestupek vůbec zjištěn. Pokusím se tedy najít odpověď na otázku kdy a jakým způsobem dochází ke zvnitřnění potřeby odpovědného chování.

V další části se budu zabývat vývojem pochopení intence, která s tématem odpovědnosti úzce souvisí. K tomuto účelu použiji stejný postup, jaký použil již přede mnou Piaget. Jedná se o posouzení velikosti přestupku, respektive porovnání malé úmyslné krádeže a velké avšak dobře míněné krádeže. Z výsledků Piageta by

měly mladší děti hodnotit závažnost podle velikosti ukradeného předmětu a starší děti podle záměru dotyčného (zda měl jedinec dobré či špatné úmysly). Mým záměrem je tedy ověřit tuto skutečnost.

Třetí oblast, které se věnuji ve své diplomové práci, se týká problematiky trestů. Piaget zkoumal ve své práci názory dětí na celou řadu různých trestů. Jak už bylo několikrát zmíněno, souhrnně lze tresty rozlišit na tresty pokáním dané autoritou, jejichž cílem je vyrovnání se s vyšší mocí (a napravení jedince), a na reciproční tresty, jejichž cílem je napravení chyby (vyrovnání se s okolím). Mým záměrem je zmapovat pohled dětí na preventivní účinnost těchto dvou typů trestů v závislosti na psychickém vývoji. Otázkou tedy je, co je podle dětí různého věku důležitější. Zda je to symbolické napravení hříšníka a "vyrovnání účtů" s vyšší mocí, nebo nastolení rovnováhy v prostředí. Podle předběžného odhadu by mladší děti měly preferovat trest pokáním a starší děti trest reciproční. Výzkum by měl zjistit, zda je tomu tak, případně kdy a jakým způsobem dochází ke změnám uvažování v tomto směru.

2. Metody

Data jsou sbírána pomocí rozhovorů s dětmi. Vzhledem k povaze výzkumu jsem při rozhovorech použila příběhy o krádeži zadávané Piagetem (viz. příloha). Příběhy byly přeloženy a upraveny pro potřeby mého zaměření.

2.1. Soubor respondentů

Výzkumný vzorek sestává ze 40 dětí. Kvůli záměru zmapování vývoje daného jevu jsem zvolila širší věkové rozpětí a to od 4 do 13 let. Vybírány byly děti z každého druhého ročníku ZŠ a z MŠ. V každé věkové kategorii jsou čtyři chlapci (M) a čtyři dívky (F). Souhrnně se tedy jedná o děti z těchto kategorií:

- MŠ: 4M a 4F ve věku 4,0 - 5,11 let;
- 1.třída: 4M a 4F ve věku 6,0 - 7,11 let;
- 3.třída: 4M a 4F ve věku 8,0 - 9,11 let;
- 5.třída: 4M a 4F ve věku 10,0 - 11,11 let;
- 7.třída: 4M a 4F ve věku 12,0 - 13,11 let.

Děti byly vybrány ze ZŠ Kubatova v Českých Budějovicích. Podmínkou pro účast ve výzkumu byl informovaný souhlas rodičů. V případě, že se v dané kategorii sešlo více rodičovských souhlasů, byly děti vybírány náhodně s přihlédnutím na

potřebu stejného zastoupení chlapců a dívek. Nejmladší děti byly vybrány z MŠ - Papírenská a z MŠ - Pražská v Českých Budějovicích. Také zde závisela účast dětí na souhlasu rodičů. Druhá MŠ byla zvolena kvůli nedostatku informovaných souhlasů v MŠ - Papírenská. Děti z MŠ byly vybírány ve věku 4-5 let pro dodržení dvouletého odstupe jednotlivých kategorií.

2.2. Předložené příběhy

Dětem byly předkládány čtyři příběhy týkající se krádeži. V každém příběhu vystupují dva sourozenci, kteří provedou stejný přestupek. Odhalen je však jen jeden. Úkolem respondenta je posoudit, kdo ze sourozenců si zaslouží větší trest.

Další otázka směřuje k porovnání příběhů. Jedná se o posouzení, zda je rozhodující velikost ukradeného předmětu nebo úmysl, se kterým dotyčný věc ukradl.

Po dvou příbězích je vždy převyprávěno pokračování jednoho z nich. Zde se má dotázaný rozhodnout, zda krádež zopakuje dítě potrestané recipročním trestem (tzn. jedinec, který svůj čin napravil), nebo dítě potrestané trestem pokání (výpraskem). Jedná se v podstatě o rozhodnutí, zda je důležitější (zda má větší preventivní účinek) napravení vztahu s okolím, nebo napravení vztahu s nadřazenou mocí.

Po převyprávění jsem vždy kontrolovala, zda dítě rozumí ději příběhu a otázce, na kterou se ptám. Po dětech jsem ve většině případů požadovala zdůvodnění jejich odpovědi. Občas jsem záměrně mátna prohlášením, že některé děti volí jinou odpověď. Tím jsem zjišťovala míru přesvědčení dotyčného.

Konkrétní podoba příběhů je následující:

1Aa: Adam potkal svého kamaráda, který je velmi chudý. Kamarád mu řekl, že ten den ještě nevečeřel, protože doma neměli nic k jídlu. Adam šel proto do pekárny a když byl prodavač otočen zády, ukradl tam bagetu. Pak vyběhl ven a dal bagetu svému kamarádovi. Pekař si toho nevšiml.

1Ab: Adam měl bratra, tomu se stalo něco podobného. Adamovo bratr taky potkal kamaráda, který je velmi chudý. Kamarád mu řekl, že ten den nevečeřel, protože doma neměli nic k jídlu. Chlapec tedy šel do pekárny a ukradl bagetu. Pekař si toho ale všiml, vyběhl za ním a oba chlapce chytil.

Koho bys víc potrestal, kdybys byl jejich rodičem – Adama, kterého pekař neviděl, nebo jeho bratra, kterého chytil?

1Ba: Jindřich šel do obchodu, kde našel lízátko. Myslel si, že lízátko musí být dobrá a tak si jedno lízátko ukradl a vyběhl ven z obchodu. Prodavač si toho všiml, vyběhl za ním ven a chytil ho.

1Bb: Jindřich měl bratra, který také dostal chuť na lízátko a jedno v obchodě ukradl. Jeho si ale prodavač nevšiml.

Koho bys víc potrestal, kdybys byl jejich rodičem – Jindřicha, kterého prodavač chytil, nebo jeho bratra, který utekl?

Kdo myslíš, že se zachoval hůř – Adam, který ukradl bagetu pro kamaráda, nebo Jindřich, který ukradl lízátko, protože na něj měl chuť?

1Bp: Příběh o Jindřichovi a jeho bratrovi má ještě pokračování. Víme, že oba ukradli po jednom lízátku (každý jedno). Rodiče se ale zachovali ke každému jinak. Jindřich dostal pořádný výprask. Jeho bratr nedostal, ale musel jít zpět do obchodu, omluvit se a zaplatit za ukradené lízátko. Uplynul měsíc a jeden z těchto kluků šel do obchodu a ukradl další lízátko.

Který myslíš že to udělal – ten, který dostal výprask, nebo ten, který musel jít lízátko zaplatit?

2Aa: Berta měla kamarádku, která chytila na zahradě sýkorku a držela ji v kleci. Berta si myslela, že sýkorka je velmi nešťastná. Prosila stále svou kamarádku, aby ji pustila. Ale ona nechtěla. Jednou, když kamarádka byla pryč, Berta sýkorku ukradla a pustila ji na svobodu. Její kamarádka si snadno domyslela, kdo to udělal.

2Ab: Berta měla ještě sestru a té se stalo něco podobného. Taky měla kamarádku, která si chytila sýkorku, držela ji v kleci a nechtěla pustit. Berty sestra ji proto ukradla a vypustila na svobodu. Její kamarádka nevěděla, kdo to udělal.

Koho bys víc potrestal, kdybys byl rodičem – Bertu, na kterou se přišlo, nebo její sestru, o které to nikdo nevěděl?

2Ba: Jednou, když byla Julie u kamarádky, našla tam v kuchyni pekáče napečeného cukroví. Julie si pár z nich ukradla a potají je snědla. Maminka kamarádky si toho nevšimla.

2Bb: Julie měla sestru, které se stala podobná příhoda. Také snědla u kamarádky pár kousků napečeného cukroví. Maminka této kamarádky si ale všimla, že pár kousků cukroví zmizelo a snadno si domyslela, kdo to snědl.

Koho bys víc potrestal, kdybys byl rodičem – Julii, které si nikdo nevšiml, nebo její sestru, na kterou se přišlo?

Kdo se zachoval hůř – Berta, která ukradla ptáčka, nebo Julie, která ukradla pár kousků cukroví?

2Ap: Příběh o Bertě a její sestře ještě pokračuje. Víme, že obě ukradly kamarádce ptáčka. Berta dostala doma za to pořádný výprask. Její sestru poslala maminka do zverimexu, aby koupila kamarádce jiného ptáčka a aby se kamarádce za to omluvila. Uplynul měsíc a jedna z těchto dívek ukradla ptáčka znovu.

Kdo myslíš, že to udělal – ta, která dostala výprask, nebo ta, která se musela jít kamarádce omluvit?

2.3. Způsob zpracování

Rozhovory jsem prováděla, pokud to bylo možné, ve volné místnosti ve škole (ve školní družině) či v mateřské školce. Byl pořízen záznam na diktafon, který jsem následně doslovně přepsala (viz. příloha).

Z doslovného přepisu jsem pro přehlednost při analýze odpovědí vytvořila souhrnný záznam uspořádaný do několika tabulek. Tabulky jsou rozděleny podle věkových kategorií. Z každé tabulky lze vyčíst odpovědi všech dětí jedné kategorie na zadanou otázku, stručný záznam zdůvodnění jejich odpovědi a míru přesvědčení o vlastním rozhodnutí (příp. míru porozumění otázce). Pro označení míry přesvědčení o své odpovědi jsem se rozhodla především kvůli mladším dětem, u nichž nebylo výjimkou neporozumění otázce, někdy otázce rozuměly, ale nedokázaly uspořádat své myšlenky do jednoznačného rozhodnutí. Pro tyto účely jsem zvolila stupnici 0-2, označení X jsem použila pouze v příbězích 2A, ve kterých byla Bertina krádež některými dětmi označena jako správný čin. Kritéria pro jednotlivé úrovně přesvědčení jsou tato:

0: Dítě zjevně nepochopilo otázku / dítě mění názor aniž by si toho všimlo, nebo nad změnou nepřemýšlí / dítě neví.

1: Zdůvodnění se netýká otázky, nebo je nelogické / dítě neumí svou odpověď zdůvodnit / dítě je ve své odpovědi nejisté.

2: Dítě si stojí za svým názorem, případně k němu uvádí logické zdůvodnění.

X: Dítě nesouhlasí s navrhovanými možnostmi.

Následně byl proveden součet všech odpovědí v rámci jednotlivých věkových kategoriích. Do celkového součtu nejsou započítány odpovědi s přesvědčením 0. (Součet míry přesvědčení značím číslem v závorce.) V závěrečné tabulce značené "Souhrn odpovědí" lze najít shromážděné celkové součty včetně procentuálního

zastoupení některých odpovědí. Z tohoto uspořádání jsem také vycházela při orientační kvantitativní analýze odpovědí.

Kvalitativní analýza vychází především z různých způsobů, jakými děti vysvětlovaly svá rozhodnutí. Podle zdůvodnění jsem utvářela kategorie, na jejichž podstatu, počátek, konec a na souvislosti s nimi spojené se v analýze zaměřuji. Dalším možným faktorem ovlivňujícím uspořádání odpovědí bylo věkové rozlišení dětí, které se způsobem vysvětlování odpovědí úzce souvisí.

3. Výsledky empirického výzkumu - přistížení při činu

Ráda bych se nyní zamyslela nad rozdílem mezi zjištěnou a nezjištěnou krádeží. Původní předpoklad byl, že malé děti považují za špatné to, co je zjištěno. Od tohoto názoru postupně upouští. Částečně to odpovědi dětí potvrdily. Zatímco v mateřské škole bylo pro potrestání chyceného dítěte 25% odpovědí, v 1. a ve 3. třídě kolem 21% odpovědí, v 5. třídě už jen 6% a v 7. třídě by nepotrestal chyceného nikdo.

Zajímavé ovšem je, jakým směrem se názory dětí přetváří. Nejde o pouhé přesunutí na rovnocenné potrestání obou dětí. Častou odpovědí (i mezi staršími dětmi) je potrestat více toho, u kterého krádež nebyla zjištěna. Na první pohled, jakoby se děti při svém usuzování řídily právním hlediskem, podle kterého si to přistížené dítě již část svého trestu odpykalo. (Upozaděné je čistě morální hledisko, které je zaměřené na stejnou subjektivní intenci.) Pro větší potrestání nechyceného dítěte bylo 45% odpovědí v MŠ, 46% v 1. třídě, 50% ve 3. třídě, 35% v 5. třídě a 30% v 7. třídě.

Názor, že děti by měly být potrestány stejně, nezávisle na zjištění či nezjištění krádeže, jinak řečeno upřednostnění odpovědnosti za své subjektivní intence a upozadění různých jiných objektivních okolností, je s přibývajícím věkem častější. Nárůst je ovšem jen pozvolný. Od MŠ do 3. třídy se drží tento názor kolem 31%, v 5. třídě stoupl na 58% a v 7. třídě na 70%.

3.1. Horší je zjištěná krádež

Odpovědi, jež odsuzují více chyceného jedince, byly nalezeny u těchto dětí: MŠ: 1F, příběh 1A; 2M, příběh 1A; 6F, příběh 1A, 2A a 2B; 1. třída: 1M, příběh 1B; 2M, příběh 1A a 2A; 3F, příběh 2B; 5M, příběh 2A; 3. třída: 3F, příběh 1A; 4M, příběh 1A, 1B, 2A a 2B; 5M, příběh 2A; 5. třída: 2M, příběh 1A; 6M, příběh 1A.

Pojďme se nyní podívat na odpovědi blíže. Děti většinou neuměly zdůvodnit názor, že by měla být potrestána zjištěná krádež více. Často jednoduše odpověděly, že to ukradl, nebo že krást se nemá. Tady jsou příklady těchto odpovědí:

MŠ, 2M, příběh 1A: *Koho bys víc potrestal? Koho viděl. ... Hm, a proč bys to tak udělal? Protože to ukradli.*

MŠ, 6F, příběh 1A: *(Koho bys víc potrestala?) Toho, koho chytil. Hm, a proč? Protože to se nesmí dělat. To by se pekař zlobil a abychom neměli zlé lidi.*

1. třída, 1M, příběh 1B: *(Koho bys víc potrestal?) Toho, koho chytil. ... A proč? Protože ho viděl. ... Můžeš potrestat jenom jednoho, nebo můžeš potrestat oba, to je na tobě. Už vím. Potrestal bysem oba. Oba dva stejně, nebo někoho víc? Někoho víc. A koho víc? Asi tamtoho, jak ho viděl.*

1. třída, 3F, příběh 2B: *...Koho bys víc potrestala? Tu Julii. Hm a proč? Protože to bylo poznat. Hm, tzn. tu holčičku, kde si toho všimli myslíš, jo? Hm. A proč teda ještě jednou? Protože když jí to vzala a je to vidět, tak já třeba mamce taky řeknu: „Můžu si třeba dojíst ten perník?“ a dovolí mi to a není to to samý, jako když mu to ukradne.*

3. třída, 3F, příběh 1A: *(Koho bys víc potrestala?) (Váhá.) Asi toho, kterýho chytil. Toho, kterýho ten pekař chytil myslíš. A proč? (Mlčí.) Já nevím.*

3. třída, 4M, příběh 2B: *(Koho bys víc potrestala?) Tu, který si všimli. Hm a proč, věděl bys? Protože (váhá), protože se tady na ní přišlo, takže jako to teď všichni ví, že jí to ukradla, ale o tý druhý to ví málokdo. A třeba to ještě rodičům neřekla.*

5. třída, 6M, příběh 1A: *(Koho bys víc potrestal? No (váhá) asi víc toho bráchu, protože já bych toho asi toho Adama nezjistil možná. A kdybys to věděl o obou, akorát že jednoho ten pekař viděl a jednoho ne, tak bys potrestal víc koho? (Přemýšlí.) Asi jeho bráchu. A je ten jeho brácha starší? To nevím. Protože starší má mít větší rozum, proto bych potrestal toho bráchu, protože jsem myslel, že je starší. Aha, takže bys potrestal toho staršího. No, protože starší má mít větší rozum.*

Vidíme, že starší děti více přemýšlí nad zdůvodněním, ve kterém naráží na nelogičnost vlastních odpovědí. Na základě toho pak hledají jiná řešení. Chlapec z 5. třídy již v ostatních příbězích odpovídal jinak.

Otázkou je, kde vzniká toto přesvědčení a jakým způsobem opět zaniká. Potrestání chyceného volily děti ve věku 4-8 let, volbu lze očekávat i u mladších dětí, které zde nebyly dotázány. Toto věkové rozmezí odpovídá fázi vynucených pravidel,

o které mluví Piaget (1948, s. 84). Je to období jednostranného respektu, kdy dítě vzhlíží k rodičům jako k autoritě, která vše řídí a rozhoduje. Dospělí tedy mají nad dítětem úplnou moc a dítě to přijímá, protože tím získává řád a orientaci ve složitém světě. V oblasti trestu pak může dítě postupovat v myšlenkách v opačném pořadí. To, co bylo dospělou autoritou potrestáno a tudíž vyhodnoceno jako špatné, to je doopravdy špatné (protože rodiče mají vždy pravdu). Jestliže tedy pekař chlapce chytil, znamená to, že se chlapec zachoval špatně a zasluhuje trest.

Podle Piageta (1948, s. 314) se děti ve věku 7-8 let zároveň nachází v prvním stádiu vývoje spravedlnosti. Nespravedlnost je podle těchto dětí to, co je zakázané. Pojmy spravedlnost a poslušnost jim tedy významově splývají. Později pojmy rozliší, ale poslušnost staví nad spravedlnost. Vše, co nařídí rodič včetně trestů, je spravedlivé. S tímto postojem nemá dítě žádný důvod uvažovat nad tím, zda se mohou věci dít jinak a jaké existují jiné možnosti. Dítě není obvykle tázáno, zda má nebo nemá dostat výprask. Pro dítě, které není zvyklé uvažovat z pohledu dospělého (staršího) mohou být situace v příbězích příliš složité. Nedokáže zvážit pro a proti a rozhodnout se pro vhodnou variantu. Chytí-li tedy prodavač kluka při krádeži a potrestá ho, není pro ně žádná jiná varianta než potrestat právě toho kluka. V podstatě je to nejjednodušší odpověď.

Napadá mě jedna situace, kdy se předškolní dítě dostává do role rodičů, tím je symbolická hra. Nejlépe při hře s panenkou si může dítě vyzkoušet pozici dospělého. Není to ale skutečné rozhodování. Dítě spíše imituje to, co samo zažilo, nebo někde vidělo.

Největší pokles těchto odpovědí nalézáme mezi 3. a 5. třídou. Co k tomu vede? Souvislosti můžeme vidět v několika okolnostech:

- Logické myšlení: Dítě lépe ovládá logické usuzování, které si procvičuje od nástupu do školy. To ovšem nevysvětluje zlom mezi 3. a 5. třídou.
- Zkušenosti dětí: Děti nabírají vlastní zkušenost s trestem a odměnou a vlivem logického myšlení začínají zvažovat, co je spravedlivé a co je nespravedlivé.
- Vrstevnická skupina: Ve skupině, kde není autorita, cítí děti větší potřebu rovnosti (1948, s. 308). Zkušenost se členstvím ve skupině (školní třídě) má jistě také vliv na uvažování dítěte.

- 2. stádium ve vývoji spravedlnosti (1948, s. 315): Děti starší osmi let již nepřijímají autoritu bez výhrad. Spravedlnost se pro ně stává nejdůležitější.

Potrestání zjištěné krádeže tedy zapadá do vývoje předškolních a raných školních dětí. Souvisí to s existencí jednostranného respektu k autoritě, málo rozvinutým logickým uvažováním a slabou zkušeností dětí.

3.2. Horší je nezjištěná krádež

Odpovědi, jež odsuzují více nechyceného, byly nalezeny u těchto dětí: MŠ: 1F, příběh 1B; 3F, příběh 1A; 6F, příběh 1B; 7F, příběh 1A, 1B a 2B; 8M, příběh 1A, 1B a 2A; 1. třída: 2F, příběh 1B; 3F, příběh 1A; 4M, příběh 2B; 6F, příběh 1A, 1B, 2A a 2B; 7F, příběh 1A, 1B, 2A a 2B; 8M, příběh 1B a 2B; 3. třída: 1F, příběh 1A, 1B a 2B; 2F, příběh 1A, 1B a 2B; 3F, příběh 1B, 2A a 2B; 5M, příběh 2B; 6F, příběh 1A, 1B, 2A a 2B; 7M, příběh 2A; 5. třída: 2M, příběh 1B a 2A; 3F, příběh 1A, 1B a 2B; 6M, příběh 2A a 2B; 7F, příběh 1A a 1B; 8M, příběh 1A a 2A; 7. třída: 2F, příběh 1A, 1B, 2A a 2B; 3M, příběh 1A a 2A; 4F, příběh 1A a 1B; 5M, příběh 2B.

Rozhodnutí pro větší potrestání nezjištěné krádeže (nechyceného dítěte) se tedy objevovalo ve všech věkových kategoriích. Procentuální zastoupení je poměrně vysoké, s věkem mírně klesá.

Můžeme rozlišit několik různých zdůvodnění této volby, jejich výskyt se odvíjí od věku dětí:

- Obecné zdůvodnění (nejvíc zlobil, rozhodla jsem se, krást se nemá aj.).
- Výsledek krádeže - chycený zloděj věc vrátil, nechycený ji ukradl.
- Neposlušnost (ukradl to bez dovolení, pekař to neví).
- Nepřiznání se.
- Neupřímnost mezi vrstevníky.
- Reciprocita - chycený zloděj už přestupek napravil (omluvil se, přiznal se).
- Spravedlnost - chycený zloděj už byl jednou potrestaný.
- Trest jako výchovné opatření, vliv empatie.

Obecné zdůvodnění

Obecné zdůvodnění použily v podstatě všechny děti z MŠ (případně odpověď nezdůvodnily). Mezi školními dětmi už se oproti tomu obecný důvod téměř nevyskytoval. Zdůvodnění jsou podobná těm, co chtěly potrestat chyceného. Příklad odpovědí:

MŠ, 6F, příběh 1B: (Koho bys víc potrestal?) *Koho toho neviděl. Hm, a proč? Protože by mu rodiče vynadali.*

MŠ, 8M, příběh 1A: (Koho bys víc potrestal?) *Koho nechtyl. Koho nechtyl myslíš. A proč bys to udělal takhle? Protože nejvíc zlobil tamten.*

MŠ, 8M, příběh 2A: (Koho bys víc potrestal?) *Kde se na to nepřišlo. A proč myslíš takhle? Protože hodně zlobil. Víc zlobila? Hm.*

1. třída, 2F, příběh 1B: *Koho bys potrestala víc? Toho, koho neviděl. Hm, a proč? Protože věci z obchodu se brát totiž nesmí.*

Odpovědi můžeme tedy zdůvodnit stejným způsobem jako předchozí. Děti jsou ve fázi jednostranného respektu, řídí se podle příkazů autority a neuvažují nad existencí různých možností. Zajímavé je, že se s obecným zdůvodněním zde setkáváme jen u nejmladší kategorie dětí. Už v 1. třídě hledají děti jiná vysvětlení, než že dotyčný nejvíc zlobil.

Výsledek krádeže

Některé děti se rozhodovaly podle materiálního výsledku. Chlapec, který byl chycen, bagetu zaplatil nebo vrátil, tudíž je vše v pořádku. Oproti tomu chlapec, který nebyl chycen, s bagetou utekl, tudíž ji ukradl a zasluhuje trest. Podobná zdůvodnění i u jiných příběhů používaly především děti z 1. třídy (6-7 let). Zde jsou ukázky odpovědí:

1. třída, 7F, příběh 1A: *Koho bys víc potrestala? Tamtoho jak ho nechtyl. Adama. Hm, a proč? Protože tamten velkej třeba, ten to zaplatil, nebo to tam vrátil a ten malej mu to dal a nezaplatil to.*

1. třída, 7F, příběh 2B: (Koho bys potrestala?) *Tady tu Julii, tu malou – st – tu menší, jak si toho nikdo nevším. Hm, nikdo si jí nevším, takže bys ji potrestala víc. A proč? Protože oni tam tu starší potrestali. Ty, který třeba a možná, že (váhá) to třeba – že jim pomohla udělat další a tamta její mladší ségra, tak ta to zase neudělala.*

3. třída, 3F, příběh 1B: ...Koho bys v tomhle případě víc potrestala? (*Váhá.*) *Tak asi toho, koho nechytili. Co odešel. Hm, a proč – uměla bys to vysvětlit? Protože (mlčí) protože ho ukrad a vzal si ho a nikomu to neřek a že tamten ho vlastně neměl.*

Vysvětlení materiálního výsledku zní poměrně logicky. Proto ho také nelze očekávat v předškolním věku. Odhlíží však od pohnutek člověka. Nezáleží na tom, že druhý chlapec se také rozhodl bagetu ukrást nebo že Julie měla stejné úmysly jako její sestra. Přistižený chlapec bagetu vrátil a Juliina sestra cukroví dopekla, tudíž je vše v pořádku jako předtím.

Piaget ukazuje toto myšlení na příběhu o nasměrování pána v ulici (1948, s. 158). Mladší děti zde považovaly za horší omyl, kvůli kterému se neznámý pán ztratil, než zlomyslné špatné nasměrování, které nakonec nemělo vliv na nalezení správné adresy. Výsledek je pro ně rozhodující, úmysly jedince dítě buď není schopno (pro množství informací) pojmout do rozhodovacího procesu, nebo je nepovažuje za podstatné.

Při vysvětlování věci se opírá dítě o vlastní logiku a fakta, která zná. V našem případě tedy ví, že krádež je špatná a krádež znamená odcizit věc, která mi nepatří. Jestliže je tedy dítě při loupeži chycené, věc zůstává na svém místě a tudíž to není krádež. (Děti možná tuší, že to není úplně v pořádku, ale rozhodují se podle tohoto principu.)

Neposlušnost

Další skupinu zdůvodnění jsem nazvala neposlušností. Jedná se o vysvětlení vztahující se k autoritě. Dítě se zachovalo špatně, protože se nějakým způsobem provinilo vůči dospělému. Častým zdůvodněním je, že jedinec neměl ke krádeži dovolení autority. Příklady odpovědí:

1. třída, 4M, příběh 2B: ...Koho bys v tomhle případě víc potrestal? *Ten, koho si nevšimnul. A proč? No protože by se to nemělo krást ty cukroví, jenom když se někdo zeptá.*

1. třída, 6F, příběh 1A: (Koho bys víc potrestal?) *Toho, jak ho nechytil. Hm, a proč? Protože to dělal tak, že to vlastně ukrad. Bez dovolení.*

1. třída, 6F, příběh 1B: ...koho bys potrestala víc v tomhle případě? *Toho druhého, protože to ukrad bez dovolení. A ten prodavač ani se nepřiznal.*

3. třída, 3F, příběh 2A: *Koho bych potrestala víc? Hm. (Mlčí.) Asi tu, o který se to nevědělo. Hm, a proč? Protože, nevím ale, že když se to o tý Bertě vědělo, tak na*

ni možná nebyli tolik naštvaní. Že když o tý se to nevědělo, že to jako ukradla. Kdo na ní byl naštvanej myslíš – rodiče nebo ta kamarádka? *Rodiče.*

3. třída, 6F, příběh 1B: *Toho, co ho neviděl.* Co utekl tedy s tím lízátkem. A proč? *Protože (váhá) protože měl třeba ty lízátko spočítaný a toho jednoho viděl a tamtoho druhýho ne. ... Protože tam měl ty lízátko spočítaný a toho jednoho viděl, že mu to ukrad. Jakoby měl jich třeba 30 a měl jich 31 a ted'kon mu je ukrad a on si myslel, že tam je 30 lízátek a bylo tam 29.*

Odpovědi vysvětlené proviněním vůči autoritě nacházíme v 1. a 3. třídě, tj. ve věku 6-9 let. Tato zdůvodnění odpovídají opět fázi jednostranného respektu. Špatné je to, co není povoleno autoritou, nebo obecněji vše, kvůli čemu by byli rodiče naštvaní. V podstatě se jedná o vykristalizování obecných odpovědí, které byly typické pro nejmladší kategorii. Na ZŠ už děti neřeknou, že někdo "nejvíc zlobil", vysvětlují to proviněním vůči dospělému. Princip je ale stejný. Rozhodující je, kdy bude rodič více naštvaný. Dítě se tedy snaží odhadnout, co rodiče rozzlobí více a co méně.

V ukázkách můžeme vidět i kombinace zdůvodnění. Dívka 6F z 1. třídy vysvětluje své rozhodnutí materiálním výsledkem. (*Protože to dělal tak, že to vlastně ukrad.*) A dodává k tomu provinění vůči autoritě, čímž svou odpověď zastřešuje. (*Bez dovození.*) Stejná dívka v další ukázce vysvětluje odpověď opět autoritou (*...protože to ukrad bez dovození.*) a přidává k tomu důvod nepřiznání, kterému se budu věnovat dále (*A ten prodavač ani se nepřiznal. - Chlapec se nepřiznal prodavači.*). Všechny tři důvody jsou vlastní dětem tohoto věku. Mají společný základ v uvažování podle jednostranného respektu k autoritě. Tato fáze trvá přibližně do 8/9 let. Materiální výsledek je přitom specifický svým realistickým principem, založeným na faktech.

Nepřiznání se

Jedním z nejčastějších zdůvodnění byla skutečnost, že se dítě nepřiznalo. Používaly to děti od první do páté třídy. Kvůli častému zastoupení ve třetí třídě a výskytu i mezi staršími dětmi nelze tento důvod zahrnout do pouhé neposlušnosti. Podívejme se na příklady:

1. třída, 6F, příběh 2A: *...A proč? Protože se ani nepřiznala. A že (neví jak dál). Tak tu bys potrestala víc, jo? No, protože by se nepřiznala a ani se nepřiznala vůbec ani to neřekla nikomu jinýmu a ta třeba – ale ta Berta to myslela hezky, protože – protože myslela, že se jí tam nelíbí.*

1. třída, 8M, příběh 1B: (Koho bys potrestal víc?) *Tamtoho, kterýho nechtyl. A proč? Protože ten utíkal a nechtěl to zaplatit ani mu – nechtěl to zaplatit a tamten to taky nechtěl zaplatit. Ale tamten as – ale tamten utíkal a tady ten neutíkal.* (Neutíkal, tzn. dobrovolně se přiznal.)

3. třída, 1F, příběh 1B: ...Koho bys víc potrestala v tomhle případě? *Toho prvního, protože se k tomu nepřiznal.* Tzn. toho, koho ten prodavač neviděl, jo? *Hm.*

3. třída, 2F, příběh 2B: (Koho bys v tomhle případě potrestala víc?) *Julii.* A proč? *Protože si toho nevšimli a ona se nepřiznala. A ta její sestra, když ji viděli, tak už to nekradla, protože už se bála.*

3. třída, 6F, příběh 2A: (Kterou bys potrestala víc?) *O který si to nedomysleli. Protože je lepší se přiznat, než to tajit.*

5. třída, 2M, příběh 2A: Tak koho bys potrestal víc? *O který se to nevědělo, protože to tajila.*

5. třída, 6M, příběh 2B: koho bys potrestal v tomhle případě víc? *To je to samý jako třeba s tím obchodákem. Tu Julii sestru, protože u tý se na to nepřišlo. A proč teda bys ji potrestal víc? No protože jakoby i kdyby – i kdyby se vědělo, že si vzala jenom takhle dva, tak i kdybych ji podezíral, tak mi bude lhát do očí, že to neudělala. Že stejně by mi neřekla, že si dala tam kousek cukroví.* (Nejen že se nepřizná, ale ještě lže.)

Vzniká nám otázka, kde se bere tak silné přesvědčení, že se člověk musí přiznat? Nutnost přiznání lze vysvětlit jednoduše loajalitou vůči autoritě, která je typická pro mladší děti. Tento důvod zřejmě stojí v pozadí uvažování dětí z 1. třídy.

Jinou variantou je vznik vlivem realistického myšlení. Je to ono přesvědčení, že rozhodující je výsledek. Podle výsledku se řídí, co je dobré a co špatné, tedy co má a nemá člověk dělat. Pakliže se ale chování lidí řídí podle toho, co je zjevné (co o věci víme, nebo co vidíme), je nutné a správné, aby zjevné bylo vše důležité. Člověk, který něco provede se tedy musí přiznat. Věc musí vyjít najevo, aby mohl nastoupit trest. A trest je nutný.

Jaký je tedy rozdíl mezi zaměřením na výsledek a vyžadováním přiznání? Oproti materiálnímu výsledku zde totiž nejde o hmotu (krádež jako odcizení věci), ale o úmysly. Pohnutky jsou ovšem zjednodušeny, přeneseny do černobílého světa. Člověk s dobrou vůlí může provést něco špatného, ale pokud se přizná, znamená to, že je upřímný a "že to tak nemyslel". V očích dětí se tedy v obou případech jednalo o krádež, ale dítě, které bylo chyceno, se přiznalo (muselo se přiznat) a jistě se to

snažilo nějak napravit. A dítě, které chyceno nebylo se nepřiznalo, tudíž tu krádež myslelo doopravdy a zasluhuje větší trest.

Je to tedy jakési skloubení realistického myšlení se zájmem o intence. Intence proto, že rozhodující jsou úmysly dotyčného. Realistická složka se projevuje v přehlížení jiných okolností a v černobílém vidění světa (např. přehlídí, že chycené dítě se ve skutečnosti nepřiznalo, jen nemělo štěstí nebo že nechycené dítě toho teoreticky mohlo litovat více než chycené aj.). Zájem o intence také nevzniká z čista jasna. Už u předškolních dětí je období, kdy se ptají na vše "proč". V té době objevují fyzické zákony. Nyní objevují důvody chování lidí (což lze označit za zákony psychické).

Jiným možným vysvětlením této kategorie je vliv vzájemného respektu. U dětí ve věku 7/8-11/12 let se vyvíjí autonomní morálka (Piaget, 1948, s. 315). Klesá význam autority a podstatnou se stává spravedlnost (rovnost mezi lidmi). K vývoji autonomní morálky přispívá hlavně zkušenost dětí s přátelským respektujícím přístupem. To zažívá dítě nejen mezi vrstevníky, ale i mezi generacemi. Aby takový respektující vztah fungoval, je potřeba být upřímný k sobě navzájem. Potřeba přiznat se tedy může pramenit z potřeby udržování dobrých vztahů. Podobně také uvažovaly děti ve výzkumech týkajících se lži (Piaget, 1948, s. 168). Zatímco malé děti odsuzovaly lež (nepravdu) kvůli potrestání autoritou, starší děti odsuzovaly lež, na kterou se nepřijde, kvůli ztrátě důvěry. Vysvětlením bylo, že si pak lidé nemůžou věřit. Tento motiv by vysvětloval, proč je přiznání tak důležité i pro děti ze třetí a páté třídy.

Nelze tedy říci, že by kategorie nepřiznání byla součástí neposlušnosti. Je to důvod, který obsahuje řadu možných příčin. Může to být skutečně ovlivněno jednostranným respektem, zároveň to ale může být známka nastupující autonomie. Koneckonců přiznání závisí na jedinci samotném, tudíž je to na vlastním - autonomním rozhodnutí.

Neupřímnost mezi vrstevníky

Vrstevnickým vztahům se budu více věnovat v dalších kapitolách. Kamarádství jako rozhodující faktor jsem (v případě potrestání nechyceného) našla jen v jednom případě:

5. třída, 6M, příběh 2A: *Tak tu Bertý sestru, protože bych já bych jí to řek, že jsem ji vypustil a ona jí to neřekla tý kamarádce.*

V podstatě jde o přiznání se, akorát že hlavní úlohu zde nehraje autorita, dopředu se dostává kamarádský vztah.

Reciprocita

Piaget (1948, s. 203-204) rozlišuje trest pokáním (expiatory), což je arbitrární trest vázaný na autoritu a trest reciproční, což je trest vyplývající z důsledku chování. První trest napravuje vztah s vyšší mocí, druhý napravuje vztah mezi jedincem a okolím. Internetová encyklopedie se vyjadřuje k reciprocitě takto (Wikipedie, 2014): „Princip reciprocity čili vzájemnosti hraje v lidských společnostech významnou roli. Příjemce daru cítí povinnost dar oplatit, poškozený se cítí oprávněn k odvetě, v jednání i ve směně se lidé snaží zachovávat vyrovnané vztahy čili 'účty'." Za odpovědi založené na reciprocitě jsem považovala vyjádření, která zdůrazňovala, že dotyčný musí krádež nějakým způsobem odčinit, nebo že chycený jedinec oproti nechycenému krádež již napravil:

3. třída, 1F, příběh 1A: (Koho bys víc potrestala?) *Tak (váhá) toho prvního. Toho Adama. A proč? Protože on (váhá) ten to moh vrátit, protože ten si toho všimnul, ale ten druhý to nevrátil ani mu to neřek. Myslíš tu bagetu, že teda nevrátil? Hm. Ani si to nijak neodpracoval, protože to nezjistil. Ale tohleto zjistil, tak mu mohl říct: „Já si to odpracuju tu bagetu.“*

3. třída, 1F, příběh 2B: *...A proč? Protože ona se k tomu nepřiznala, ale když ji chytili, tak to cukroví si mohla udělat to těsto a dopéct ho zase. Ale kdežto ta sestra to vlastně nemohla, protože si toho nevšimli ani se nepřiznala.*

3. třída, 2F, příběh 1B: (Koho bys víc potrestala?) *Koho neviděl. A proč? Protože toho, koho chytil, tak ten prodavač mu řekl, ať to rychle vrátí, tak to vrátil. Ale ten ne.*

3. třída, 5M, příběh 2B: *...Proč teda bys vynadal víc té sestře, který si všimli? No, protože (váhá) no víc tý, který si nevšimli. Protože tam si jí všimli a ta se jim omluvila a tady o ní nikdo nevěděl, takže bych jí vynadal víc.*

3. třída, 7M, příběh 2A: (Koho bys víc potrestal?) *No tak (váhá) no tak já bych potrestal asi víc tu, která to ukradla a ona to nevěděla, protože tamta aspoň ona o tom věděla a tak se jí asi i omluvila už. Jakoby.*

5. třída, 8M, příběh 1A: (Koho bys víc potrestal?) *Já teda asi spíš toho, koho si nevším. Hm, a proč? Protože on vlastně udělal něco a měl by si to zaplatit – jak to*

řít česky – vlastně udělal něco, co vlastně neměl dovolený a měl by za to zaplatit. Anebo aspoň toho pekaře se zeptat nebo něco, že by za to měl pykat taky.

7. třída, 4F, příběh 1A: (Koho bys víc potrestala?) *Asi spíš toho, jak si ho nevyšiml. Kdo tedy utekl – proč myslíš takhle? No, protože jakoby to udělal a jakoby ani se potom nepřiznal a ten kterýho chytil, tak jakoby se přiznat musel a i se omluvil a takhle.*

7. třída, 4F, příběh 1B: *Koho bys víc potrestala? Asi zase toho, který to ukradl a nikomu to neřekl a nedostal za to jakoby.*

Kategorie reciprocitu je zastoupena 3.-7. třídou, tj. věk 8-13 let. Podle Piageta (1948, s. 211 a 225) mají děti v sobě obě varianty (trest pokáním i trest reciprocitou), ze kterých vybírají. Reciprocita postupně převládá. Otázkou je, jakým způsobem se dostává princip reciprocitu do centra dění?

Možnou variantou je spontánní preference reciprocitu postupem věku (což také uvádí Piaget - 1948, s. 312). Preference může vznikat přesmykem z nevyhnutelné spravedlnosti, kterou zkoumal Piaget u malých dětí (1948, s. 250). Z výsledků tohoto výzkumu vyplynulo, že děti mladší osmi let považují potrestání přestupku za nevyhnutelné. Tyto mladší děti věří, že i v případě utajení přestupu nějaká vyšší moc ví, co se stalo, a zařídí, aby byl jedinec potrestán. Postupem času dítě zjišťuje, že trest či odměna nepřichází vždy sama od sebe. Jeden kluk, který kradl bagetu byl chycen, druhý ale utekl a nic se mu nestalo. V takových případech může situaci vyvážit zásah rodiče tím, že potrestá více nechyceného. Není to tedy už magické seslání trestu, nýbrž vědomé vyplnění mezer přirozené reciprocitu. Od toho už je ke spravedlnosti jen krůček. Tento vývoj myšlení také může souviset s důrazem na přiznání chyby. Aby mohl rodič vyplňovat mezery v přirozené reciprocitě, musí se o přestupcích dozvědět. Podobně také k poskytnutí odměny potřebuje rodič znát pochvalnou skutečnost.

Podobnost můžeme dále nacházet mezi recipročním myšlením a zaměřením se na výsledek. V obou případech je zásadní potrestání viníka nebo napravení škody. Rozdíl ale je v celkovém pohledu na skutečnost. Při zaměřením na výsledek dítě vychází z koncového materiálního stavu. Potrestá nechyceného, protože ten má ukradenou věc fyzicky u sebe. Reciprocita zvažuje i průběh činnosti. Chycený jedinec se také zachoval špatně, ale svou chybu již odčinil.

Reciprocita se také může zdát podobná pomstě. Rozdíl je v emočním naladění. Člověk vykonávající pomstu nedokázal odpustit jedinci, který mu ublížil, je

na něj rozhněván a co je nejdůležitější má v úmyslu mu ublížit. Pomsta může mít podobu stejného činu (např. dívka, které byla ukradena sýkorka, vezme kamarádce na oplátku její domácí zvířátko), nebo může být odlišná (když stejná dívka ukradne kamarádce za to svačinu, nebo jí počmárá sešit aj.). Smyslem pomsty zůstává udělat druhému zle a tím vyrovnat svůj pocit ublíženosti na pocit rovnosti, jsme si kvit. Při vykonávání reciprocity nemusí jít nutně o způsobení zlomyslnosti na oplátku. Prodavač, kterému bylo ukradeno lízátko, nebude krást lízátko dítěti. Bude ho chtít vrátit nebo zaplatit. Maminka kamarádky nepůjde krást na oplátku snědené cukroví, může ale chtít po holčičce omluvu. V reciprocitě tedy nejde o rovnocenné ublížení, ale o napravení. Díky tomu mohou rodiče vyplňovat ony mezery v reciprocitě, pomstu může vykonávat jen ublížený jedinec sám. Podobně se vyjadřuje Piaget o distributivní spravedlnosti (1948, s. 230-231).

Spravedlnost

Faktor spravedlnosti byl používán velmi často u starších dětí. Děti chtěly potrestat více nechyceného, protože ten druhý už byl potrestán samotným chycením. (Případně si domyslely, že jim výprask dal už prodavač apod.) Na spravedlnost se odkazovaly i děti, které chtěly potrestat oba stejně. Tomu se budu věnovat později. Piaget spravedlnosti věnoval rozsáhlou studii. Naznačuje v ní, že nespravedlnost může být podle dětí chápána různě (1948, s. 312). V našem případě se jedná o nespravedlnost ve smyslu narušení rovnosti. Otázka je na jaké rovině tato rovnost stojí. Podívejme se nejprve na ukázky odpovědí:

5. třída, 3F, příběh 1B: *Koho bys tady v tom případě víc potrestala? (Přemýšlí.) Asi zase toho, koho nikdo neviděl. ... Protože by to bylo nespravedlivý, abych trestala – já bych potrestala oba, ale protože jeden už byl potrestanej, tak bych potrestala toho druhýho víc.*

5. třída, 3F, příběh 2B: *(Koho bys potrestala víc?) Asi tu, která nebyla trestaná, protože tu jednu už jakože pokárali, ale tu druhou ne. Takže bych ji potrestala víc.*

5. třída, 7F, příběh 1A: *(Koho bys víc potrestala?) Spíš toho Adama, kterýho si ten pekař nevšiml, protože ten ani ještě nedostal výprask.*

7. třída, 2F, příběh 1B: *...Koho by si víc potrestala tady v tom případě? Asi zase toho, kterému to prošlo. ... Podle mě jako je to horší. Protože ten, kterej - toho, kterýho chytil, tak byl jakoby potrestanej už tím prodavačem nebo tím pekařem, ale*

toho, koho nechytí, tak ten vlastně - no, myslí si, nebo no - já nevím, jak bych to řekla. Že prostě ještě nedostal vynadáno za to, co udělal.

7. třída, 3M, příběh 2A: *Koho bys víc potrestal? Tu druhou, která to ukradla a ta, která vlastnila tu sýkorku, nevěděla, kdo to ukradl. Čili u koho se na to nepřišlo? Hm. Proč takhle? No protože se vlastně nepřiznala, že to byla ona, kdo to ukradl. A u té první se to vlastně zjistilo. Takže u té bych to vlastně nebral tak jakoby natvrdo. Jakože bych ji tolik nepotrestal jako tu druhou, aby se to vědělo taky.*

7. třída, 5M, příběh 2B: *(Koho bys víc potrestal?) Tu, co si jí nevšimli, že to snědla. A proč? Protože u té, co si to všimli, tak ta byla potrestaná a ta druhá ne. Hm, dobře. Někdo mi říká, že by potrestal obě stejně, že udělaly to samý. Taky by to šlo. Taky by to šlo? No a někdo zase říká to, co jsi říkal původně. Já myslím, že by šlo obojí. Že by šlo obojí, tzn. buďto potrestat jednu nebo obě? Hm.*

Jak už jsem naznačila výše, rovnost může být chápána různě. Děti požadují, aby byly postavy v příběhu potrestány stejnou mírou, tzn. aby si byly rovny mezi sebou. Jeden chlapec dostane výprask od prodavače, druhý dostane od rodičů a tím jsou si vyrovnání. Jiný pohled na rovnost můžeme očekávat u mladších dětí. Je to rovnost před autoritou. Rodič by podle této teorie musel vynadat oběma dětem stejně. Pokud by bylo jedno dítě preferováno, znamenalo by to nespravedlnost. Pro malé dítě je to ohrožující představa, protože se jedná o nespravedlivé rozdělení rodičovské lásky. Třetí možnou variantou pohledu na rovnost je pohled reciproční. Spravedlnost je pak vyplňování mezer v nedostatečné reciprocitě - jeden již chybu napravil a druhý ještě ne.

Zůstaňme ale u spravedlnosti ve smyslu rovnosti mezi dětmi. Tato poměrně častá odpověď se vyskytovala v 5. a 7. třídě, tj. ve věku 10-13 let. Ve vývoji spravedlnosti podle Piageta bychom tyto děti zařadily do posledního třetího stádia (Piaget, 1948, s. 292 a 316). V tomto stádiu děti považují za důležitou spravedlnost i poslušnost a při rozhodování zvažují okolnosti. V našem příběhu tedy berou ohled na to, že jeden chlapec už mohl být potrestán a tudíž není třeba ho více kárat.

Podle jiného rozdělení spravedlnosti na retributivní a distributivní by se měly tyto děti nacházet již ve vyspělejší distributivní fázi. Ta se rozvíjí tak, jak zaniká retributivní fáze - v závislosti na klesajícím jednostranném respektu k autoritě a díky zkušenostem s rovnocennými vztahy (1948, s. 274).

Na vývoj spravedlnosti můžeme nahlížet i z jiného pohledu. Autorita jakožto řídicí jednotka u malých dětí ustupuje do pozadí a nechává za sebou prázdné místo.

Dítě hledá, podle čeho se řídit a nachází vrstevnickou skupinu. Zde ovšem není nikdo výše postaven, vzniká tedy potřeba rovnosti. Spravedlnost ve smyslu rovného postavení platí ve skupině dětí dříve. Dítě zde není vázáno poslušností. Jak stoupá vliv skupiny, stoupá také důraz na spravedlnost. Tím se dostáváme do druhého stádia, které uvádí Piaget (1948, s. 315), spravedlnost v ní převyšuje vše včetně přátelských vztahů. Následně je koncept spravedlnosti nabouráván. Pochyby o centrálně používané rovnosti mohou plynout jednoduše ze zjištění, že rovnost nelze nastolit vždy a všude. Dítě např. vidí, že všichni nemají v jednotlivých předmětech stejné známky aj. Díky těmto zkušenostem dochází k závěru, že je třeba přihlížet k okolnostem. To už jsme ve třetím stádiu.

Výchova a empatie

U nejstarších dětí se dále mění představa o smyslu trestu. Trest začíná být spíše prostředek výchovy. Cílem je zabránit podobnému chování v budoucnu, původní už tak nabourané naplnění spravedlnosti jde stranou. Zde jsou ukázky:

7. třída, 2F, příběh 1A: (Koho bys víc potrestala?) *Asi toho, kdo utekl. Hm, proč myslíš, proč bys to tak udělala? Protože toho, koho chytl, tak ten jakoby už byl potrestanej tím pekařem. A toho, koho nechyt, tak vlastně by si mohl myslet, že mu to zase po druhý projde.*

7. třída, 3M, příběh 1A: (Koho bys potrestal víc?) *Toho prvního, protože jakoby (hledá slova). Toho, prvního, kterýho si teda nevšimnul ten pekař? Hm, protože jakoby - tomu druhýmu jakoby poradil jako - ne on mu neporadil ale on mu jako ukázal, že si toho nemusí všimnout ten pekař. Tak to zkusil i ten druhý a tomu to nevyšlo.*

Odpovědi spadající do této kategorie nelze zařadit ani do třetího stádia vývoje spravedlnosti. Vliv má zde empatie. Děti se zde vžívají do pocitů postav a snaží se jim porozumět. Nejen záměr a nejen okolnosti tedy rozhodují o trestu, také způsob předpokládaného myšlení dotyčného. Ukázky v jednom případě zavrhují nechyceného ("mohl by si myslet, že mu to zase po druhý projde"), v druhém případě omlouvají chyceného (dotyčný krádež nevymyslel, byl naveden někým jiným, tudíž je jeho vina menší).

Lze očekávat, že empatie se vyvíjí dávno před 7. třídou. Empatické reakce lze pozorovat i u novorozenců. Předpokládejme ale, že také prochází určitým vývojem a ovlivňuje jiné psychické jevy. Ve vývoji spravedlnosti hraje svojí roli právě v jejím

nabourávání. Vcítíme-li se do člověka a pochopíme-li všechny jeho pohnutky, snadněji mu např. promineme trest i když to může být objektivně nespravedlivé.

Piaget rozlišuje dva typy dětí (případně dospělých). Je to "svatoušek" (le petit saint) a "prima kámoš" (chic type) (1948, s. 293). Míra empatie je možná jedním z rozdělovacích faktorů těchto kategorií. Málo empatický svatoušek se nejprve upne na autoritu, které chodí žalovat všechny přestupky kamarádů. Později se spolu s ostatními přesune do stádia vyvyšování spravedlnosti. Pro malou schopnost vcítění však zůstává lpět na spravedlnosti i nadále a stává se z něj moralista. Rozhodně si nemyslím, že by rozdělení lidí bylo takto přímočaré a empatie by byla přitom rozhodující. Jistě je to ale velmi užitečná schopnost v morálním vývoji.

3.3. Potrestání obou stejně

Odpovědi, jež staví viníky na stejnou úroveň, byly nalezeny u těchto dětí: MŠ: 2M, příběh 1B; 4M, příběh 2A a 2B; 5M, příběh 1A, 1B a 2B; 1. třída: 1M, příběh 1A, 2A a 2B; 2F, příběh 2B; 3F, příběh 1B a 2A; 5M, příběh 1A, 1B a 2B; 3. třída: 5M, příběh 1A a 1B; 7M, příběh 1A, 1B a 2B; 8M, příběh 1A, 1B, 2A a 2B; 5. třída: 1M, příběh 1A, 1B, 2A a 2B; 2M, příběh 2B; 4F, příběh 1A, 1B, 2A a 2B; 5F, příběh 1A, 1B, 2A a 2B; 6M, příběh 1B; 7F, příběh 2A a 2B; 8M, příběh 1B a 2B; 7. třída: 1F, příběh 1A, 1B, 2A a 2B; 3M, příběh 1B a 2B; 4F, příběh 2B; 5M, příběh 1A a 1B; 6F, příběh 1A, 1B, 2A a 2B; 7M, příběh 1A, 1B, 2A a 2B; 8M, příběh 1A, 1B, 2A a 2B.

Možnost potrestat obě děti stejně jsem v otázce záměrně nenabízela. Chtěla jsem se vyvarovat vyhýbavým odpovědím. Přesto se tento nápad objevoval poměrně často ve všech věkových kategoriích. S věkem uplatnění rovnocenného trestu mírně stoupá.

Zdůvodnění této volby je v podstatě jednotné. Za stejnou krádež si zaslouží děti stejný trest. Věk zde hraje roli pouze ve způsobu vysvětlení tohoto názoru. Děti v MŠ řeknou obecně, že oba zlobili:

MŠ, 5M, příběh 1B: (Koho bys víc potrestal?) *Já bysem víc potrestal oba. Hm, a proč? Protože jsou to zlobiví kluci. Dobře, on totiž někdo mi odpovídá, že by víc potrestal toho, koho ten prodavač načapal. Co si o tom myslíš? Já si o tom myslím, že sou zlobiví. Strašně zlobí a neposlušaj tady ve školce. Hm, takže ty myslíš, že bys nepotrestal víc toho, koho ten prodavač načapal? Já bysem radši potrestal oba. Protože zlobili ve školce oba.*

Od první třídy už děti uměly vysvětlit, že oba udělali to samé a za stejnou krádež si zaslouží stejný trest:

1. třída, 3F, příběh 1B: Koho bys víc potrestala v tomhle případě? *To bych potrestala oba stejně.* Hm, a proč? *Protože to oba ukradli, protože oba měli rádi lízátko. Ale tak se měli zeptat maminky, jestli nemá nějaký penízky a že by si to došli koupit.* No tak to udělali určitě oba špatně, vid'. A potrestala bys někoho víc nebo míň, anebo oba stejně? *Oba stejně.* Já se ptám, protože někdo mi říká, že by potrestal víc toho, koho ten prodavač chytil, protože to o něm všichni věděli a že by měl být víc potrestanej. Co si o tom myslíš? *No já bych dala oba stejně, protože oni nemůžou bejt úplně – oni jsou stejný a že to ukradli úplně stejně, takže by měli bejt potrestaný stejně.*

3. třída, 5M, příběh 1A: (Koho bys víc potrestal?) *Oba dva stejně.* Oba dva stejně bys potrestal? *Hm.* A proč? *Protože provedli to stejný.*

3. třída, 7M, příběh 1A: (Koho bys víc potrestal?) *Já bych potrestal oba, protože oba udělali to samý, akorát že jednoho si pekař všimnul a jednoho ne.* Dobře a potrestal bys někoho z nich víc nebo míň? *Ne.*

5. třída, 4F, příběh 1B: Koho bys potrestala víc v tomhle případě? *No zase asi oba dva stejně.* *Protože oba dva to ukradli.* Dobře. Já se ptám proto... (jiný názor). Co si o tom myslíš? *No ale ten druhý to taky ukradl, takže by měl mít stejnej trest.*

5. třída, 5F, příběh 2B: Ty jsi vlastně říkala, že bys potrestala obě stejně. Já jsem nad tím ještě přemýšlela. Někdo mi totiž odpovídá, že by potrestal víc tu, na kterou se nepřišlo. Protože za to nedostala žádné ponaučení nebo zpětnou vazbu na rozdíl od té, na kterou se přišlo. Tak mě zajímá, co si o tom myslíš? *Podle mě – že prostě i když se na ní nepřišlo, tak stejně to udělaly stejně.* Hm, takže bys je potrestala stejně? *Jo.*

7. třída, 6F, příběh 2A: Kdybys byla rodičem, koho bys víc potrestala? *Ty holky zase udělaly to stejný nebo jako stejnou věc, že jedna neudělala víc jedna míň.* A u tý jedný se na to přišlo a u tý druhý ne. A zase když by ty rodiče věděli, že to udělali obě, tak bych potrestala je zase stejně.

7. třída, 8M, příběh 1B: Kdybys byl rodičem, koho bys víc potrestal? *No asi oba stejně zase.* Oba stejně? Proč bys potrestal oba stejně, když u jednoho se na to nepřišlo a u jednoho jo? *No, že vlastně zase udělali oba stejnej čin.*

Zdá se, že smysl pro spravedlnost figuruje určitým způsobem ve všech věkových kategoriích. Piaget (1948, s. 312) ukazuje na vývoj pochopení

spravedlnosti podle otázky "co je nespravedlivé?". Podle nejmladších dětí je to zakázané chování, pak chování proti pravidlům hry, později je nespravedlivé narušení rovnosti, nejstarší děti zmiňovaly ekonomickou či politickou nespravedlnost. Domnívám se, že nespravedlnost ve smyslu narušení rovnosti není jen jedno ze stádií vývoje. I malé děti vnímají nerovnost, pakliže se matka věnuje více jednomu ze sourozenců nebo pokud by dostaly méně bonbónů než ostatní. Stejně tak nejstarší děti (potažmo dospělí) vychází ze spravedlnosti ve smyslu rovnosti, akorát že uvažují nad problematikou více do hloubky. Z toho vyplývá, že spravedlnost založená na rovnosti je důležitým faktorem pro děti všech věkových kategorií. Pojetí rovnosti se však liší. Jak už jsem naznačila dříve, s věkem se mění úhel pohledu na princip rovnosti. Můžeme rozlišit tři stádia:

Děti do asi 9 let včetně předškolních požadují rovnost před autoritou. V rámci jednostranného respektu jsou koneckonců na autoritě závislí. Názor autority je rozhodující. Je pro ně tedy zásadní, aby k nim přistupovala stejně. Předškolní dítě chce, aby trest (nebo odměna) od rodiče byl spravedlivý a spravedlnost měří podle toho, jaký trest (či odměnu) dostali sourozenci. Je to rovnost ve vztahu, rodič mě přijímá stejně jako mé sourozence. Ve škole přebírá roli autority učitel, ani on nesmí nikomu nadržovat, jinak by to bylo v očích dětí nespravedlivé. Pod nadržováním se může skrývat nerovnoměrné rozložení času mezi žáky nebo nezasloužené lepší hodnocení některých žáků.⁵ Vztah učitel-žák1 musí mít (ze strany učitele) stejný emoční náboj jako vztah učitel-žák2.

Druhým stádiem ve vývoji rovnosti je spravedlnost mezi vrstevníky. Je to rovnost jednotlivců mezi sebou. Každý má dostat, co si zaslouží nebo jinak - všichni, kdo kradli, zasluhují stejný trest. Tuto fázi ilustrovaly odpovědi zaměřené na spravedlnost v kapitole Horší je nezjištěná krádež. Počátky přichází s reciprocitou v 8-9 letech, naplno se projeví asi v 10 letech. Nejde už o rovnost vztahu, autorita není podstatná. Spravedlnost znamená dostat podle zásluhy.⁶

⁵ Podle této teorie by děti považovaly za nespravedlivé, pokud by např. jeden žák dostal pochvalu za splněný domácí úkol a druhý žák by také dostal pochvalu i když by úkol nesplnil. Oproti tomu by neměly považovat za nespravedlnost fakt, že jeden žák má lepší známky než jiný, jsou-li to známky zasloužené. Tyto odpovědi jsou jen spekulativní, k jejich potvrzení a přesnějšímu určení by bylo zapotřebí dalšího výzkumu.

⁶ I tato teorie by zasluhovala bližší výzkum. Zajímavé by bylo zjistit, jak děti nahlíží na ekonomickou nerovnost v tomto věku. Setkávám se s rodiči, kteří kupují dětem drahé věci (např.

Ve třetím stádiu se v podstatě spojují předchozí dvě pojetí rovnosti. Na bazální úrovni jsme si všichni rovni. Původní rovnost před autoritou se transformuje do rovnosti před zákonem (podobně v křesťanství je rovnost před Bohem). Znamená to, že při naplňování zákona nikdo nemá žádná privilegia. Spravedlnost podle zásluhy se také proměňuje. Není to rovnice "krádež = trest", přidávají se různé jiné vlivy, v rovnici by to vypadalo asi takto: "krádež za určitých okolností = možný trest". Spojením těchto dvou pojetí se stává spravedlnost relativní, je ovlivněna řadou faktorů. Do třetího stádia se dostávají děti asi od 12 let. V příbězích přidávaly děti ze 7. třídy často rozlišení mezi stejnými úmysly a jinými neovlivnitelnými okolnostmi. Pokus o krádež byl stejný, a proto si zasluhují stejný trest, zda byl jedinec chycen či ne, to je vedlejší okolnost, která na věci nic nemění. Např:

7. třída, 1F, příběh 1A: (Koho bys potrestala víc?) *To je hrozně těžká otázka. No já bych potrestala asi oba stejně. Protože u obou byla šance, že se stane to, co tomu druhému. A pokud oni nebyli tak chudý, jako ty kamarádi, co neměli co jíst, tak jim tu bagetu klidně mohli koupit.* (Šance chycení byla stejná, na výsledku nezáleží.)

7. třída, 3M, příběh 1B: Koho bys potrestal tady víc, kdybys byl rodičem? *Oba dva. Oba dva stejně? Hm. Proč takhle? Protože se to vlastně oba dva pokusili ukrást.* (Nejde o stejnou krádež, ale o stejný pokus o krádež. Stejně jsou tedy úmysly, ne výsledek.)

7. třída, 6F, příběh 1A: Kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestala? *No já - jako udělali oba jako to stejný, takže bych jako stejně je potrestala. Protože jako on nemohl jak za to, že ho chytil a že tamtoho druhého nechtyl. Takže bych je potrestala stejně.* (Chycení nemohl nikdo ovlivnit, s úmysly chlapců to nesouvisí.)

Propojení bazální rovnosti a rovnosti podle zásluhy zažívají děti poprvé již mnohem dříve v oblasti hry. V analýze prvního literárního pramene (The Rules of the Game) vyvstaly dvě roviny soutěžení při hře kuličky. Jednak je to soutěžení v čestnosti. Při dodržování pravidel hry si zůstávají všichni rovni ve cti, i prohrát lze čestně. Na druhé rovině se soutěží v obratnosti. Vyhrává ten, kdo je šikovnější, podle zásluhy získává odměnu (lepší umístění, více kuliček aj.). Obratnost se tedy liší a

elektroniku), aby se vyrovnaly mezi spolužáky. Otázka je, nakolik toto vyrovnání požadují děti a nakolik o to usilují rodiče.

přítom si děti zůstávají rovny. Výsledek hry sám o sobě nic nemění na kamarádských vztazích. Vztahy může narušit jedině podvádění při hře, nečestností vyjadřuje dítě snahu uzurpovat si pro sebe něco lepšího, více privilegií.

Stejně protnutí dvou rovin, jaké zažívají mladší děti při hře, nacházejí starší děti na vyspělejší úrovni v realitě.

3.4. Shrnutí, závěr

Pro přehlednost bych ráda nejprve shrnula četnost odpovědí:

	MŠ	1. třída	3. třída	5. třída	7. třída	celkem
Horší je zjištěná krádež	(5) 25%	(6) 21,5%	(6) 20%	(2) 6,5%	(0) 0%	(19)
Horší je nezjištěná krádež	(9) 45%	(13) 46,5%	(15) 50%	(11) 35,5%	(9) 30%	(57)
Potrestání obou stejně	(6) 30%	(9) 32%	(9) 30%	(18) 58%	(21) 70%	(63)
Celkem 100%	(20)	(28)	(30)	(31)	(30)	(139)
Vyřazené odpovědi	(12)	(4)	(2)	(1)	(2)	

(n) = počet odpovědí, procenta jsou počítána v rámci dané kategorie

Kdy se tedy odpoutává dítě od představy, že špatné je to, co je potrestáno? Podle poklesu těchto odpovědí (označujících zjištěnou krádež za horší) lze konec těchto úvah stanovit na 9 let. V podstatě se jedná o zjištění, že poslušnost není vždy správná, neboť autorita se může mýlit. Tomuto odpoutání od autority předchází odlišení poslušnosti od spravedlnosti, tyto dva pojmy dětem zprvu splývají.

K odpoutání se od nutné poslušnosti přispívá a) upevňování logického myšlení, b) zkušenost s nespravedlností ze strany autority a c) zkušenost se spravedlností v rámci vrstevnické skupiny.

Zjištění, že poslušnost není nutná a že se jí lze vzepřít, ještě neznamená, že se jedinec začne chovat zodpovědně. Kdy a jakým způsobem tedy dochází ke zvnitřnění odpovědného chování? Odpovědné chování v tomto smyslu znamená dodržování pravidel na základě vlastního rozhodnutí. Odpoutáním se od autority získává dítě možnost vlastní volby (přičemž varianty výběru nejsou před dítětem předestřeny). V případě chyby (krádeže) považují za samostatné rozhodnutí pro odpovědné chování snahu o nápravu. To odpovídá recipročnímu uvažování. Odpovědi zdůvodněné reciprocitou se vyskytovaly od 3. třídy, tj. od 8 let.

Ke zvnitřnění odpovědného chování je tedy zapotřebí a) odpoutat se od myšlenky nutné poslušnosti, b) uvědomit si hodnotu vlastního rozhodnutí a c) mít v sobě již zakotvený morální základ a rozumět smyslu povinností a pravidel. Bez splnění třetí podmínky by rozhodnutí jedince nebyla odpovědná.

Věk 8-9 let tedy můžeme označit za přechod mezi slepou poslušností a uvědoměním si hodnoty vlastního rozhodnutí. Následuje snaha o naplňování spravedlnosti; volání po spravedlnosti bylo časté od 5. třídy, tj. od 10 let věku. U nejstarších dětí (7. třída) ovšem docházelo k nabourávání všeprostopující spravedlnosti a s tím související možnosti zabránit nespravedlnosti. Od 12 let si tedy děti začínají uvědomovat složitost odpovědného chování v nespravedlivém světě.

4. Velikost krádeže vs. motiv

Ráda bych se nyní zamyslela nad vývojem pochopení intence. Děti měly porovnávat příběhy 1A a 1B a příběhy 2A a 2B. Otázky zněly: 1) Kdo se zachoval hůř – Adam, který ukradl bagetu pro kamaráda, nebo Jindřich, který ukradl lízátko, protože na něj měl chuť? 2) Kdo se zachoval hůř – Berta, která ukradla ptáčka aby ho vypustila, nebo Julie, která ukradla pár kousků cukroví?

Podle výsledků Piageta by měly mladší děti odpovídat, že hůř se zachoval Adam a Berta, protože toho ukradli víc. Starší děti by měly označit za horší Jindřichovo a Juliino chování, protože tito na rozdíl od Adama a Berty neměli dobré úmysly. Do určité míry se tak skutečně stalo. Především příběhy o dvou klucích (1A a 1B) ukazují na posun v uvažování dětí tímto směrem. V prvních třech věkových kategoriích (MŠ, 1. třída a 3. třída) se objevují obě odpovědi, v 5. a 7. třídě již žádné dítě neoznačilo Adama za horšího. Příběhy o dívkách tomu úplně neodpovídají, tendence je spíš opačná. Děti se zde ovšem nerozhodovaly podle předpokládaných kritérií. Na odpovědi měla zřejmě velký vliv složitost příběhu o Bertě. Mladší děti se v příběhu ztrácely a tudíž volily snadněji pochopitelnou situaci Julie. Z MŠ a z 1. třídy nikdo neoznačil Bertinu krádež za horší. Mezi staršími dětmi se naopak vyskytoval názor, že Berta se zachovala hůř, ovšem ne z důvodu velikosti krádeže nýbrž pro narušení kamarádských vztahů. Ve 3., 5. a 7. třídě se vyskytují obě odpovědi. Podívejme se blíže na odpovědi dětí.

4.1. Adam vs. Jindra

Zdůvodnění, že krádež bagety je horší než krádež lízátko, protože je větší, se vyskytovalo v MŠ a v 1. třídě. Krádež bagety označily jako horší konkrétně tyto děti: MŠ: 1F, 4M; 1. třída: 1M, 7F; 3. třída: 2F, 4M, 6F.

MŠ, 1F: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ten Jindra.* (Spletl si jména.) Myslíš, že to bylo horší, co udělal? *Hm.* A proč myslíš? *Protože ta bageta je větší.* Ta bageta je větší. Takže ten, co ukradnul tu bagetu, ten se zachoval hůř? *Hm.* Že toho vzal víc teda jo? *Hm.*

1. třída, 1M: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *(Mlčí.)* Co myslíš? *Asi oba.* Oba dva se zachovali asi špatně, vid', že neměli krást. A myslíš, že se někdo z nich zachoval hůř? *(Mlčí.)* Každý udělal něco jinýho, že jo. *Hm.* Sice oba kradli, ale každý vzal něco jinýho a – *Tu bagetu.* Myslíš, že to bylo horší? *Hm.* A proč? *Protože je větší a nekazí tak zuby.*

1. třída, 7F: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Asi ten, jak ukrad to lízátko.* Hm, a proč? *Protože lízátko je (váhá) takový jako víc drahý.* Hm, takže myslíš, že to lízátko je dražší, takže to je horší, jo, že to ukradl? *Hm.* A kdyby to bylo tak, že ta bageta by byla dražší a to lízátko by bylo jenom takový malinký, tak by se zachoval hůř kdo? *Ten, jak ukrad tu bagetu.*

Tyto odpovědi korelují s Piagetovým výzkumem. Posunutá je ovšem věková hranice. Piaget vyřadil z výzkumu děti mladší než 6 let z důvodu slabé (až žádné) porovnávací schopnosti. Fázi tzv. objektivní odpovědnosti zasazuje do věku 7-9 let. Od 9 let začíná tzv. subjektivní odpovědnost, to je fáze, kdy jsou již děti schopny zvažovat úmysly jedinců. (1948, s. 120)

Podle mých výsledků se však objektivní odpovědnost objevuje už před 6 rokem. Dívce z MŠ uvedené v příkladu byly 4 roky a 4 měsíce. Končí také dříve. Děti ve třetí třídě sice volily někdy Adama jako horšího, ale uváděly k tomu zcela jiný důvod než materiální. Sedmý rok bych tedy označila za konec nikoli začátek objektivní odpovědnosti.

Vysvětlení dětí ze 3. třídy jsou specifická, podívejme se na ně:

3. třída, 2F: Kdo se zachoval hůř – Adam nebo ten Jindra? *Asi Adam.* Hm, a proč? *Protože, když jde někdo krást, tak pro sebe.* Aha, dobře. Takže myslíš, že když ten Jindra si to ukradl pro sebe, že to bylo lepší? *Hm, trošku jo.*

3. třída, 4M: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? (*Váhá.*) *Asi ten, co ukrad bagetu. A proč myslíš? Protože něco ukrad a z toho nic nemá. Takže myslíš, že to bylo horší, jo? Hm.*

3. třída, 6F: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Asi ten Adam. A proč? Protože ten Jindřich to snědl to lízátko on, ale ten Adam to dal tomu kamarádovi. Dobře, já tě musím trochu zviklat, někdo mi říká, že horší bylo to, co udělal Jindřich, protože to chtěl pro sebe, kdežto ten Adam to udělal pro toho kamaráda. Co si o tom myslíš? (Mlčí.) Myslíš, že by to tak taky mohlo být nebo ne? Mohlo. Někdo mi zase říká to, co jsi říkala původně, že teda hůř se zachoval ten Adam. To si myslíš spíš nebo spíš ne. Spíš jo. Spíš ten Adam, že se zachoval hůř? Hm.*

Tento zvláštní postoj ukazuje, že děti zatím nejsou schopny zvažovat širší souvislosti. Odpovědi jsou založené na představě, jak má "správný zloděj" vypadat. Krást se má pro sebe, zloděj musí mít z činnosti užitek. Pakliže to tak nedělá, tak nenaplnuje představu o zloději a tudíž je to špatně. Zdá se, že dětem v tomto věku schází určitý nadhled nad situací. Místo obecného posouzení, co je morálně horší, jsou zaměřeny na konkrétní faktor, kterým je naplnění role zloděje.

Vznik těchto odpovědí lze vysvětlit jednoduše. Odpovídají konkrétnímu logickému myšlení, což je způsob uvažování, který si děti osvojují s nástupem do školy. Konkrétní logické myšlení je zapotřebí minimálně pro osvojení trivie, ale i v jiných předmětech na prvním stupni základní školy. Děti se učí rozlišovat, co splňuje a co nesplňuje zadané podmínky. Např. Písmeno "E" má tři vodorovné čárky, znak "F" tedy není písmeno "E", protože má jen dvě vodorovné čárky. Jiný příklad: Sloveso značí nějakou činnost, tudíž slovo "strom" není sloveso, protože označuje věc. Na stejném principu jsou i uvedené odpovědi. Adam ukradenou bagetu nesnědl, dal ji kamarádovi. Krádež tedy na rozdíl od Jindřicha, který ukradené lízátko snědl sám, nesplňuje podmínky pro krádež. Proč tímto způsobem neodpovídaly i děti v 1. třídě lze vysvětlit krátkým časem stráveným ve škole. Posuzování skutečnosti podle zadaných podmínek zatím nedokážou aplikovat na vnější svět.

Z trošku jiného soudku se můžeme ptát, proč je pro děti důležité, aby se zloděj choval jako zloděj? Nebo jinak, proč považují děti za horší, pakliže zloděj nenaplnuje svojí roli a nechová se tedy jako správný zloděj? Vstupem do školy se děti značně odpoutaly od rodičovské ochrany. Oproti dětem v 1. třídě také více pronikají do vnějšího světa. V této situaci hledají, o co se opřít. Rodiče se jim vzdalují (sami po ochraně autority přestávají toužit) a učitel je ve třídě s 20-30 dětmi

nemůže nahradit. Oporu tedy nachází v samotném řádu světa, v ustanovených pravidlech, které dítě objevuje prostřednictvím konkrétního logického myšlení. Podle této logiky se věci dějí (lidé se chovají) tak, jak mají, a tím se stávají srozumitelnými a předvídatelnými. Svět tedy dítě chápe spíše staticky (skutečnost je daná) a díky tomu se v něm začíná orientovat a může se na něj spolehnout. Z tohoto úhlu pohledu už není překvapivé, že děti odsuzují, pakliže se zloděj nechová tak, jak by se zloděj měl chovat. Narušuje to jejich pocit bezpečí ve světě.

Této teorii odpovídá jiný Piagetův výzkum týkající se lži (1948, s. 144). Děti v něm měly například porovnat, zda je horší říct, že jsem potkal psa velkého jako kráva, nebo zalhat, že jsem dostal dobrou známku, když jsem žádnou nedostal. Mladší děti ve věku 6-9 let volily jako horší výrok, který se více odchyloval od reality (pes velký jako kráva neexistuje). I zde tedy odsuzují jakékoli narušení objektivní reality.

Podívejme se nyní na odpovědi opačné. Názor, že hůř se zachoval Jindřich, se stejně jako v Piagetově výzkumu objevoval ve všech věkových kategoriích: MŠ: 5M, 6F; 1. třída: 4M, 5M, 6F, 8M; 3. třída: 1F, 3F, 5M, 7M, 8M; 5. třída: 1M, 2M, 3F, 4F, 5F, 6M, 7F, 8M; 7. třída: 1F, 2F, 3M, 4F, 6M, 7F, 8M.

Krádež lízátka považovaly za horší i některé děti z MŠ, i když svoje rozhodnutí ještě neuměly řádně zdůvodnit:

MŠ, 5M: Kdo se zachoval hůř podle tebe? (*Váhá.*) *Ten kluk – ty dva, který ukradli lízátka.* Hm, myslíš, že to bylo horší jo. A proč? *Protože – protože se to nemá krást – dělat krást.*

MŠ, 6F: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Jindra.* Hm a proč? *Protože měl asi hlad. A nevyčistil si zuby.*

Chlapec použil jako obvykle obecné vysvětlení (krást se nemá), vysvětlení dívky je nelogické, ke svému rozhodnutí si přidává na podporu vymyšlený důvod (nevyčistil si zuby). Přidávání vymyšlených okolností na podporu vlastního názoru bylo mezi dětmi poměrně časté. Tento jev se vyskytoval především u dětí, které vykazovaly známky nejistoty. Dívka pravděpodobně odpověděla intuitivně, ale s vysvětlením si nevěděla rady, a proto si vymyslela nevyčištěné zuby. Jiným vysvětlením reakce dívky je nesprávně pochopená otázka. Odpověď by se za takových okolností nevztahovala k porovnání mezi Adamem a Jindrou, byla by to odpověď na otázku, proč se Jindra zachoval špatně.

Od 1. třídy již uměly děti najít vysvětlení ke svému názoru. O svém rozhodnutí byly dokonce přesvědčeny i přes nátlak k opačnému názoru. Často si stejně jako v MŠ doplňovaly nesouvisející příčiny k podpoře svého rozhodnutí:

1. třída, 5M: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ten Jindřich. A proč? No protože to ukradl pro sebe a ne pro kamaráda. Dobře, tady mi někdo zase říká, že se zachoval hůř ten Adam, protože ta bageta je dražší, takže ukradl toho víc. Co si o tom myslíš? (Mlčí.) Myslíš, že by to tak taky mohlo být? Já myslím, že (váhá) udělali jen trochu větší krádež, ale ten to chtěl pro sebe a ne pro kamaráda.*

1. třída, 6F: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Hůř jak - ten on měl rád jenom ty lízátko. Takže ten se zachoval hůř, protože tamten to chtěl udělat pro kamaráda. Hm, já se ptám proto, že někdo mi říká... (opačný názor) Co si o tom myslíš? (Váhá.) Ta bageta je sice větší, dražší, ale on to nechtěl udělat schválně, ale on to chtěl pro kamaráda. Ale tamten to chtěl jenom pro sebe a ani to neřekl těm rodičům.*

1. třída, 8M: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ten, jak ukradl to lízátko. A proč? Protože, protože nikomu to nechtěl dát a ten to chtěl dát chudýmu. Dobře. Já se ptám, protože někdo mi tady odpovídá... (opačný názor) Co si o tom myslíš? Že tamten to aspoň dal tomu chudýmu. A nechtěl to ale zaplatit, ale aspoň to dal tomu chudýmu. A nechtěl si to nechat pro sebe.*

Chlapec (5M) byl zjevně rozhodnut, velikost ukradené věci je narušující okolnost a proto ji raději popírá - *udělali jen trochu větší krádež*. Zdá se, že nedokáže zatím porovnávat dvě modalitý najednou. Ve hře je a) porovnání velikosti ukradeného předmětu a b) porovnání motivů jedinců. Tyto děti se tedy na začátku rozhodly porovnávat motivy a ostatní přehlížejí. Nejsou zatím schopny s odstupem zvážit, zda je podstatnější velikost krádeže nebo motiv. Této teorii odpovídá i skutečnost, že se v 1. třídě objevují obě odpovědi (Adam i Jindra). Znamenalo by to, že jsou pro děti důležité oba důvody a uvedou první, který je napadne. Svou odpověď už nemění, protože nejsou schopny při rozhodování pojmout více informací.

V podstatě se jedná o postupně se rozvíjející schopnost konzervace (porovnání více modalit). Na jednodušší úrovni dosahují této schopnosti už předškolní děti. Známým experimentem je porovnávání stejného objemu vody v úzké a široké nádobě. Na konci předškolního období zvládne dítě pojmout obě kategorie (šířka nádoby i výška hladiny vody) a dát je v myšlenkách dohromady. Tato situace je jednodušší, protože dítě má nádoby před sebou a vidí, jak se voda přelévá ze stejných nádob do nádob různě širokých. Při porovnání Adama a Jindřicha nemají

děti k dispozici žádný zrakový ani hmatový podnět, vše se tedy odehrává prostřednictvím sluchu v představách jedinců. Domnívám se, že se stoupající složitostí úvah bychom podobný typ myšlení našli i u starších dětí. Také v dospělosti, pakliže člověk nedokáže obsáhnout šíři problému, rozhoduje se podle faktoru, který jej nejvíce zaujme. V případě nejistot si vymýšlí důvody na podporu již stanoveného názoru, ačkoli se může jednat o důvody bezcenné či ambivalentní.⁷

Odpovědi dětí ve 3. třídě už se zdají být jistější:

3. třída, 3F: Kdo se zachoval hůř podle tebe? *Ten, kterej ukradl to lízátko. A proč? Protože ho chtěl pro sebe.*

3. třída, 5M: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ten Jindra. Jindra myslíš? Hm. A proč? Protože ho nikomu nenabídl? Takže, kdyby ho někomu nabídl, tak by to bylo v pořádku? Asi víc jo. Dobře, no někdo mi totiž říká... (opačný názor) *Lízátko je dražší si myslím. ... Dobře tak dejme tomu, že ta bageta byla větší a kdo myslíš, že se zachoval hůř v tom případě? Ten Jindra.**

3. třída, 7M: Kdo se zachoval hůř podle tebe? *Tak (váhá) zachoval se hůř ten, co ukrad lízátko. Že tamten kluk ho sice měl rád, ale nepotřeboval ho a tamten tu bagetu potřeboval, protože byli moc chudý. Hm, tak on jí nepotřeboval on, ale dal ji tomu kamarádovi, vid'. Hm. Tak ještě ti prozradím, že někdo mi totiž říká... (opačný názor) *No, ale on to udělal pro dobrou věc a tamten to udělal jen tak jakoby, že to nebylo důležité.**

Zajímavá je odpověď chlapce 5M, který rozlišuje zdárně obě modality - velikost kradeného předmětu a motiv krádeže. Při přidání třetího faktoru však tápe. Na dotaz, zda by to bylo v pořádku, kdyby Jindra ukradené lízátko někomu nabídl, odpovídá nejistě. Pravděpodobně nedokáže pojmout další rozšíření situace. Jde o rozlišení nové modality (původní úmysl vs. schopnost podělit se). Adam i Jindra by byli za takových okolností schopni se podělit, nicméně Adam měl už při krádeži v úmyslu pomoci kamarádovi, kdežto Jindra kradl lízátko pro sebe a poté ho napadlo se o lízátko podělit. Schopnost vidět věci v souvislostech tedy není ještě úplná i když rozlišení materiálního výsledku od intencí již tyto děti rozumí.

⁷ Na stejném principu funguje efekt prvního dojmu. Člověk při setkání s novým jedincem nedisponuje informacemi o něm. Vytváří si však širší představu založenou na faktoru, který jej nejvíce zaujal (např. vzhled, způsob mluvy, místo setkání aj.). K této představě poté inklinuje i v případě, že nové informace nekorespondují s prvním dojmem.

V 5. i 7. třídě již všichni dotázaní označili Jindrovo krádež za horší. Ve dvou případech se objevila nová úvaha nad rovností krádeže Adama i Jindry. Podívejme se nejprve na pár ukázek odsouzení Jindřicha:

5. třída, 4F: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Hůř asi ten, co ukradl lízátko. Proč myslíš? Protože ten to ukradl pro sebe. Ptám se proto, že někdo mi tady zase říká... (opačný názor) Co si o tom myslíš? No právě že – ten Adam to kradl aspoň pro toho kamaráda. Ale to lízátko bylo jenom tak.*

5. třída, 7F: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Podle mě se zachoval hůř ten, co kradl pro sebe. Protože ty kluci, těm to někdo řek a oni – třeba my máme u nás na sídlišti je taková holka, se kterou jsem se dřív kamarádila. Teď má mladší kámošku a ona ji ovládá. Řekne třeba, aby tohohle kluka kopl do zadku. A ona to udělá teda. A ona to dělá. Vlastně je malá a ani neví, že by to bylo nějak hodně špatný.*

7. třída, 3M: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ten s tím lízátkem, protože to vlastně bylo jenom pro jeho dobro. Pro sebe to měl. A ten první to měl vlastně pro toho nějakýho kluka, kterej měl hlad a neměl co jíst. Některý děti mi říkají... (opačný názor) Co myslíš? To by mi vlastně bylo jedno kolik to stojí. Hlavně že by se ten druhý, kterej má hlad najedl. Myslíš, že na tom nezáleží? Hm.*

7. třída, 4F: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Vlastně ten Adam to ukradl pro svýho kamaráda, kterej vlastně neměl peníze a vlastně jakoby – sice to ukrad, ale jakoby mu pomohl. Ale ten Jindřich to ukrad pro sebe. Hm, takže kdo myslíš, že se zachoval hůř? Ten Jindřich. Hm, někdo mi tvrdí... (opačný názor) No, tak je to možný, ale jde o ten princip, že to udělal pro kamaráda, kterému chtěl pomoci.*

Pokud byly ve třetí třídě ještě nějaké pochyby o schopnosti posuzovat dvě modalit (nejisté odpovědi), zde vidíme jasný myšlenkový pochod porovnávající důležitost obou modalit. Rozhodující je přitom úmysl jedince.

Zajímavou odpověď dává dívka 7F, která si spojila příběh s vlastní zkušeností. Z původní krádeže pro dobrý úmysl se tak stává krádež pod tlakem autority, mohli bychom to nazvat omluvitelnou konformitou. Z tohoto úhlu pohledu byl Adam ovládán chudým chlapcem. Udělal, co mu bylo řečeno, protože ho pravděpodobně obdivoval a protože ani nevěděl, že se nemá krást.

Uvedme si ale ony dva případy, které zvažovaly rovnocennost krádeží:

5. třída, 1M: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Já bych řek, že ten Jindra, který to ukrad jenom pro sebe ... Někdo mi totiž říká... (opačný názor) Co si o tom myslíš? Že toho ukradl víc. No vlastně – no on jakoby ukradl, ale udělal to pro dobro a*

vlastně ten Jindra to ukradl a vlastně to kradl jenom pro sebe a ne, aby někomu pomoh. Takže jakoby – vyjde to nastejno. Takže myslíš, že to je stejný, nebo že někdo se zachoval hůř? Já bych řek, že ten Jindra že se zachoval hůř. Ale jakoby i tak stejně že to je. Že oba dva něco ukradli.

7. třída, 5M: Kdo se zachoval hůř? *Ten Jindřich. ... A proč myslíš? Protože ten Adam to ukradl pro kamaráda a Jindřich sám pro sebe. Hm, někdo mi říká... (opačný názor) Co myslíš? Já bych potrestal oba stejně.*

Tato nejistota při rozhodování už neplyne z nepochopení daných souvislostí. Je jisté, že tyto děti rozumí oběma modalitám. Dítě tedy ani po pochopení souvislostí nemusí dojít k jistotě v rozhodnutí. (Případně jistotu získá, ale navazuje opět zpochybňování.)

Pohled na obě krádeže jako na stejné přestupky je pohledem upřednostňující morální hledisko oproti hledisku spravedlnosti. Krádež za jakýchkoli okolností zůstává z morálního pohledu stále krádeží. Podle principu spravedlnosti (právní pohled) se krádeže pochopitelně liší svými okolnostmi.

4.2. Berta vs. Julie

Zde mohly nastat opět dvě varianty odpovědí. Krádež ptáčka považovaly za horší tyto děti: 3. třída: 5M, 6F, 7M; 5. třída: 1M, 2M; 7. třída: 1F, 3M, 6F, 7M. Opačný názor (že horší bylo ukrást cukroví) se objevil u těchto dětí: MŠ: 1F, 4M, 6F, 7F; 1. třída: 3F, 4M, 6F, 7F, 8M; 3. třída: 1F, 2F, 3F, 4M, 8M; 5. třída: 3F, 4F, 5F, 6M, 7F, 8M; 7. třída: 2F, 4F, 5M, 8M.

Podle Piagetovy teorie by se u mladších dětí v těchto případech měla objevovat odpověď, že Bertina krádež je horší, protože sýkorka je větší, kdežto cukroví je drobné. Starší děti by měly přecházet v opačný názor. Berta by podle toho byla hodnocena lépe, protože měla pro krádež dobrý úmysl.

U žádného dítěte z mladších kategorií (MŠ a 1. třída) jsem však nenašla odpověď zdůvodněnou velikostí krádeže. Nikdo z nich ani nezvolil variantu, že Bertina krádež je horší. Je možné, že mladší děti označily Juliinu krádež za horší jen proto, že tento příběh byl srozumitelnější a lépe se v něm orientovaly. Zde jsou ukázky jejich odpovědí:

MŠ, 6F: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Julie. Hm a proč? Protože cukroví se nesmí takhle jíst.*

MŠ, 4M: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Julie. A proč? Protože je zlá.*

1. třída, 3F: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ta, která ukradla ten perníček. Hm, a proč? Protože to bylo poznat a (hledá slova) prostě to věděli ty rodiče. A toho ptáčka neviděli a neví ani, kdo to udělal.*

1. třída, 4M: (Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *No ta která asi vzala to cukroví. A proč? Protože to by se měla spíš zeptat, než to ukrást a neměla by to dělat.*

Postup při rozhodování těchto dětí si představuji asi takto: "Berta ukradla sýkorku, ještě tam byla nějaká jiná dívka, někdo ji držel v kleci apod. Julie ukradla cukroví a to se nemá, protože se musí nejdřív zeptat, jestli si může vzít. Horší je tedy Julie, protože ta to udělala špatně." Příběh o sýkorce má z jejich pohledu spoustu nejasností, oproti tomu Julie jednoznačně neměla jíst cukroví bez dovolení.

Řada odpovědí však korespondovala s druhou (starší) variantou závisející na motivech dívek. Tyto odpovědi buď zmiňovaly, že Berta to myslela dobře, nebo že Juliina krádež byla sobecká a bez užitku:

1. třída, 7F: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Jak to snědla potají. A proč? Protože ta, jak ukradla tu sýkorku, tak ona to spíš udělala dobře, protože ta sýkorka nebyla zvyklá na malej prostor.*

3. třída, 1F: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *S tím cukrovím. A proč? Protože to snědla a nepřiznala se k tomu, ale když pustila tu sýkorku, tak jí udělala vlastně dobře tý sýkorce. Protože když je v kleci ta sýkorka nebo tenhle ten pták, co není zvyklý na klece nebo na malý prostředí, tak by tam mohla i umřít.*

3. třída, 8M: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Asi ta Julie. Myslíš, že to bylo víc špatně, jo? Hm. Tak samo-sebou nemělo to pro ty lidi takovou cenu zase, ale zase když to vezmu tak, že zase. Jako u těch chlapců. Ta Berta, ta to udělala zase pro dobrou věc a ta Julie toho zase zneužila by se dalo říct.*

5. třída, 3F: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Julie. Protože ta Berta to udělala dobře, že pustila tu sýkorku. Ale Julie to jíst neměla.*

5. třída, 8M: Co myslíš, že bylo horší? *To cukroví. To myslíš, že bylo horší? No, protože to cukroví bylo – musel se na tom někdo napracovat, vlastně byl to jejich majetek a ona ho snědla bez dovolení. Ale toho ptáčka - oni ho chytili a drželi ho v kleci a vlastně ho tím mučili, když to řeknu přehnaně a bylo mu to nepříjemný a ona když ho pustila, tak udělala něco dobrýho vlastně. A s tím cukrovím nic dobrýho neudělala.*

7. třída, 4F: Co bylo horší? *To s tím cukrovím. A proč si to myslíš? No protože to vlastně snědla jenom, aby jako ochutnala, měla to jako pro sebe, ale Berta to udělala jakoby v zájmu toho ptáčka, tý sýkorky.*

7. třída, 8M: Kdo se zachoval hůř? *Asi, no nevím (váhá). Asi ta, co snědla cukroví. Myslíš, že to bylo horší? Hm. Proč myslíš? Protože ten ptáček, ten by chtěl zůstat v té přírodě. Ale to cukroví – no asi tak.*

Všechny tyto odpovědi odpovídají Piagetově teorii. Oproti příběhům o bagetě a lízátku však není vždy zřejmé, zda se děti rozhodují podle motivu. Zdá se, že silný vliv na děti má soucit se sýkorkou. Zatímco u Adama považovaly děti krádež za špatnou i přesto, že chtěl pomoci kamarádovi. U Berty není jednoznačné, zda to vůbec bylo špatné. Rozdíl je na úrovni myšlení a chování. Adam to myslel dobře, ale udělal to špatně. Berta to (podle některých) myslela i udělala dobře. Sýkorka z tohoto pohledu jednoduše musí být v přírodě. Z krádeže se tak stává plnění povinnosti namísto porušování pravidel. Odpověď s tímto přesvědčením najdeme např. u dívky 7F z 1. třídy (*ona to spíš udělala dobře, protože ta sýkorka nebyla zvyklá na malej prostor*), nebo ve 3. třídě u dívky 1F (*když pustila tu sýkorku, tak jí udělala vlastně dobře*) u dalších dětí.

Otázkou je, co v očích dětí ospravedlňuje krádež ptáčka? Možným argumentem je, že sýkorka patří do přírody. Při porovnání s bagetou, kterou ukradl Adam, můžeme namítnout, že bageta patřila pekařovi. Cítíme ale, že to není to samé. Chlapec 8M ze 7. třídy říká, že ptáček chce zůstat v přírodě. Samozřejmě nemůžeme s jistotou překládat pocity zvířat, bagetě ale oproti tomu je zcela jistě jedno, kdo ji sní. Narážíme tedy na problém, že sýkorka je živé stvoření, které pravděpodobně má určité emoce. Bageta je pouhou věcí. Přistoupíme-li na argument, že sýkorka byla v kleci nešťastná (který uvádí např. 6F z 1. třídy nebo 1F ze 3. třídy), ptáme se, kdo byl nešťastný v příběhu o Adamovi? Byl to Adamovo hladový kamarád. Zatímco Adam tedy pomáhá kamarádovi prostřednictvím kradené bagety, Berta pomáhá samotné kradené věci. Souvislost vidíme také v rozdílném vlastnictví. Není pochyb o tom, že bageta patřila pekařovi. Sýkorka oproti tomu má svojí rodinu venku a zavřením do klece už byla jednou ukradena. Krádež sýkorky je v podstatě navrácení věci do původního stavu. Z tohoto pohledu Berta v podstatě naplnila zákon reciprocity. Teorii o vlastnictví by odpovídala výpověď chlapce 8M z 5. třídy.

Co při porovnání Berty a Adama naopak přihoršuje krádeži ptáčka? Napadá mě jediný důvod, tím je znalost okradeného člověka. Bageta byla ukradena

neznámému pekařovi. Adamovi nezáleží na tom, zda mu bageta nebude chybět (co když je pekař také chudý). Nestará se ani o vztah mezi ním a pekařem, protože před krádeží žádný vztah mezi nimi nebyl (není co zkazit). Berta oproti tomu bere sýkorku kamarádce. S tím souvisí paralelně dva důvody, proč je to špatně. První je založen na soucitu, kamarádka bude ze ztráty sýkorky smutná. Druhý důvod v podstatě vychází ze soucitu k sobě, kamarádka bude na Bertu pravděpodobně naštvaná, smutnou se tedy stane Berta, možná se tím i připraví o přátelství. Dotázané děti používaly většinou první variantu - soucit s kamarádkou:

3. třída, 5M: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Asi ta Berta. Myslíš, že to bylo horší? Hm. A proč? Protože vlastně když tu sýkorku měla ráda a ona ji vypustí, tak potom bude smutná. Kdo, ta kamarádka? Hm. Oni kvůli tomu cukroví být smutný nemusí.*

5. třída, 1M: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Řekl bych, že udělala hůř ta Berta, která pustila toho ptáčka. Protože vlastně jí ho vypustila a ona ho třeba měla ráda a to cukroví se napeče nový.*

7. třída, 1F: Kdo se zachoval hůř? *Ta Berta si myslím. Protože zase je fajn, že to zvíře pustila, ale jestli se u mě – ale i kdyby se měla dobře, tak je to horší pro tu její kamarádku. Protože ta kamarádka už to měla za domácího mazlíčka a byla z toho ráda, že má prostě ptáčka doma v kleci zavřeného, protože kdyby ho pustila, tak ulitne. A prostě byla ráda, že má takhle nějakého mazlíčka domácího. A ona ji vlastně o tu sýkorku připravila takhle.*

Druhou variantu (soucit se sebou samým) jsem našla jen u jedné dívky:

7. třída, 2F: *Rozhodně byla ta Berta lepší, že pustila tu sýkorku na svobodu, protože to cukroví, to je takový jakože to někdo napeče a pak to někdo sní. Takže myslíš, že Julie se zachovala hůř? Hm. A myslíš, že to, co udělala Berta bylo špatný? No zase - pohoršila si vztah s tou kamarádkou, ale zase udělala dobřej skutek, že pustila tu sýkorku, takže nevím.*

Tato poslední dívka se rozhodla opačně, Berta je podle ní lepší než Julie. Z pohledu teorie o soucitu se sebou je situace následující: Berta jednak udělala dobrý skutek pro sýkorku, které dala svobodu, zároveň pro tento dobrý skutek obětovala vztah se svojí kamarádkou.

Kromě kamarádkých vztahů vedl také princip reciprocity k označení Bertiny krádeže za horší. Tyto odpovědi se vyskytovaly v 5. a 7.třídě:

5.třída, 2M: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? Asi ta Berta. A proč? Ta ukradla toho ptáka, to je jako zvíře. Ale to cukroví, to je – to se dá dopéct znovu třeba.

7.třída, 3M: Kdo myslíš, že se zachoval hůř? Asi ta sýkorka, protože to jakoby - jakoby to bylo ukradený zvířátko jakoby domácí a to cukroví se mohlo ještě udělat jakoby další a ta sýkorka se nemohla najít tak snadno. Jo, takže myslíš, že se to už nedá napravit, takže to je horší? Hm.

Uvedení chlapci z 5. a 7. třídy udávají jako rozhodující možnost nápravy škody. Cukroví lze dopéct a věci se tím navrátí do původního pořádku. Znovu-chycení sýkorky není tak snadné. Jedná se tedy v principu o podobný systém, jako při naplňování reciprocitu. Jedinec se vypořádá s okolím, věci se navrátí a původní klidový stav se obnoví.

4.3. Shrnutí, závěr

Pokusím se opět shrnout odpovědi do krátké tabulky:

	MŠ	1. třída	3. třída	5. třída	7. třída
Horší je Adam	2	2	3	0	0
Horší je Jindřich	2	4	5	8	7
Horší je Berta	0	0	3	2	4
Horší je Julie	4	5	5	6	4

n = počet odpovědí

Jak je to tedy s posunem od zaměření na materiální výsledek k zaměření na intenci? Z odpovědí lze vývoj tímto směrem potvrdit. Zaměření na materiální výsledek jsem ovšem nacházela u mladších dětí než Piaget, věkovou hranici 7 let vnímám jako ukončení tohoto způsobu uvažování. Motivům jednání rozumí již děti v 1. třídě (tj. asi od 6/7 let). Nejsou však v těchto úvahách zatím schopny konzervace, nedokážou v mysli porovnávat míru důležitosti obou modalit. Posun z jednoho názoru na druhý je tedy postupující vývoj ve schopnosti konzervace. Porovnání výsledku a motivů jedince byly schopny děti ve 3. třídě (tj. od 8 let), i u nich však chyběl ještě určitý nadhled nad situací. Úplnou jistotu v rozhodnutí měly děti od 10 let (v 5. a 7. třídě).

V příbězích o Bertě a Julii mě překvapilo, že děti mají větší soucit se sýkorkou než s člověkem. V každé věkové kategorii se vyskytlo alespoň jedno dítě, které řeklo, že Berta to udělala dobře. O Adamovi nikdo neřekl, že jeho krádež je správná. Porovnání ovšem není zcela ekvivalentní. Možná, že by děti odpovídaly stejně, kdyby Berta kradla krmění pro sýkorku místo sýkorky samotné.

Jak koresponduje vývoj odpovědnosti s vývojem pochopení intence? Za zrod odpovědnosti (uvědomění si hodnoty vlastního rozhodnutí) byl nalezen věk 8-9 let. To je zároveň období, kdy dítě začíná být schopno zvažovat pro a proti při úvahách nad trestuhodným činem. Motivům rozumí již dříve, ale teprve nyní o nich začíná uvažovat v situačních souvislostech. Nadhled nad situací je však zpočátku zúžený, úvahy o odpovědném chování jsou zatím nejisté. Jistotu nabírá dítě postupně.

Na příběhu Berty můžeme sledovat také vývoj odpovědnosti vůči druhým lidem (v tomto případě jde o vztah s kamarádkou). Krádež jakožto projev ublížení kamarádce uváděly děti asi od 9 let věku. To koresponduje s vývojem odpovědného uvažování.

5. Trest autority vs. trest reciproční

Přesuneme se nyní k problematice trestů. Děti měly rozhodnout, zda stejnou krádež zopakuje ten ze sourozenců, který dostal výprask, nebo jeho bratr (sestra), který se musel jít za krádež omluvit a zaplatit za ni.

Podle předpokladů by měl s postupem věku narůstat názor, že krádež už nebude opakovat jedinec, který se musel jít omluvit a ukradenou věc vrátit. Situace se ovšem nezdá být tak jednoznačná. Spíše to vypadá, že poměr názorů zůstává v průběhu vývoje stejný a téměř vyrovnaný. Akorát v MŠ převažovaly odpovědi, že krádež zopakují ti, co dostaly výprask (v poměru 8:3). To by ale znamenalo opačný vývoj, než jsem předpokládala. Pojdme se podívat na kvalitativní analýzu.

5.1. Uvažování předškolních dětí

Dovolím si v tomto případě vyčlenit odpovědi nejmladších dětí. Častěji se u nich vyskytoval názor, že krádež zopakuje dítě po výprasku: MŠ: 3F, pokračování 2A; 4M, pokr. 1B a 2A; 5M, pokr. 1B; 6F, pokr. 1B; 7F, pokr. 1B a 2A; 8M, pokr. 2A. K opakování krádeže po recipročním trestu se přiklonily nejmladší děti pouze v těchto třech případech: MŠ: 2M, pokr. 1B; 3F, pokr. 1B; 5M, pokr. 2A.

Předškolní děti tedy považovaly za účinnější napravení škody než výprask. Vysvětlení jsou většinou obecná stejně jako u předchozích otázek. Děti jednoduše odpoví, že jedinec např. zlobil:

MŠ, 3F, pokr. 2A: Která myslíš, že to byla? *Ta první.* Ta první, ta dostala výprask, ta myslíš, že to udělala znovu? *Hm. A proč? Protože, protože ta hodně zlobila.*

MŠ, 4M, pokr. 2A: Která myslíš, že to byla? *Ta, co dostala výprask.* Hm, myslíš, že to udělala znovu. A proč? *Protože je zlá.* Hm a proč to neudělala ta, co se musela jít omluvit tý kamarádce? *Protože zaspala to.*

MŠ, 5M, pokr. 2A: Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala – *ta to byla ta – ta, která se musela jít omluvit.* A proč? *Protože ji mu – protože ji chtěla zpátky.* A proč myslíš, že to neudělala ta, co dostala výprask? *Ta prostě všechno zaspala. Někde prostě – prostě v nějaké hospodě.*

MŠ, 6F, pokr. 1B: (Který myslíš, že to byl?) *Ten, co dostal výprask.* Hm, a proč? *Protože aby zase neukrad další lízátko.* Hm, takže ten, co dostal výprask, ten myslíš, že by to lízátko ukradnul znovu? *Jo.* A ten, co to musel jít zaplatit, ten myslíš, že už by to neudělal, nebo že by to taky ukradl znovu? *Že už by to neudělal.* Hm a proč by to už neudělal? *Protože už musel slíbil, že bude hodnej. A že se jich zeptá už.*

MŠ, 8M, pokr. 2A: Která myslíš, že to byla? *Která dostala výprask.* Ta která dostala výprask, hm, a proč myslíš, že to byla tahle? *Protože nejvíc zlobila.* Hm, a ta, co se musela jít omluvit tý kamarádce, tak myslíš, že už by to neudělala znovu? *Že už by toho ptáčka znovu nevzala nebo vzala? Vzala.* A ta, co dostala výprask, ta myslíš, že by to udělala ještě znovu, nebo už ne? *Znovu. Znovu by to udělala.* Hm, ale udělala to jenom jedna a já nevím která. Která myslíš, že to byla? *Která dostala výprask.*

Už jednou jsme narazili na problém, zda děti skutečně odpovídají na zadanou otázku, nebo zda odpovídají na něco jiného. Všechny tyto děti porozuměly příběhům, byly schopny příběhy zopakovat nebo jinak vyjádřit porozumění. Je možné, že odpovědi na první otázku (kdo myslíš, že to udělal znovu) skutečně vypovídají o porovnání mezi výpraskem a omluvou. Chceme-li ale po dětech vysvětlení jejich názoru, narážíme na zdánlivě nelogické odpovědi. Zdá se, že děti odpovídají na konkrétní položenou otázku, nezahrnují do ní souvislosti, které znají.

Např. u chlapce 5M kladu otázku "A proč?" a mám tím na mysli "Proč to ukradla znovu ta, co se šla omluvit a ne ta, co dostala výprask?". Chlapec však z otázky rozumí jen začátek "Proč to ukradla znovu?" a podle toho odpovídá "protože ji chtěla zpátky". Také dívka 6F (1B) stejnou otázku pochopila zkráceně podle svého aktuálního zaměření pozornosti "Proč dostal výprask?". V souladu s tím odpovídá "aby zase neukrad další lízátko". Z tohoto pohledu se zdají být logické i nejčastější zdůvodnění "protože zlobil". Dítě neodpovídá na otázku, proč to udělal jeden a ne ten druhý, odpovídá pouze na zkrácený dotaz, proč to udělal jeden.

Celou sérii odpovědí na otázky vytržené z kontextu vidíme u chlapce 8M. V postupném dotazování zjišťujeme, že to podle něj mohly ukrást znovu obě dívky. Při jejich porovnání se však rozhoduje pro jednu z nich a odpovídá stále stejně. Podobný rozhovor s jiným názorovým přesvědčením poskytla dívka 6F (2A). V postupném dotazování zjišťujeme, že opakovanou krádež neprovedla podle ní ani jedna. Na porovnání dvou dívek je dotázána dvakrát a pokaždé odpovídá jinak. Buď tedy otázce nerozumí, nebo není o odpovědi přesvědčená a uvádí první možnou variantu, která ji napadne.

U této nejmladší kategorie nám vyvstává ještě otázka: Proč převažuje názor, že krádež zopakuje dítě po výprasku? Možným zdůvodněním této varianty je nedostatečné přesvědčení provinilce o své chybě. Člověk, který se omlouvá, přiznává svojí chybu a vyjadřuje tím lítost. Tímto postojem přirozeně vyjadřuje, že nechce stejnou chybu opakovat. Oproti tomu výprask může ale nemusí změnit názor dítěte. Dítě nemusí uznat chybu ani nemusí cítit lítost. V podobném duchu odpovídá dívka 6F. Drží se skutečnosti, zda dítě slíbí, že už bude hodné. Další krádeží by takové dítě porušilo slib (vzájemnou dohodu). Při výprasku oproti tomu dohoda nevzniká. Je to jen vyjádření nesouhlasu ze strany rodičů. Nakolik chápou předškolní děti existenci vlastního přesvědčení, je nejasné. Slib může být určitou předzvěstí pochopení intence. Ani slibující člověk totiž nemusí souhlasit s danou skutečností.

Rozložení odpovědí může být také čistě náhodné. Nebo na něj může mít vliv podoba kladené otázky. Ustálená podoba otázky totiž zněla: Který myslíš, že to byl - ten, co dostal výprask, nebo ten, co se musel jít omluvit a zaplatit za to? Možnost zvolení výprasku byla tedy vždy uvedena na prvním místě, což může vést k větší pozornosti. Dívka 3F ostatně uvádí, že to byla "ta první".

5.2. Po výprasku už si člověk nic nedovolí - náprava pokáním

Odpověď, jenž považuje výprask za rozhodující trest (tzn. názor, že krádež zopakuje dítě, které výprask nedostalo), jsem původně očekávala jako typickou pro mladší děti. Navzdory předpokladu se tento názor vyskytuje ve všech věkových kategoriích. Nejvyšší zastoupení má ve 3. třídě, kde se tato odpověď vyskytla v 10 případech ze 16, opačné rozvrstvení nacházíme v 7. třídě, kde je názor o rozhodujícím výprasku zastoupen jen 6 odpověďmi ze 16. Konkrétně nacházíme tyto odpovědi u těchto dětí: 1. třída: 3F, pokr. 1B a 2A; 4M, pokr. 1B; 5M, pokr. 1B; 6F, pokr. 1B a 2A; 8M, pokr. 2A; 3. třída: 1F, pokr. 2A; 2F, pokr. 1B a 2A; 3F, pokr. 1B a

2A; 4M, pokr. 1B a 2A; 6F, pokr. 1B a 2A; 7M, pokr. 1B; 5. třída: 2M, pokr. 1B; 3F, pokr. 1B a 2A; 6M, pokr. 1B a 2A; 7F, pokr. 1B; 8M, pokr. 1B a 2A; 7. třída: 1F, pokr. 1B a 2A; 4F, pokr. 1B a 2A; 8M, pokr. 1B a 2A.

Nejčastějším zdůvodněním této volby je strach z dalšího výprasku. Starší děti se pokoušely o hlubší analýzu problému, podstata ale zůstala stejná:

1. třída 8M, pokr. 2A: *Která myslíš, že to byla? Ta, co se šla omluvit kamarádce. ... A proč? Protože to ještě si chtěla zkusit. Protože nedostala výprask, tak to chtěla ještě zkusit. A myslela si, že to už nedostane, protože se nebije jo? A tak to zkusila ještě jednou. Hm, takže ta, co dostala výprask, tak ta myslíš, že už to neudělala znovu? Ne. A proč už by to neudělala? Protože už ví, že se to nemá udělat. Už ví.*

3. třída, 2F, pokr. 1B: *(Který myslíš, že to byl?) Ten, co se musel jít omluvit. Hm, a proč? Protože (váhá) ten, co dostal výprask už se bál tam chodit. A ten, co ne, tak to znova ukrad, protože se tam nebál a myslel si, že třeba ho obelstí. Toho prodavače myslíš? Hm.*

3. třída, 6F, pokr. 1B: *(Který myslíš, že to byl?) Asi ten, co to šel zaplatit, protože vůči tomu druhému by to bylo nefér; aby on dostal výprask a ten druhý ne. Jako aby každé jednou jako dostal výprask. Aha, takže ty myslíš teda, že by to udělal znovu ten, co to šel zaplatit, aby tedy potom dostal výprask a byli na tom stejně? Hm.*

5. třída, 3F, pokr. 1B: *(Který myslíš, že to byl?) Ten, co musel jít zpátky do toho obchodu. ... A proč? Protože většinou je to tak, že když někdo dostane prostě výprask, tak si to většinou pamatuje a ví, že už to nikdy nesmí udělat. Ale ten, kdo to musí jenom zaplatit, tak ten si řekne, že to zkusí znovu a prostě nemá takový ponaučení jako ten, kdo dostal výprask.*

5. třída, 8M, pokr. 1B: *(Který myslíš, že to byl?) Ten, co musel jít zpátky. A proč? Protože ten, co dostal výprask se z toho ponaučil a už to neudělal, protože věděl, že to je špatný. Tamten to udělal vlastně za zády svých rodičů, ale nebyl potrestaný, takže to mohl udělat znova. A neponaučil se z toho předtím.*

7. třída, 1F, pokr. 1B: *(Který myslíš, že to byl?) Ten, co musel jít zpátky. A proč? No já si myslím, protože kdyby dostal výprask a už jednou ho chytli, tak už nebude mít zas tak velký sebevědomí a nebude si zas tolik myslet, že když ho jako - u toho druhého. (...) Když dostal výprask, tak je to pro něj asi horší. Že už si tolik netroufne, aby to zkusil znova a radši si řekne: „A tak já ho radši spíš zaplatím.“ Ale*

ten, kterej ho zaplatil, tak on ho zaplatil jakoby z donucení. Musel tam jít a zaplatit to. Ale dobrovolně by to určitě nikdy neudělal. Takže si myslím, že by to znova zkusil ten, co to musel jít zaplatit.

7. třída, 4F, pokr. 1B: (Kterej myslíš, že to byl?) *Ten, co ho (lízátko) musel jít zaplatit. ... Proč myslíš? No tak většinou když někdo je potrestanej, tak je to pro něj jakoby ponaučení a už by to jako neudělal no a tak když jenom vlastně by se šel omluvit a zaplatit, tak by to udělal znova. Takže myslíš, že to nebyl dostatečnej trest? No tak (váhá) nedostatečnej, takhle se to říct nedá. Ale prostě že jeho to nevytrestalo. Trošku tě zviklám, někdo mi tvrdí... (opačný názor). Co myslíš? To si teda nemyslím.*

Zajímavá je odpověď dívky 6F ze 3. třídy. Prosazuje se v ní touha po spravedlnosti. Základní myšlenka zůstává stejná, sice že trestem se rozumí výprask a tudíž nepotrestaný jedinec musí krádež zopakovat, aby byl také potrestán.

Rozhodnutí pro preferenci výprasku je hezky vidět u dětí z páté třídy. Chlapec 8M přímo uvádí, že druhé dítě "nebylo potrestané". Výprask je tedy jediným možným trestem (jediným možným preventivním opatřením). Dívka 3F připouští i jiné formy prevence, když říká, že druhé dítě "nemá takové ponaučení" - nějaké ponaučení tedy má, nicméně ne tak velké.

Na odpovědích dětí ze 7. třídy se zračí vzniklá schopnost introspekce a s tím související schopnost lepšího porozumění vnitřních stavů ostatních lidí. Poukazují na to např. výroky 1F: "*nebude mít zas tak velký sebevědomí a nebude si zas tolik myslet...*", nebo "*on ho zaplatil jakoby z donucení. ... Ale dobrovolně by to určitě nikdy neudělal.*" Zajímavá je také odpověď dívky 4F, která možná nevědomky zmiňuje subjektivní vliv trestu, když říká: "*jeho to nevytrestalo*". Někomu by tedy omluva mohla stačit k naplnění preventivního smyslu trestu, ale v tomto "jeho" případě to nestačilo. Opakovanou krádež se tedy tyto nejstarší děti snaží zdůvodnit stavem vnitřního přesvědčení jedince, jemuž se pokouší porozumět. Individuální přístup zaujala také dívka 7F z 5. třídy, která volila odpověď podle věku provinilců:

5. třída, 7F, pokr. 1B: (Co si myslíš o názoru, že krádež zopakuje ten, který dostal výprask?) *...kdyby jeden z těch dvou bratrů byl mladší a dostal by za to výprask, tak třeba a bylo by mu – a chodil by třeba do první nebo do druhé třídy, tak by to znova nedělal. A kdyby byl starší, tak by to udělal.*

V celku můžeme říci, že preference trestu pokáním s věkem nemizí, u určitého procenta dětí (příp. dospělých) zastává nadále významnou pozici. Jedná se tedy o názor, že výprask (potažmo vyrovnání se s vyšší mocí) je základním kamenem

při nápravě člověka. Rozdíly napříč věkovými kategoriemi se odvíjí od schopnosti hledat důvody na podporu této myšlenky. V principu jsou ale všechny stejné, preferují trest výpraskem, z pohledu prevence ho považují za nejlepší. Jak tento názor vzniká a proč u některých osob zůstává?

Vznik názoru, že nejúčinnějším preventivním opatřením je trest pokáním, je dán historicky. Jedná se o napravení nikoli materiálních nýbrž spirituálních důsledků činu. Piagetův pohled na trest pokáním byl již představen ve 3. kapitole (Vývoj pojetí trestu a spravedlnosti). Při úvahách, proč u některých jedinců zůstává trest pokáním jako stěžejní, se opět dostáváme k otázce smyslu a správnosti trestu pokáním jako takového. Pokáním se přitom nerozumí pouze výprask, může to být jakýkoli trest (u mladších dětí daný autoritou), který svým obsahem nesouvisí s daným přestupkem a jehož cílem je probuzení svědomí jedince a následně jeho náprava. Ve smyslu nápravy jedince, příp. symbolické obnovy řádu světa, by takový trest smysl měl. Jak ale odpovědět na kritiku pokání, která poukazuje na srážení autonomie jedince při jeho bezbranné konfrontaci s hněvající se autoritou?

Podle mého názoru je autorita jen prostředkem ukazujícím na správnost či špatnost chování dítěte, které ještě není schopno své činy plně rozlišit a uvědomit si je. V ideálním případě by se autorita neměla hněvat ve své podstatě, nýbrž by měla nastavovat dítěti zrcadlo. Zastupuje tak hněv ublíženého člověka (ublížené věci / narušeného řádu světa...) a tím plní funkci probouzení svědomí dítěte. Autoritou přitom rozumíme člověka, který je "nadřazený" jedinci, nicméně který není předmětem zločinu - nebylo ublíženo jí samé. Kromě probouzení svědomí poskytuje navíc možnost symbolického smíření s tímto imaginárním hněvem a to prostřednictvím pokání.

Fakt, že autorita není sama o sobě rozzlobená, je podstatný právě k vyvrácení myšlenky, že se pokáním sráží autonomie jedince. Vztah mezi autoritou a provinilcem (respektive mezi rodičem a dítětem) zůstává v takovém případě neporušen. Pokud by se rodič rozhněval skutečně sám za sebe, přesunulo by se těžiště problému ze skutečného provinění (ze vztahu mezi dítětem a kosmem) do vztahu mezi rodičem a dítětem. Výsledkem pokání (např. výprasku) by pak nebylo probuzení svědomí, nýbrž vznik pocitu nespravedlnosti a touha po odvetě. Téma msty bylo mezi dětmi také poměrně časté, pojednávám o něm v následující kapitole.

Z výzkumu je pro nás podstatný fakt, že pokání neztrácí s věkem svoje místo v nápravě jedince. Ve své podstatě ho nelze ani přiřazovat k heteronomnímu myšlení,

neboť např. ve formě výtky plní svojí funkci i v dospělosti. Výtka jakožto vnější popud ukazuje na chyby jedince a probouzí v něm svědomí.

Kde má v úvahách o trestu pokáním své místo vývoj odpovědnosti? Již dříve jsem zmínila, že odpovědnost se vyvíjí se zvnitřňováním autority. Znamená to vznik schopnosti probouzet vlastní svědomí bez vnějšího popudu. Je to přijetí odpovědnosti vůči řádu světa (kosmu). Co se týká pokání ve smyslu symbolického urovnání imaginárního hněvu, je otázkou, zda lidé v dnešní civilizované kultuře považují toto odčinění za potřebné. Domnívám se, že ne. Teoreticky by to znamenalo vyrovnat zlý čin jakýmkoli dobrým skutkem (nebo také zřeknutím se něčeho ve smyslu sebe-trestání).

Msta

Motiv msty se v odpovědích objevoval poměrně často. Je založen na vcítění se do provinilce, který (podle dítěte) považuje potrestání za nespravedlivé. Motiv msty se objevoval ve všech věkových kategoriích a v obou variantách odpovědi, ublíženě se logicky mohl cítit jedinec, který dostal výprask, stejně jako jedinec, který se musel jít omluvit a napravit škodu. Nemusí přitom jít přímo o pomstu, dítě vyžaduje navození rovnováhy, která byla z pohledu provinilého narušena:

1. třída, 7F, pokr. 2A: (Která myslíš, že to byla?) *Ta, co dostala výprask. ... A proč? Protože (váhá) když dostala ten výprask, tak se asi naštvála na ty rodiče a chtěla to oplatit.*

3. třída, 7M, pokr. 1B: (Který myslíš, že to byl?) *Ten, co se musel jít omluvit. Protože se chtěl vymstít, že ho jakoby viděl, tak se mu chtěl vymstít. Komu myslíš, tomu prodavači? No, tomu prodavači. Že ho načapal jako...*

3. třída, 8M, pokr. 2A: (Která myslíš, že to byla?) *Ta, co dostala výprask. ... Dalo by se říct, že ta, co dostala výprask, ta byla samosebou na tom hůř, protože přecitřenom koupit někomu ptáka a omluvit se mu – to jako bez nějakých peněz se obejdeš jo. Ale když dostaneš výprask, tak je to jako hodně jako blbý by se dalo říct. Tak bysem řekl, že by to chtěla zkusit znovu, aby si to vlastně vynahradila...*

5. třída, 6M, pokr. 1B: (Který myslíš, že to byl?) *Ten, co musel jít zpátky do toho obchodu. Myslíš, že to udělal znovu? Hm. A proč? No protože jakoby on měl jakoby asi ten pocit, že už si ho jakoby znova koupil. Že jako nemusel za něj předtím platit, jakože si ho jenom tak vzal. A teď si ho jakoby že už koupil - že už jakoby – že už si řek, že už jsem ho zaplatil, takže si ho můžu vzít znova. Aha, takže to jako*

ukradl, pak to zaplatil a pak si řekl, že teda už jsem to zaplatil, tak si to ještě jednou ukradnu. *Jo. (...) Že mu bylo asi líto těch peněz, že měl aspoň důvod jakoby proč si to zase vzít...*

7. třída, 4F, pokr. 2A: (Která myslíš, že to byla?) ... *Já bych si asi trvala na tom, že ta, co ho musela jít vrátit (ukradla sýkorku znova). Ale je podle mě i možnost, že ta, která ho chtěla na truc ho prostě přinést zpátky i přes ten výprask. Jakože na truc kvůli komu, kvůli rodičům? No jakože prostě ty rodiče nerespektovali, že prostě chtěla toho ptáčka, tak ho ukradla prostě znova i přes to, že dostala výprask.*

Základní otázkou je, kde se bere v dětech pomstychtivá tendence. Možnou variantu jsem již nastínila. Jednalo by se o přesmyk mezi lítostí a zlostí. Jak se stane, že místo původně zamýšlené lítosti vyvolá trest v dítěti zlost? Buď se jedná o již známou situaci, kdy rodič nezastupuje ublížený předmět, ale vyjadřuje vlastní zlost, nebo může zlost nastoupit, pakliže se skutečně jedná o neadekvátní trest vzhledem k velikosti přestupku (dítě se pravděpodobně cítí být nepochopeno). V obou případech má dítě značný důvod k tomu, aby se cítilo ublíženě. V prvním případě proto, že si dítě "nezaslouží", aby byl na něj rodič nazlobený (aby si pohoršilo vztah k rodiči), vůči němuž se neprovinilo. V druhém případě je trest dítěte (z jeho pohledu) větší, než jeho provinění, tudíž je jemu ublíženo více, než ublížil on. Pakliže se člověk cítí ublíženě, "má právo" na opětovné nastolení rovnováhy, msta je v tom případě ospravedlnitelná.

V principu se jedná o uvažování ve stylu oko za oko a zub za zub. Systém založený čistě na tomto principu ovšem nemůže fungovat. Pocit ublíženosti a představa rovnosti jsou subjektivně hodnocené faktory a vzhledem k přirozené sebelásce je hodnocení obvykle nakloněno více ve prospěch jedince a opomíjí okolí. Zatímco rodič tedy považuje trest za adekvátní, dítě ho považuje za nespravedlnost. A zatímco dítě nastolí druhou krádeží novou rovnováhu, pro rodiče se stává situace opět nevyváženou.

Princip oko za oko a zub za zub není cizí ani starším dětem. Msta je ostatně prostředek pro naplnění spravedlnosti a na čisté spravedlnosti nejsilněji lpěly děti kolem 5. třídy.

Jak být odpovědný v tomto ohledu? Vycházíme-li z přesvědčení, že člověk si sám určuje, zda bude na trest reagovat pocitem ublíženosti a vzbuzovat v sobě zlost, nebo zda zvolí některou z jiných variant reakce (např. přiznání chyby, uznání logičnosti postupu autority aj.), dostáváme se k odpovědnosti (slušnosti) ve vlastním

uvažování. Jedinec je do určité míry odpovědný za své pocity, myšlení a chování (souhrnně reakce na podněty). Znamená to být schopen vlastní kritiky, být schopen přiznat si chybu nebo přijmout trest. To vše by se dalo zahrnout právě do snahy zabránit vlastnímu pocitu ublíženosti, poněvadž takový pocit vede ke zlosti, mstě, kritice druhých aj.

5.3. Výprask nestačí

Opačná volba, tedy názor, že jedinec se spíše napraví recipročním trestem (omluvou a napravením chyby), byla mezi dětmi mírně častější. Kromě 3. třídy volily děti opakovanou krádež po výprasku v polovině nebo ve více případech. Největší zastoupení měla tato volba u nejstarší kategorie, děti zde zastávaly tento názor v 10 případech ze 16. Nejméně získala ve 3. třídě, kde se vyskytlo jen 6 takových odpovědí z celkových 16. Konkrétně se jedná o tyto odpovědi: 1. třída: 1M, pokr. 1B a 2A; 2F, pokr. 1B a 2A; 4M, pokr. 2A; 5M, pokr. 2A; 7F, pokr. 1B a 2A; 8M, pokr. 1B; 3. třída: 1F, pokr. 1B; 5M, pokr. 1B a 2A; 7M, pokr. 2A; 8M, pokr. 1B a 2A; 5. třída: 1M, pokr. 1B a 2A; 2M, pokr. 2A; 4F, pokr. 1B a 2A; 5F, pokr. 1B a 2A; 7F, pokr. 2A; 7. třída: 2F, pokr. 1B a 2A; 3M, pokr. 1B a 2A; 5M, pokr. 1B a 2A; 6F, pokr. 1B a 2A; 7M, pokr. 1B a 2A.

Vysvětlení tohoto názoru se různí, kromě motivu msty můžeme rozlišit tři další kategorie:

- vliv kamarádství
- vliv sociálního prostředí
- strach z opakování trestu

Vliv kamarádství

Motiv kamarádství se vyskytoval v příběhu o Bertě (2A). Kromě 7. třídy se objevil v každé věkové kategorii (nejčastěji v 5. třídě). Jedná se o ovlivnění výsledku faktem, že dívka, která se omluvila, již obnovila narušený kamarádský vztah, a tudíž by o něj nechtěla znovu přijít (na rozdíl od dívky, která dostala výprask a u níž předpokládáme kamarádství za porušené).

1. třída, 7F, pokr. 2A ...Takže myslíš, že ta, co se šla omluvit tý kamarádce, že už by to neudělala znovu? *Hm. A proč by to už neudělala? Protože by se třeba už s tou kamarádkou smířily.*

3. třída, 7M, pokr. 2A: (Kdo myslíš, že to byl?) *(Váhá.) Ta, co dostala výprask. Protože ta, jak se omluvila, tak tam už se usmířili a tam už by to neudělala.*

5. třída, 2M, pokr. 2A: (Která myslíš, že to byla?) *Ta, co se musela jít omluvit, nebo – no ta, co dostala asi ten výprask. A proč? Protože tamta, co se omluvila vlastně řekla, že už to neudělá a to by lhala. Takže ta, co dostala výprask to udělala znovu. Takže ten výprask jí ani moc nevadil.*

5. třída, 7F, pokr. 2A: (Která myslíš, že to byla?) *Já si spíš myslím, že ta, co to – ta, co to měla - se omluvit ty – no spíš ta, co dostala výprask, protože to nebyl žádný pekař. To byla kamarádka, která jí už – už znala, tak aby se s ní potom nepřestala kamarádit. Tak už by to radši víc neudělala.*

Kamarádství je zde považováno za hodnotu, kterou má smysl chránit. Pro navození a udržení důvěrného přátelství je nutné rozumět pojmům, jako je slib, omluva, smíření, odpuštění, důvěra aj. Těžko bychom tedy hledali takové uvažování u předškolních dětí.

Odpovědnost v přátelství můžeme vidět ve dvou rovinách. Prvně je to slušnost ve vztahu k přátelům a známým. Tím se rozumí brát přátele vážně. V ideálním případě jedinec porozumí hodnotě přátelství a projevuje mu úctu naplňováním oněch pojmů jako je slib atd. (Člověk nejen porozumí jejich významu, také s nimi souhlasí a snaží se je naplnit.) V rámci rodinných vztahů spadá velká odpovědnost na rodiče dětí.

Na druhé rovině je odpovědnost ve vztahu k lidem obecně. Je to obecný postoj k lidem, nejen k přátelům. Znamená to přistupovat k druhým jako k bytostem a ne jako k věcem, také to znamená respektovat fakt, že i ostatní mají své zájmy. Odpovědný přístup ve vztahu k lidem obecně se vyvíjí spolu s rozšiřováním pojetí o společnosti. Rozumí se tím projevování respektu i k lidem neznámým.

Vliv sociálního prostředí

Vliv sociálního prostředí na rozhodnutí se objevoval až u starších dětí, zmiňovaly ho nejčastěji děti v 7. třídě, mladší děti jen výjimečně. V principu se jedná o názor, že člověka od opakované krádeže zastaví představa vzniklé ostudy nebo fakt zesílené kontroly okolí založené na nedůvěře k dalšímu počínání provinilce. Odpověď dětí zněla, že krádež by nezopakoval jedinec, který se musel jít omluvit, protože se o jeho činu dozvědělo širší okolí (tzn. prodavač, lidi v obchodě, kamarádka a její kamarádky aj.).

5. třída, 1M, pokr. 1B: (Který myslíš, že to byl?) *Ten, co dostal výprask. Protože ho nemusel jít zaplatit zpátky a nemusel se tam omlouvat. Hm, takže myslíš, že ten to udělal znovu. A proč myslíš, že to neudělal ten, co musel jít zpátky do toho obchodu? Protože už by na něj měli jakoby počítáno. Protože ví, že on už to jednou ukrad, tak proč by to neudělal znovu.*

7. třída 3M, pokr. 2A: (Která myslíš, že to byla?) *Zase ta, co dostala na zadek, protože o tý se to vlastně taky nezjistilo. To zjistili jenom její rodiče.*

7. třída, 6F, pokr. 1B: (Kterej myslíš, že to byl?) *Myslím, že to byl ten, co dostal ten výprask. Hm, a proč? ... Že ten, co dostal výprask vlastně jakoby o ty rodiče - nebo jakoby že se neví na - jakoby neví, kdo jakoby ten prodavač, nebo ty lidé v tom obchodě že neví jako, kdo to byl a - uf - že jako se na to nemusí jako znova přijít nebo takhle. A že ten, co vlastně jakoby se musel omluvit, tak že ten - na toho třeba už budou ho hlídat, nebo takhle budou vědět prostě že třeba něco takhle může ukrást, že by to nešel znova dělat. Že by si netroufnul třeba...*

7. třída 7M, pokr. 2A: (Která myslíš, že to byla?) *... Nevím, spíš ta, která dostala ten výprask. Myslíš, že to udělala znovu? Hm. Proč myslíš? No, já jsem si teďkonc uvědomil, že vlastně ono, jak už o jedný to už jako věděla a jako mohli si na ni dávat bacha aby jim něco neukradla a ta druhá vlastně o kterej to nevěděla, tak vlastně o tý to jako nikdo nevěděl a mohl to udělat znovu.*

Odpovědi se spíše orientují k podstatě, zda je jedinec více hlídán či ne, než k faktu zda by se jedinec při přistižení styděl. Přesto si myslím, že zde hraje stud důležitou úlohu.

V této souvislosti můžeme vidět určitou paralelu s Eriksonovým pohledem na vývoj dětí v předškolním věku⁸. Podle jeho teorie prochází dítě ve věku 1-3 roky obdobím, kdy nabývá vlastní autonomie. Jeho úkolem je získat sebedůvěru a schopnost vlastního rozhodování. Je-li dítě podporováno, upevňuje se v něm samostatnost a nezávislost (autonomie). Při nezdařeném absolvování této fáze převažuje u dítěte pocit zahanbení a pochybnosti vůči sobě.

⁸ ERIKSON, E. H. *Dětství a společnost*. Praha: Argo, 2002. Z angl. orig. *Childhood and Society* přeložil J. Valeška.

Nyní v pubertě a počínající adolescenci (7. třída) dochází k opakování stejného principu. V rámci nové snahy o odloučení se od rodičů vyvstává opět potřeba autonomie do popředí a s tím související stud jako odvrácená strana mince.

S opakováním dvojice autonomie-stud zároveň koresponduje teorie M. Mahlerové⁹, její proces separace-individuace probíhá nejprve ve věku Eriksonovy fáze autonomie-stud, ve kterém ho popisuje jako psychické oddělení od rodičů a následně dochází k jeho opakování ve věku adolescence při druhotné fyzické (reálné) separaci.

Mezi získáváním autonomie u batolete a u adolescenta je pochopitelně rozdíl. Zatímco v batolecím věku se dítě učí prosazování samo o sobě (typické výrazy jsou pro něj "já sám", "já chci" apod.), v pubertě (příp. adolescenci) se snaží prosadit ve společnosti. V tomto starším období už mají děti představu o fungování společnosti a jejích pravidlech. Cílem je proto prosadit se v rámci těchto pravidel, tzn. získat autonomii uznávanou ne jedincem samotným, nýbrž sociálním prostředím.

To vysvětluje, proč děti zdůrazňovaly spíše větší kontrolu okolí nad jedincem. Odpovědi dětí podle mého názoru ukazují na vývoj autonomie ve společnosti. Je to hledání svého místa mezi lidmi. Jestliže už má někdo "nálepku lupič", má těžší výchozí postavení a jen tak si něco nedovolí. Cílem je získat přízeň lidí okolo sebe.

Spolu se získáváním pozice ve společnosti, přebírá jedinec také odpovědnost vůči ní. Rozumí se tím odpovědnost vůči skupinám, do nichž člověk náleží, a to i v případě tzv. formálních sociálních skupin, ve kterých si jedinec sám účast nevolí. U neformálních skupin si člověk snáze uvědomuje svůj díl odpovědnosti. Do skupiny vstupuje z vlastního přesvědčení, z účasti získává určité výhody a zároveň souhlasí za tyto výhody "zaplatit" přijetím povinností vyplývajících z existence skupiny. Odpovědný člověk tedy dané povinnosti plní a tím přispívá k fungování dané skupiny. Pokud převáží nevýhody nad výhodami členství, jedinec může jednoduše vystoupit ze společenství. V případě neformálních skupin však vstup ani výstup nezávisí na volbě jedince. Přesto jedinec jakožto účastník skupiny určité povinnosti má. Příkladem může být školní třída (starších dětí) nebo stát v dospělé společnosti.

⁹ MAHLEROVÁ, M. S., PINE, F., BERGMANOVÁ, A. *Psychologický zrod dítěte*. Praha: TRITON, 2006. Z angl. orig. *The Psychological Birth of the Human Infant* přeložili S. Titl, J. Malcová a J. Teichman.

Ať už se členstvím jedinec souhlasí nebo ne, je povinován určitými pravidly těchto skupin. Porušování pravidel se trestá, protože je tím ohroženo fungování dané skupiny, může to mít také negativní dopad na ostatní členy. Vyrušuje-li např. v hodině nějaký žák, učitel ho napomíná a zdržuje se tím celá třída. Dobře o tom vypovídají také hromadné tresty, kterým se Piaget věnuje (1948, s.231-250). Nepřizná-li se dítě za rozbité okno, může dostat trest celá třída. Proto se také skupina před narušiteli chrání. Ve třídě, ale i v jiných společnostech, funguje sociální tlak na "vyčnívající" jedince. Podobně je to také v dospělé společnosti. Člověk jakožto občan je právně odpovědný za své chování. V případě nedodržování zákona (pravidel státu) nastupují sankce.

Je otázkou, nakolik si děti (případně dospělí) uvědomují svojí odpovědnost vůči skupinám, do nichž náleží. Předpokládám ale, že vážnost či lhostejnost s jakou přijímají děti odpovědnost vůči menším skupinám se odráží i na přijetí odpovědnosti vůči širší společnosti. Kromě odpovědnosti občana vůči státu bych zmínila ještě asi nejobecnější odpovědnost obyvatele Zeměkoule vůči všem lidem, ke které se váže např. pocit odpovědnosti za ničení přírody, vykořisťování zemí třetího světa, hromadění odpadu aj.

Strach z opakování trestu - náprava reciprocitou

V 5. a 7. třídě se objevovala paralelní odpověď k názoru, že po výprasku už si jedinec nic nedovolí. V tomto případě však rozhodujícím trestem není výprask (tedy trest pokáním), nýbrž napravení chyby (čili trest reciproční). Ve zdůvodnění tohoto směru často hrály roli peníze, které by jedinec podle dětí nechtěl znovu utrácet.

5. třída, 1M, pokr. 2A: (Která myslíš, že to byla?) *Ta, co dostala výprask. A proč? Protože ta vlastně ta z toho neměla takový poučení, že vlastně nemusela utratit svoje peníze a nemusela se jít omluvit jakoby.*

5. třída, 4F, pokr. 2A: (Která myslíš, že to byla?) *Asi s tím výpraskem. Protože když se jí to povedlo, tak to mohla – tak si řekla, že to může udělat ještě jednou. Hm, povedlo, to myslíš, když to nemusela kupovat? No když to nemusela kupovat, ani se jí omlouvat. Takže tím, že dostala jenom výprask, tak to udělala znovu myslíš? Hm. A ta, co se jí musela omluvit, ta myslíš, že už by to neudělala znovu? No, když jí musela koupit novýho, tak asi ne.*

7. třída, 2F, pokr. 1B: (Který myslíš, že to byl?) *Já si myslím, že to byl ten, co dostal výprask. Hm, proč myslíš? Protože ten, co se tam šel omluvit, tak jakoby si už*

pamatoval, že už to nikdy neudělá. Ale ten, co dostal jakoby třeba na zadek, tak - no jako tolik si to neuvědomil než ten, co to šel vrátit.

7. třída 5M, pokr. 2A: (Která myslíš, že to byla?) *Ta, co dostala výprask. Ta to udělala znovu? Hm. A proč? Protože se jí nemusela jít omluvit, ale rodiče jí potrestali...*

7. třída, 7M, pokr. 1B: (Kdo myslíš, že to byl?) *No tak asi spíš ten, co dostal ten výprask. Protože jako nemusel nic platit.*

Tak, jak jsem se zabývala existencí a smyslem trestu pokáním, pokusím se nyní nahlédnout více do recipročních trestů. Zatímco trest pokáním má svou roli od dětství celý život, trest reciproční si děti začnou uvědomovat s věkem. Vznik úvah o recipročních trestech byl již probrán v kapitole Reciprocita, nyní bych se ráda zaměřila na podstatu a smysl recipročních trestů.

Piaget ve svém výzkumu uvažuje o několika způsobech recipročních trestů (1948, s. 203). Těmi jsou: zavržení skupinou, okamžité materiální důsledky, odloučení dítěte od věci, kterou poškodil, odškodnění, přímá reciprocita (provinilci se stane to samé, co sám způsobil) a kritika bez přímého trestu (slovní vysvětlení). Společné pro ně je, že napravují vztah mezi jedincem a okolím. Osobně nepovažuji poslední variantu - kritika - za reciproční trest, nýbrž za trest pokáním. Především proto, že nejde o nápravu skutečnosti, cílem výtky je probuzení svědomí jedince, což je typické pro trest pokáním. Možným protiargumentem by byla zdánlivá propojenost mezi přestupkem a trestem, která je typická pro reciproční tresty (na rozdíl od arbitrární povahy pokání). Ani s tím ovšem nemohu souhlasit. Propojení ve smyslu vysvětlení dítěti, že něco nemá dělat, se v alespoň malé míře vyskytuje ve všech typech trestů včetně výprasku a jiných pokání. Trestající složkou v kritice je tedy hněv a výtky trestajícího, což samo o sobě nesouvisí s přestupkem, a tudíž splňuje arbitrárnost pokání.

Vraťme se ale k recipročním trestům jako takovým. Smysl jejich používání je dvojitý. Za prvé mají výchovný účinek. Za druhé napravují vzniklé poškození (např. spravením rozbité věci, ale i třeba omluvou napraví urážku apod.). Problém je v tom, že ani jeden smysl není naplňován vždy adekvátně.

U prvního výchovného smyslu narážíme na skutečnost, že ne vždy je napravení škody možné nebo dokonce ho ani není třeba. Je například absurdní, aby chlapec šel do obchodu vrátit ukradené lízátko (nebo za něj platil). Za čistého

používání reciprocity za účelem výchovy by tedy byla výchova nesystematická, dítě by se učilo, jak nejlépe obejít pravidla.

Reciprocita ve smyslu napravení škody oproti tomu může být vyžadována i v případech, že dotyčný nezpůsobil dané poškození naschvál, nebo jej nezpůsobil vůbec. Např. činy způsobené z neobratnosti nebo nepozornosti jsou s větší či menší škodou (rozbití 1skleničky nebo rozbití tácu plného skleniček) způsobené neúmyslně. Za příklad z dospělé populace uveďme škodu ze zaviněné autonehody (i v případě dodržování všech dopravních předpisů může dojít k nehodě). Některých chyb se člověk ani nemusí zúčastnit a přesto je za ně zodpovědný. Např. vedoucí provozu ve firmě je zodpovědný za chyby svých podřízených a ti jsou zase zodpovědní za své podřízené. Při používání reciprocity ve smyslu nápravy škody tedy dochází k nespravedlnosti, poněvadž člověk napravuje způsobenou škodu ať už byla způsobena úmyslně nebo omylem.

Pakliže jsou tedy reciproční tresty nespolehlivé pro výchovu a nespravedlivé pro život, můžeme se ptát, zda mají nějaký smysl, zda je jejich používání správné. Podle mého názoru jsou nejen správné, ale i nutné ne kvůli výchově, nýbrž pro nutnost napravení vztahu mezi jedincem a okolím. Tuto potřebu si děti uvědomují až později možná právě proto, že se vymyká jejich dosavadním představám o naplňování spravedlnosti za všech okolností. Nabourá-li někdo omylem druhému auto, je nespravedlivé, aby majitel nabouraného auta platil jeho opravu, zároveň není úplně fér, aby škodu platil bourající, pokud za nehodu může např. kluzká vozovka, přesto bude muset škodu uhradit.

To podstatné z výzkumu je, že reciprocita nevyměňuje pokání, jen ho doplňuje. Reciproční myšlení se objevuje asi od 10-11 let. Odpovědnost zde spočívá v pochopení, že spravedlnost není všudypřítomná. Kromě napravování chyb je třeba napravovat i omyly.

5.4. Shrnutí, závěr

Dovolím si opět nejprve uvést shrnutí četnosti odpovědí v tabulce:

	MŠ	1. třída	3. třída	5. třída	7. třída
Účinnější je trest pokáním (výprask)	3	7	10	8	6
Účinnější je reciproční trest	8	9	6	8	10
celkem	11	16	16	16	16

Neurčitelné odpovědi	5				
----------------------	---	--	--	--	--

n = počet odpovědí

V této části výzkumu jsem vyčlenila děti z MŠ, poněvadž jejich odpovědi nelze z důvodu slabé schopnosti konzervace považovat za relevantní. Z ostatních výsledků nemohu jednoznačně potvrdit myšlenku, že preference trestu pokáním se s věkem přesouvá k preferenci trestu reciprocitou. Ve všech věkových kategoriích se nalézají děti, které vidí účinnost trestu pokáním. Navíc považujeme-li výtku za trest pokáním namísto recipročním, je přirozené, že má tento typ trestu svůj význam i mezi staršími dětmi a dále v dospělé společnosti. Reciproční uvažování se však skutečně objevuje až u starších dětí a to od 10 let (mladší děti se řídily při zdůvodňování jinými faktory). Pozdější nástup reciprocit je patrně proto, že její princip nastoluje nespravedlnost ve světě a smíření s nespravedlností není pro děti snadný úkol.

Za smysl pokání považujeme nápravu jedince neboli symbolickou obnovu řádu světa. Snahu o naplnění pokání tedy lze označit jako odpovědnost vůči řádu světa (vůči kosmu). Z tohoto pohledu je zřejmé, že pokání musí mít svoje místo v životě člověka i v dospělosti, neboť odpovědnost vůči kosmu trvá celý život.

Smyslem reciprocit je náprava poškozeného okolí. V rámci toho je zapotřebí uvažovat o nápravě poškozených vztahů. Z výsledků lze rozlišit dva typy odpovědnosti v tomto směru: a) odpovědnost vůči lidem (jednotlivcům), b) odpovědnost vůči společnosti (nadřazené skupině, do níž jedinec náleží).

Odpovědnost vůči lidem si dítě osvojuje dříve. Nejprve jí rozumí jako slušnost ve vztahu k přátelům (už od 7/8 let), lze předpokládat, že další vývoj bude směřovat ke slušnosti (odpovědnému chování) ve vztahu k lidem obecně.

Odpovědnost vůči společnosti si uvědomují děti asi od 11/12 let. Předpokládám, že vývoj v tomto směru postupuje od plnění pravidel v menších skupinách k přijetí odpovědnosti vůči skupinám velkým a od plnění pravidel v rámci neformálních skupin k odpovědnosti vůči skupinám formálním.

6. Závěry

Na základě provedené studie bych nyní ráda shrnula, jak probíhá vývoj přijetí odpovědnosti u dětí školního věku. Budu při tom postupovat podle rozdělení

odpovědnosti na tři typy: a) odpovědnost vůči pravidlům, b) odpovědnost vůči sociálnímu světu a c) odpovědnost za své vlastní myšlení.

Být *odpovědný vůči pravidlům* znamená dodržovat smysluplná pravidla (morální zásady) na základě vlastního rozhodnutí. Znamená to být schopen a ochoten vytvářet rozhodnutí, jež berou ohled na okolí jedince. Vývoj přijetí odpovědnosti vůči pravidlům se posouvá od poslušnosti, přes spravedlnost ke slušnosti. Lze odlišit čtyři stádia vývoje:

1) Fáze poslušnosti: Děti se asi do 8 let při rozhodování řídí poslušností. Respektive u nich k volnému rozhodování nedochází. Volným rozhodováním mám na mysli volbu, jenž není svázaná názorem autority. V tomto věku (u starších dětí již ne) se objevovaly odpovědi, že krádež, jež byla odhalena, zasluhuje větší trest.

Ve fázi poslušnosti se dítě seznamuje s tím, co to je spravedlnost. Časem odděluje spravedlnost od poslušnosti. Zjištění, že poslušnost k autoritě nemusí být vždy správná, protože rodič někdy provádí nespravedlivá rozhodnutí, je důležitým předpokladem pro další vývoj odpovědnosti.

2) Přejít mezi preferencí poslušnosti a preferencí spravedlnosti: Nespravedlnosti ze strany autority nabourávají dítěti dosavadní jednoduchost v rozhodování. Dochází k postupnému upouštění od představy, že člověk musí být vždy poslušný. Z počátku hájí dítě poslušnost navzdory nespravedlnosti, později se přesune na stranu spravedlnosti, jejíž význam nabývá na síle. Tato fáze je typická pro děti ve věku 8-9 let.

Z povahy problému vyplývá, že k principu spravedlnosti se děti v rovnocenných vrstevnických skupinách přiklánějí mnohem dříve. Hájit spravedlnost oproti autoritě je náročnější a ve vývoji odpovědného chování důležitější úkol.

3) Fáze spravedlnosti: Po fázi přechodu spravedlnost dále sílí na významnosti. Pro její naplňování jsou děti ochotny přistoupit na neposlušnost. V tomto období (od 9/10 let) také začínají děti chápat princip reciprocit. Trest reciprocitou je ve zjednodušené představě plnění oko za oko a zub za zub, což je ukázka vyhrocené spravedlnosti.

4) Odpovědné chování podle principu slušnosti: Asi od 12 let děti začínají zjišťovat, že spravedlnost nemusí být vždy správná. Odpovědné chování dosahuje vrcholu, děti se při rozhodování snaží dosáhnout spravedlnosti, jsou si při tom ovšem

vědomé nerovných výchozích podmínek. Řídícím principem je slušnost, při rozhodování o vinně zvažují motivy, myšlenky a pocity dotyčného.

Za odpovědnost vůči sociálnímu světu je považováno odpovědné chování ve vztahu k druhým lidem. Zde rozlišují dvě roviny.

a) Odpovědnost vůči lidem (jednotlivcům): Spíše než odpovědností bych tuto kategorii nazvala slušností. Smysl ve slušnosti ke kamarádům vidí děti už od 7/8 let. Odpovědné chování zde vidím v dodržování určitých nepsaných mezilidských pravidel, jako je schopnost dodržet slib, přijmout omluvu, nežalovat apod. Předpokládám, že další vývoj v této kategorii probíhá jednak upevňováním daných schopností a jednak rozšiřováním cílové skupiny z kamarádů i na neznámé osoby nebo dokonce na osoby chované v nepřátelství.

b) Odpovědnost vůči společnosti: Společnost je zde vnímána jako specifická skupina, do níž náleží každý jedinec. Odpovědné chování ve smyslu dodržování pravidel daných společností si děti uvědomovaly od 11/12 let. Obecněji je touto kategorií myšleno dodržování pravidel daných jakoukoli skupinou, jíž je člověk členem. Lze očekávat, že vývoj odpovědnosti tohoto významu bude postupovat od malých skupin (dítě si snáze uvědomí svou odpovědnost např. vůči rodině nebo školní třídě, kde zná všechny členy) k velkým skupinám (např. společnost), ve kterých člověk nezná všechny členy. Dále lze očekávat postup od odpovědnosti vůči neformálním skupinám k odpovědnosti ve formálních skupinách. Člověk si snáze uvědomí svou odpovědnost vůči skupinám, jejichž členství si zvolil sám, než odpovědnost vůči externě daným skupinám.

Odpovědnost za své vlastní myšlení je patrně nejsložitější a nejdiskutovanější typ odpovědnosti. Obecně bych ji definovala jako snahu vidět věci v kontextu. Opozicí proti ní je černobílé vidění, které je typické pro mladší děti.

Vývoj odpovědnosti za své myšlení můžeme vidět na posunu, jež Piaget nazval vývojem od objektivní odpovědnosti k subjektivní. Objektivní pohled, tzn. posuzování krádeže podle velikosti ukradené věci, se vyskytoval u dětí do 7 let věku. Posuzování krádeže podle intencí (subjektivní pohled) se u dětí objevoval od 8 let. Motivům jednání však děti rozuměly už od 6/7 let. Podle způsobu odpovědi lze považovat tento vývoj za rozšiřování schopnosti konzervace. Dítě rozumí výkladu obou zdůvodnění, avšak do 8 let nedokáže uchovat v mysli obě modalitty v natolik dobré kvalitě, aby mohlo porovnávat jejich výhody a nevýhody a vyhodnotit v závěru jednu modalitu jako vhodnější. Konzervaci lze za takových okolností

označit nejen za schopnost, jež si dítě osvojuje v předškolním věku, ale spíše za obecný princip uplatňovaný ve vývoji myšlení, který se opakuje ve stále složitějších podobách.

Posun k tzv. subjektivní odpovědnosti je významný kvůli schopnosti dítěte vnímat a posuzovat motivy lidí. Za odpovědné myšlení v oblasti morálního usuzování však považují spíše snahu zabránit vlastnímu pocitu ublíženosti (resp. pocitu, že svět je nespravedlivý jen vůči mě). Na tento pocit jsem narážela při posuzování adekvátnosti trestů. K pocitu ublíženosti vede přirozená sebeláska, která upravuje pohled jedince na svět ve prospěch člověka a opomíjí tak okolí. Ublíženost vzbuzuje v člověku zlost, jedinec kritizuje ostatní a ospravedlňuje sebe. Je to zdroj msty, ale také přehnané sebelítosti, která může vyústit v manipulaci okolím. K odpovědnosti ve smyslu zabránění pocitu ublíženosti vede právě snaha vidět věci s nadhledem, tj. v kontextu. Být odpovědný znamená nekritizovat druhé bez porozumění jejich motivům, neutvářet závěry bez znalosti širších okolností (což také znamená dávat si pozor na efekt prvního dojmu), znamená to nesvádět svojí chybu na vše okolo bez zamyšlení se nad svými motivy, nepřiklánět se automaticky k nepodloženým či ambivalentním zdůvodněním, které obvykle chrání můj prospěch. Porozumění intencím je tedy skutečně významný zlom, umožňuje dítěti vidět věci v kontextu, což je základ pro odpovědné uvažování.

Teorii o třech typech odpovědnosti se vymyká představa o odpovědnosti člověka vůči kosmu, resp. odpovědnosti za své svědomí a za symbolickou nápravu narušení řádu světa, tzn. přijetí pokání za trestuhodné činy. Vznik svědomí (pokud vůbec nějaký bod vzniku existuje) bychom museli hledat ještě před třetím rokem věku dítěte. Otázkou je, do jaké míry je svědomí dobré posilovat (zda nemůže také škodit) a zda jej lze posilovat (zda není více vrozené než naučené). Co se týče pokání, je otázkou, zda je v naší době a v naší společnosti odpovědnost vůči řádu světa braná vážně. Podle mého názoru nemá taková odpovědnost ve zdejší kultuře význam. Částečné zastoupení však můžeme vidět v odpovědnosti vůči společnosti (vůči skupinám, do nichž jedinec náleží).

7. Diskuze

Ráda bych se nyní zamyslela nad několika problematickými body, na něž jsem narazila v průběhu výzkumu. Jednak je to komplexní způsob uvažování dětí,

dále porovnání materiálu s Piagetovým zkoumáním lži, limity výchovných metod a nakonec role vůle člověka.

Nejprve se tedy zaměřím na způsob uvažování dětí. Řada z nich se při rozhodování nechytla předpokládaných rozdělovacích faktorů, tzn. že neuvažovaly striktně nad tím, zda je horší zjištěná, či nezjištěná krádež, zda je horší velká krádež s dobrým úmyslem, nebo malá se špatným úmyslem a zda je výchovnější výprask, nebo vrácení věcí do původního stavu.

Jedním typem uvažování byl pohled "filmového diváka". Tyto děti se snažily hledat, jak se asi příběh bude vyvíjet dál. Koho asi rodič víc potrestá a kdo asi krádež zopakuje. Nebylo výjimkou, že dítě odpovědělo na stejnou otázku v obměněné variantě jinak. Byl to pro ně jiný případ s jinými okolnostmi.

Často se také děti nespokojily s danými kategoriemi, hledaly jiné okolnosti, které by podpořily jejich rozhodnutí. Nejčastěji zvažovaly, zda se jedinec přiznal či ne, kdo ze dvou sourozenců byl starší, kdo ukradl danou věc jako první a zda jedinec pronesl slib.

Co to o dětech vypovídá? Tyto komplexní úvahy sice narušují hladký průběh vyhodnocování dat, zároveň ale poukazují na nedogmaticnost v uvažování, za což jsem ve výsledku velice ráda. Znamená to, že se děti nespokojí s nabízenou kategorizací a zvažují širší okolnosti. Vědí, že není krádež jako krádež. Je to vlastně ukázka odpovědného myšlení, neboť se snaží vidět věci v kontextu a ne černobíle.

Naplnění předpokladu paralely kvazicynického pojetí lži a krádeže je sporné. Připomeňme vývoj pohledu na lež. Mladší děti považovaly lež tím větší, čím byla vzdálenější od reality. Výmysl, jemuž nikdo neuvěří, je větší lež zasluhující větší trest. Starší děti používaly stejné argumenty s opačným výsledkem. O velkém výmyslu všichni ví, že to není pravda, je to tedy jen malá lež, není to tak hrozné.

V otázce zjištěné a nezjištěné krádeže bychom očekávali paralelní odpovědi. Mladší děti by více odsuzovaly "viditelnou a všem srozumitelnou" krádež, na kterou se musí přijít a starší děti by více odsuzovaly "dobře provedenou" nezjištěnou krádež. Těchto vysvětlení jsme se ovšem nedočkali. Děti, jež volily vyšší trest u zjištěné krádeže, neuměly svou volbu zdůvodnit. A starší děti, které se rozhodly potrestat více nezjištěnou krádež, zdůvodňovaly svou volbu spíše spravedlností nebo jinými důvody. Podobnost bychom možná mohli vidět v dětských úvahách nad přiznáním svého činu, které nebyly výjimkou v 1. - 5. třídě. Větší trest by podle nich

zasluhovalo dítě, jehož krádež nebyla zjištěná a jež se nepřiznalo, jinak řečeno je to trest za "dobře provedenou krádež".

Dalším problematickým bodem jsou limity výchovy. Ve výzkumu pracuji s trestem ve formě výprasku a navrácení věci do původního pořádku. Nutno ovšem dodat, že ani jedna z těchto dvou variant nezaručuje změnu myšlení dítěte, respektive jeho nápravu. Nejen výprask je dán svrchu bez možnosti vyjádření dítěte ("dostal výprask"), ale také omluva může být jen výsledek donucení, jak ostatně uvádí jedno ze starších dětí ("musel jít zpátky do obchodu..."). Předpokládám, že bychom marně hledali jakýkoli trest, který by zajistil změnu postoje jedince, která je považována za cíl nápravných opatření.

Na základě této úvahy je však nutné se ptát, proč by vlastně měly starší děti považovat reciproční trest za účinnější? Napadá mě několik možností:

1) Reciproční trest vyžaduje aktivitu jedince. Zatímco při výprasku dítě trest pasivně přijímá, reciproční trest nutí jedince k činnosti. Přestože tedy rozhodnutí k vrácení věci do pořádku nevychází z dítěte samotného (je k tomu donuceno), musí vyvinout určitou aktivitu.

2) Reciproční trest je časově náročnější. Výprask si jedinec odbude za chvíli a má klid. Navracování věci do pořádku trvá jistě déle, během té doby má dítě možnost přemýšlet sám nad sebou a nad provedenou krádeží.

3) Navrácení věci do pořádku vyžaduje od jedince odvahu, navíc pro okolí je omluva symbolem přiznání vlastní chyby. Člověk, jež se má druhému omluvit, dává najevo, že udělal chybu. Ať už se omlouvá z povinnosti nebo dobrovolně, poškozený dostává informaci, že jedinec svou chybu uznává. S tím spojená odvaha zvyšuje také šanci, že se jedinec odvážně podívá sám na sebe a přizná sám sobě, že udělal chybu.

4) Reciproční trest také, jak už uvedl Piaget, přímo souvisí s přestupkem. Výprask (trest pokáním) je oproti tomu odčinění, jež s krádeží nijak nesouvisí a je tedy ve své povaze arbitrární.

Nakonec bych ráda zmínila, že k odpovědnosti pravděpodobně nestačí vyspělost ve zmíněných třech oblastech. Sebevětší svědomí nezajistí odpovědné chování, pakliže nebude mít jedinec dostatečnou vůli. Tu pak spolu s odvahou považuji za velmi vlivné faktory v procesu rozhodování.

8. Možnosti dalšího výzkumu

Ve vývoji přijetí odpovědnosti považuji za nejméně probádanou právě odpovědnost vůči společnosti. Tou je ochota dětí přistupovat na pravidla různě velkých skupin, do nichž patří a které si většinou nevybírají. Zajímavé mohou být otázky po porozumění smyslu pravidel a hledání okolností, kdy jsou děti ochotny přistoupit na určitá pravidla a kdy ne.

Dalšími vhodnými tématy by bylo bližší prozkoumání dětské představy, že jedinec se musí přiznat. Také může být zajímavý pohled dětí na trestuhodné činy provedené různě starými dětmi - ve studii se vyskytovalo několik odpovědí ohlížejících se na skutečnost, který ze sourozenců je starší či mladší. Obsáhlým tématem může být také pohled dětí na slib. Podstatě slibu rozumí už velmi malé děti (slibují, že už budou hodné), pohled na možnost porušení slibu či nutnost jeho dodržení se však s věkem pravděpodobně mění. Ve výzkumu jsem se setkala jak s názory, že slib se musí dodržet, tak s názory, že sliby jsou jenom slova, která se snadno zapomenou.

V neposlední řadě by stálo za bližší prozkoumání vlivu vůle a odvahy na odpovědné chování a odpovědné rozhodování jedince.

IV. Závěr

Při hledání vývoje odpovědnosti mě studie zavedla do jejího definování hlouběji, než jsem očekávala. Tento fakt však nijak nenarušil mé původní cíle. Rozdělení tří typů odpovědnosti (vůči pravidlům, sociálnímu světu a svému způsobu uvažování) považuji za klíčové při zkoumání jejího vývoje.

Na vývoj jednotlivých složek odpovědnosti se ve studii také zaměřuji. Uvažuji o něm ovšem spíše jen teoreticky, míra jejího skutečného přijetí za své je individuální. K posuzování této míry by bylo zapotřebí vytvoření standardizovaného testu, jenž by posuzoval odpovědnost v konkrétní dané složce (a to spíše u dospělých jedinců).

Úvahy nad odpovědností vynesly na světlo další důležité pojmy, jako je svědomí, vůle a odvaha. K dalšímu rozšiřování výzkumu by tedy bylo potřeba zaměřit se na vliv těchto faktorů na odpovědné chování člověka.

V. Přílohy

1. Piagetovy výzkumné příběhy

1.1. Příběhy o krádeži

I.

A: Alfred potká svého kamaráda, který je velmi chudý. Kamarád mu řekne, že ten den nevečeřel, protože doma neměli nic k jídlu. Alfred jde proto do pekárny a vzhledem k tomu, že nemá peníze, počká až je prodavač zády a ukradne rohlík. Pak vyběhne ven a dá rohlík svému kamarádovi. (s. 119)

B: Jindřiška jde do obchodu, kde vidí krásnou pentli na pultě. Myslí si, že by jí pentle moc slušela. Proto když je prodavačka otočená zády (když se nedívá), ukradne pentli a vyběhne ven z obchodu. (s. 119)

II.

A: Berta má kamarádku, která drží ptáčka v kleci. Berta si myslela, že ptáček je velmi nešťastný a prosila stále svou kamarádku, aby ho pustila. Ale ona nechtěla. A tak jednou, když kamarádka byla pryč, Berta ptáčka ukradla. Pustila ho na svobodu a klec schovala do chaty, aby ptáček už nemohl být znovu zavřený. (s.119)

B: Jednou, když Juliina matka byla pryč, ukradla Julie doma pár sladkostí. Schovala je u sebe a všechny je snědla. (s.119)

1.2. Příběhy o lži

I.

A: Malý chlapec se prochází ulicí a potká velkého psa, který ho velmi vyděsí. Pak přijde domů a řekne mamince, že viděl psa velkého jako kráva. (s. 144-145)

B: Dítě přijde domů ze školy a řekne mamince, že dostal dobrou známku. To ale nebyla pravda, učitel mu nedal známku žádnou (ani dobrou ani špatnou). Maminka měla velkou radost a odměnila ho. (s. 145)

II.

A: Chlapec si hrál ve svém pokoji. Přišla jeho maminka a požádala ho, aby šel poslat dopis na poštu. Jemu se nechtělo jít ven, řekl tedy mamince, že ho bolí nohy. To ale nebyla pravda, nohy ho vůbec nebolely. (s. 145)

B: Chlapec velmi toužil po projížďce autem, nikdo ho ale na ní nevzal. Jednou viděl na ulici krásné auto a rád by si zkusil sedět uvnitř. Doma potom řekl, že mu zastavil pán v autě a vzal ho na krátkou projížďku. Nebyla to ale pravda, celé si to vymyslel. (s. 145)

III.

A: Chlapec neuměl dobře kreslit, ale moc by si přál to umět. Jednou si prohlížel krásný obrázek, který udělal jiný kluk, a řekl: „To jsem namaloval já.“ (s.145)

B: Jednou, když byla maminka pryč, hrál si chlapec s nůžkami a ztratil je. Když se maminka vrátila, řekl, že nůžky neviděl ani se jich nedotkl. (s. 145)

IV.

A: Dítě neznalo moc jména ulic, nebylo si jisté, kde je ulice jménem XY. Jednou ho zastavil po cestě pán a ptal se ho, kde je ulice XY. Chlapec řekl: „Myslím, že je to tamhle.“ Ale nebylo to tam. Pán se poté úplně ztratil nemohl najít budovu, kterou hledal. (s. 145)

B: Jiný chlapec znal jména ulic docela dobře. Jednou se ho zeptal kolemjdoucí, kde je ulice XY. Chlapec ho chtěl napálit a řekl, že je to tamhle a ukázal špatnou ulici. Pán se ale neztratil a našel cestu, kterou hledal. (s. 145-146)

1.3. Spravedlnost

I. imanentní spravedlnost

Dva chlapci kradli jablka v zahradě. Nachytil je policista a kluci se dali před ním na útěk. Jednoho z nich chytil a druhý utekl. Ten, co utekl šel domů přes řeku po staré lávce. Ta se probořila a chlapec spadl do vody. Kdyby chlapec nekradl jablka a šel by domů přes řeku stejnou cestou, spadl by do vody? (s. 250-251)

II. spravedlnost rovnosti

A: Je správné nechat děti v obchodě čekat a obsloužit přednostně starší osoby? (s. 284-285)

B: Jeden velký kluk zmlátil jednou ve škole mladšího kluka. Ten se nemohl bránit, protože nebyl dost silný. Tak jednou, když byla přestávka, schoval malý kluk tomu velkému jablko a rohlík do staré skříně. Co si o tom myslíš? (s. 297)

C: Děti si hrají s míčem na zahradě, občas spadne míč za plot a kutálí se po ulici. Jeden z kluků pro míč několikrát z vlastní vůle jde. Poté už mu ostatní říkají, ať jde pro míč, kdykoli spadne za plot. Co si o tom myslíš? (s. 308)

D: Děti mají svačinu v trávě. Každý si přinesl rohlík a položil ho vedle sebe, zatímco jí chleba. Mezitím se ale připlížil pes za jedním z nich a snědl mu rohlík. Co s tím? (s. 308)

III. spravedlnost rovnosti vs. spravedlnost zásluhovosti

A: Matka má dvě dcery, jedna je poslušná a druhá je neposlušná. Matka má raději tu poslušnější a dává jí větší kus koláče. Co si o tom myslíš? (s. 263)

B: Kdesi byla rodina, která měla hodně dětí. Všichni měli dřavé boty. Otec jednou řekl, ať každý vezme své boty k opraváři. Jenom k jednomu synovi, který byl v posledních dnech neposlušný, řekl: "Ty nechod' k opraváři. Ty budeš mít dřavé boty tak dlouho, dokud nebudeš poslouchat." (s. 272)

IV. spravedlnost rovnosti vs. spravedlnost podléhající principu slušnosti (equity)

A: Dva kluci, jeden mladší a jeden starší, šli na dlouhý výlet do hor. V době oběda dostali hlad a vytáhli svačinu z batohu. Zjistili ovšem, že svačina nestačí pro oba. Co s tím? Má ji dostat ten starší, nebo ten mladší, nebo oba stejně? (s. 309-310)

B: Dva kluci závodí, jeden je starší a druhý mladší. Mají oba startovat ze stejného místa, nebo má ten mladší mít náskok? (s. 310)

V. porovnání tří typů spravedlnost

Jedno prázdninové odpoledne vezme matka své děti na výlet podél řeky. Ve čtyři hodiny odpoledne dá každému rohlík. Všichni začnou jíst až na nejmladšího, který z neopatrnosti upustil svůj rohlík do vody. Co matka udělá? Dá mu ještě jeden? A co řeknou ti starší? (Byly tři varianty odpovědí: a) Nechat ho za trest bez rohlíku. b) Dát mu nový, aby měli všichni stejně. c) Dát mu nový, protože je malý.) (s. 267)

1.4. Konflikt mezi autoritou a spravedlností

I.

Na skautském táboře měli děti rozdělené pracovní úkoly. Jeden chodil nakupovat, druhý umýval nádobí, jiný chodil pro dřevo nebo uklízel podlahu. Jednou nebyl chleba a ten, co měl na starosti nákup už byl pryč. Tak vedoucí rozkázal tomu, co už byl s prací hotov, aby šel pro chleba. Co udělal? (s. 276)

II.

Jedno čtvrtedne odpoledne poprosila matka své dvě děti, aby jí pomohly s domácí prací, protože byla unavená. Dcerka měla utřít nádobí, syn měl dojít pro dřevo. Ten druhý však zůstal venku a hrál si na ulici. Matka tedy poprosila první dítě, aby udělalo práci za oba. Co na to řeklo? (s. 276)

III.

Byli tři bratři, nestarší a pak dvojčata. Každé ráno si myli boty. Jednou ráno ten nejstarší onemocněl. Matka proto poprosila jednoho z dvojčat, aby umyl boty i svému bratrovi. (s. 276)

IV.

Otec měl dva syny. jeden z nich se vždy ohrazoval, když po něm otec něco chtěl (donést poštu). Druhý to taky neměl rád, ale neříkal nic. A tak otec častěji žádal toho druhého, když něco potřeboval. (s. 276)

1.5. Výchovný účinek - trest pokáním vs. trest reciproční

I.

A: Chlapec si hrál sám v pokoji zatímco jeho otec pracoval ve městě. Po chvíli ho napadlo, že by si chtěl kreslit, ale neměl žádné papíry. Vzpomněl si, že otec má ve stole čisté papíry. Potichu je šel hledat. Našel je a vzal si je. Když se otec vrátil, našel stůl v nepořádku a zjistil, že mu někdo ukrad papíry. Šel rovnou do chlapcova pokoje, kde našel plnou zem pomalovaných papírů. Velmi se rozzlobil a dal chlapci výprask. (s. 217-218)

B: ...Otec chlapce nepotrestal, jen mu vysvětlil, že se to nemá dělat. Řekl mu: "Také bys nebyl rád, kdybys šel do tvého pokoje a vzal ti hračky zatímco jsi ve škole a nejsi doma. Proto také nesmíš chodit brát moje papíry, když jsem pryč. To není správné." (s. 218)

Pár dní na to si obě děti hrály venku každý ve své zahradě. Každý z nich našel otcovo pero. Oba chlapci si vzpomněli, že otec každého z nich říkal, že ztratil na ulici pero a že to je škoda, že už ho nikdy nenajde. Pomysleli si tedy, že kdyby pero ukradli, nikdo by na to nepřišel a nebyli by potrestáni. Jeden z nich si ho ponechal a druhý ho vrátil otci. Který myslíš, že to byl? Ten, co byl potrestán za krádež papírů, nebo ten, kterému to bylo vysvětleno? (s. 218)

2. Přepis rozhovorů s dětmi

Obsah

MŠ	98
1F, věk: 4,4	98
2M, věk: 4,7	99
3F, věk: 4,8	101
4M, věk: 5,0	104
5M, věk: 5,1	106
6F, věk: 5,1	107
7F, věk: 5,5	109
8M, věk: 5,6	111
1.třída.....	113
1M, věk: 6,9	113
2F, věk: 6,9	114
3F, věk: 6,11	116
4M, věk: 7,1	118
5M, věk: 7,1	121
6F, věk: 7,1	123
7F, věk: 7,3	125
8M, věk: 7,3	126
3.třída.....	129
1F, věk: 8,2	129
2F, věk: 8,3	131
3F, věk: 8,5	132
4M, věk: 8,9	134
5M, věk: 8,11	136
6F, věk: 9,1	138
7M, věk: 9,3	140
8M, věk: 9,6	142
5.třída.....	145
1M, věk: 10,8	145
2M, věk: 10,9	147
3F, věk: 10,10	149
4F, věk: 10,10	150
5F, věk: 11,2	152
6M, věk: 11,2	153
7F, věk: 11,3	155
8M, věk: 11,4	157
7.třída.....	160
1F, věk: 12;4	160
2F, věk: 12;4	162
3M, věk: 12;9	164
4F, věk: 12;10	165
5M, věk: 12;11	167
6F, věk 13;3	169

7M, věk: 13;3	171
8M, věk: 13;5	173

MŠ

1F, věk: 4,4

Příběhy 1A

Co se tady stalo v tom příběhu, co udělal ten Adam? *Ukradl v tom obchodě rohlík.* Hm, ukradl ten velkej rohlík, vid'. *Jo.* A dal to tomu kamarádovi, co měl hlad jo. *Hm.* (Vyprávím 1Ab) Rozumíš, co se stalo tady? *Hm.* Jakej byl mezi nima rozdíl, mezi těma klukama? *Ošklivý.* Bylo to ošklivý, že oba dva ukradli ten rohlík. A jakej byl rozdíl? *Nevím.* (Vysvětluji znovu.) Už tomu rozumíš? *Jo.* Kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, co ukradli ten velkej rohlík, tak potrestala bys je za to? (Mlčí, kouká se dosud nervózně.) To udělali asi špatnou věc, vid'? *A oni se ani maminky nezeptali?* Nezeptali no, oni prostě šli do toho obchodu a vzali to tam. (Mlčí.) Hm, to udělali špatně, vid'? *Hm.* Co myslíš, potrestala bys víc toho, koho ten prodavač neviděl, takže odešel, anebo víc toho, koho ten prodavač chytil? (Mlčí.) Koho bys víc potrestala, kdybys byla rodičem? *Toho, koho chytil.* Toho, koho chytil bys potrestala víc? *Jo.* A proč? *Já nevím.*

Příběhy 1B

Rozumíš tomu, co se tady stalo? *Hm.* Co se stalo, co udělali? *On ten jeden prodavač toho jednoho zahlídl a tak ho chytil.* Hm a toho druhýho? *Toho si nevšiml.* Hm a ty kluci co udělali? *Ukradli to.* To lízátko, vid'? *Hm.* A kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestala – toho, koho si ten prodavač všiml nebo – *Oba dva.* Oba dva bys potrestala. A někoho bys potrestala víc nebo míň nebo oba stejně? *Toho staršího víc.* A to je kterej? To je ten, koho si všimnul ten prodavač, nebo ten, koho si nevšimnul? *To je ten, koho si nevšiml.* Nevšiml, hm to je ten, co odešel s tím lízátkem ven a prodavač si ho nevšimnul. Tak toho bys potrestala víc? *Jo.* A toho druhýho, ten taky si strčil to lízátko do kapsy, ale ten prodavač ho chytil, tak toho bys potrestala taky hodně nebo míň? *Toho, koho nechtyl.* Koho nechtyl bys potrestala víc nebo míň? *Toho, koho nechtyl.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ten Jindra.* Myslíš, že to bylo horší, co udělal? *Hm.* A proč myslíš? *Protože ta bageta je větší.* Ta bageta je větší. Takže ten, co ukradnul tu bagetu, ten se zachoval hůř? *Hm.* Že toho vzal víc teda jo? *Hm.*

Pokračování 1B

Rozumíš, co se stalo tady? *Hm.* Co se stalo? (Mlčí.) Ty rodiče je potrestali, vid', oba? *Hm.* (Vyprávím dál.) Kterej myslíš, že to byl – ten, co dostal výprask, anebo ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu a vrátit to lízátko? *Ten, co dostal výprask.* Ten myslíš, že to ukradl znovu? *Hm.* A proč myslíš? *Protože ten je starší.* Myslíš, že je starší? *Jo.* Takže ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu, už by to

znovu neudělal? (Mlčí.) Nebo že by to udělal taky znovu? *Udělal by to znovu.* A ten, co dostal výprask, toho to asi bolelo, tak ten by to znovu neudělal nebo udělal? *Udělal.* Myslíš, že by to udělal znovu? *Jo.* A kdo myslíš, že by to udělal víc, kdo by to ukradnul spíš? *Ten menší.* Ten mladší že by to ukradnul, jo? *Hm.* A ten mladší, to je ten, co dostal výprask nebo ten, co se šel omluvit? *Ten, co se šel omluvit.*

Příběhy 2A

Rozumělas, co se tady stalo? *Hm.* Co udělala ta holčička tomu ptáčkovi? *Zavřela ho do klece.* Zavřela ho do klece a co udělala ta Berta? *Ta ho zachránila.* Ona vzala toho ptáčka tý kamarádce, vid' a pustila ho ven, jo? *Hm.* (Vyprávím 2Ab.) Rozumíš tomu? *Hm.* Tak a kdybys byla rodičem, koho bys potrestala víc? U jedný se na to přišlo a u druhý se na to nepřišlo. (Utišuji děti ve vedlejší místnosti, pak vysvětluji znovu a znovu kladu otázku.) *Tu která ho chytila.* Tu, která chytila toho ptáčka. Myslíš, že se zachovala špatně, jo? *Jo.* Hm a myslíš, že se zachovala špatně i ta druhá, co toho ptáčka pustila? *Jo.* Myslíš, že to udělala špatně? (Mlčí.) Nebo myslíš, že to udělala dobře? *Udělala to dobře.* Ale ona ho vzala tý kamarádce, on byl její. (Mlčí.)

Příběhy 2B

Rozumíš tomu, co se stalo? *Hm.* A co se stalo? *Obě ty holčičky ukradly to cukroví.* A jak je mezi tím rozdíl? *Jakej rozdíl?* (Vysvětluji znovu.) Kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, koho bys víc potrestala – tu, u který si toho nevšimli, nebo tu, kde si toho všimli? *Tam, kde si toho všimli, obě.* Obě bys potrestala stejně? *Hm.* A proč bys potrestala obě stejně, myslíš, že se zachovaly stejně? *Hm.* Takže myslíš, že se nezachovala jedna hůř nebo líp? *Jedna hůř.* A která? *Ta starší.* A proč myslíš, že se zachovala ta hůř ta starší? *Protože to ukradla a odnesla si to.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř – co bylo horší? *Ta, co to cukroví ukradla.* Ta, co snědla to cukroví? *Hm.* A proč myslíš? (Mlčí.)

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla – ta, co dostala výprask, anebo ta, co se musela jít omluvit? *Ta, co dostala ten výprask.* Myslíš, že to udělala znovu, jo? *Ta to udělala znovu.* Hm a ta, co se musela jít omluvit, myslíš, že ta už to znovu neudělala, nebo že by to udělala taky znovu? *Ta, co se šla omluvit.* Ta, co se šla omluvit, myslíš, že to udělala znovu? *Hm.*

2M, věk: 4,7

Příběhy 1A

Rozumíš tomu, co se tady stalo? (Kýve.) Co udělal ten Adam? *Ukradl to.* Ukradl tu bagetu, vid', a dal ji tomu kamarádovi. (Kýve. - Vysvětluji 1Ab.) Rozumíš, co se stalo tomu druhému? (Kýve.) Jakej byl mezi nima rozdíl – oni oba ukradli bagetu vid' – a jak je mezi nima rozdíl? *Nevim.* (Vysvětluji znovu.) Už tomu rozumíš? *Jo.* A kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, co ukradli tu bagetu, tak

koho bys víc potrestal – toho, koho ten prodavač neviděl, takže odešel, anebo toho, koho ten prodavač chytil – koho bys víc potrestal? *Koho viděl.* Toho, koho chytnul? Bys ho víc potrestal? *Jo.* Hm, a proč bys to tak udělal? *Protože to ukradli.* Oni to oba ukradli, vid', tak oba asi udělali špatnou věc. A jednoho ten prodavač neviděl, takže on odešel. Toho bys taky potrestal? *Jo.* A toho druhého ten prodavač viděl a chytnul ho. *(Kýve.)* A toho bys potrestal víc nebo míň? *Víc.*

Příběhy 1B

Rozumíš tomu? *Jo.* Co se stalo tady v těch příbězích, co udělal ten Jindra? *Že to ukradli.* Ukradli ty lízátko, vid', každé jedno. *(Kýve.)* A jaké je mezi nima rozdíl? *Že jednoho chytnul a jednoho nechytnul.* Výborně a kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestal, co myslíš? *Oba.* Oba bys potrestal? *(Kýve.)* A potrestal bys někoho víc nebo míň? *Víc.* A koho bys potrestal víc, toho, koho ten prodavač viděl anebo toho, koho neviděl? *Oba.* Oba stejně? *(Kýve.)*

Srovnání 1A x 1B

Pamatuješ si, co udělal Adam? *Taky to ukrad.* (Opakuji.) Kdo myslíš, že se zachoval hůř tady z těch dvou? *Nevím.* Nevíš? *Jindra.* Myslíš, že Jindra? A proč myslíš? *Protože by měl červíky. Protože by měl zkažený zuby.* Zkažený zuby že by měl, hm, a ten Adam, který vzal tu bagetu v tom obchodě? *Ten by neměl zkažený zuby.* Hm, a myslíš, že se taky zachoval špatně, když ukradl tu bagetu? *Jo.* Hm a ten Jindra ten vzal to lízátko a kdo myslíš, že se zachoval hůř teda? *Nevím.* Ten Adam – *Adam.* - anebo ten Jindra? *Nevím.*

Pokračování 1B

Rozumíš, co se stalo – co udělali ty rodič? *Jednomu dali na zadek a jednoho, jeden to zaplatil.* Jeden se musel vrátit do obchodu, vid', a omluvit se. (Vyprávím pokračování.) Kterej myslíš, že to byl – ten, co dostal výprask anebo ten, co musel jít to lízátko zaplatit? *Nevím.* Myslíš, že ten, co dostal výprask, že by to udělal znovu? *(Mlčí.)* Že by vzal znovu to lízátko? *Nevím.* A ten, co se šel omluvit do toho obchodu, myslíš, že by to udělal znovu? *Jo.*

Příběhy 2A

Pochopil jsi, co se tady stalo? *Ukradla jí ho.* Ukradla jí toho ptáčka a co s ním udělala? *(Mlčí.)* Pustila ho na svobodu, vid', aby mohl létat po stromech. *Jo.* (Vyprávím 2Ab.) Kdybys byl rodičem, nebo kdybys mohl potrestat tady ty holky, koho bys potrestal víc? *Oboje.* Obě dvě bys potrestal? *(Kýve.)* A někoho bys potrestal víc nebo míň? *Víc.* Někoho víc – a koho bys potrestal víc. Tam, kde na to přišli – *Jo.* - anebo tam, kde nevěděli, kdo to udělal? *Tam, kde na to přišli.* A proč myslíš, proč bys jí potrestal víc? *Protože ho vypustila.* Ona to udělala asi špatně, vid'? *Hm.* Takže ona ho vypustila a oni na to nepřišli, vid'. *Hm.* A ta druhá ho taky vypustila, ale tam na to přišli. *Hm.* A tu bys taky potrestal? *Jo.* A víc nebo míň? *Víc.*

Příběhy 2B

Rozumíš tomu, co se tady stalo? Co udělaly ty holky? *Že to snědly.* Snědly to cukroví, vid', kousek si vzaly. A jaké byl mezi nima rozdíl? *Jednu viděli a jednu neviděli.* Výborně a ty kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, co to snědly, tak

koho bys potrestal víc, co myslíš? *Oboje*. Obě bys potrestal? (*Kýve.*) A někoho bys potrestal víc nebo míň nebo obě stejně? *Obě stejně víc*. Obě stejně víc, hm, a tak myslíš, že se některá zachovala hůř nebo obě stejně, co myslíš? *Hůř*. Některá se zachovala hůř? *Jo*. A která – ta, co jí viděli anebo ta, co jí neviděli? *Viděli*. Ta, co jí viděli? (*Kýve.*) Dobře, někdo mi totiž říká, že se zachovala hůř, nebo že by potrestal víc tu, co jí neviděli, protože tam se to nikdo nedozvěděl. Co myslíš, myslíš, že by to tak mohlo být? *Jo*. Někdo mi to zas říká jinak – každéj mi to říká nějak jinak. *Hm, to nevdá*. Hm a ty jsi rozhodnutej, že bys potrestal obě stejně nebo některou víc? *Obě stejně*.

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Oboje*. Obě se zachovaly špatně, vid', že to neměly dělat. A u některý to bylo víc špatně a u některý míň. U koho myslíš, že to bylo víc špatně? *U té, která snědla to cukroví*. Hm, myslíš, že to bylo víc špatně, jo? (*Kýve.*) Proč myslíš? *Protože (váhá) protože to snědla*. No ona to neměla jíst, vid' – jo – nebo se měla zeptat. Hm a myslíš, že to bylo víc špatně než to, že ta holčička vzala toho ptáčka tý kamarádce a vypustila ho? *To bylo taky špatně*. Hm a bylo to víc špatně nebo míň špatně? *Víc*. To s tím ptáčkem? (*Kýve.*)

Pokračování 2A

Rozumíš tomu? *Jo*. Co teda udělali ty rodiče? *Nevím. Že je potrestali*. Potrestali, vid', jedna dostala výprask, na zadek – jo – a druhá co musela udělat ta druhá? *Omluvit se jí*. Omluvit se té kamarádce. (Vyprávím pokračování.) Která myslíš, že to byla – ta, co dostala výprask, anebo ta, co se musela omluvit tý kamarádce? *Nevím*. Myslíš, že ta co dostala výprask, myslíš, že by to udělala znovu? (*Kýve.*) Jo myslíš, že jo? *Jo*. A ta, co se musela jít omluvit tý kamarádce, myslíš, že tadle by to udělala znovu? *Jo*. Myslíš taky, že jo, ale jedna to udělala a jedna ne. Co si myslíš – která to byla? *To nevím*.

3F, věk: 4,8

Příběhy 1A

Co se tady stalo, co udělal ten kluk? *Ukradl rohlík*. Ano a dal jí tomu kamarádovi vid'? *Hm*. Ten kamarád měl hlad. (vyprávím 1Ab) Rozuměla jsi tady tomu příběhu? *Hm*. Jaký je mezi nimi rozdíl? (*mlčí.*) V tom prodavači vid'. (Vysvětluji znovu.) Rozumíš tomu? *Jo*. Kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, co to ukradli – ten rohlík – tak koho bys potrestala víc? Toho, koho si ten prodavač všimnul anebo toho, koho si nevšimnul? *Toho, koho si nevšimnul*. Nevšimnul – a proč, proč bys ho potrestala víc? *Protože (váhá), protože to neměli krást*. Neměl to krást vid'. A ten druhej, kterýho si prodavač všimnul, toho bys taky potrestala? *Ne*. Toho bys nepotrestala? *Ne*. A proč? *Protože (váhá), protože ho potrestal ten druhej*. Kdo to byl ten druhej? *Ten druhej kluk*. Ten druhej kluk myslíš, že ho potrestal? *Hm*. Myslíš ten prodavač anebo ten kluk? *Prodavač*.

Příběhy 1B

Rozumíš tady tomu, co se stalo? *Jo*. Co se tady stalo? *Že jeden si vzal lízátko do kapsy a druhej měl taky na něj chuť a taky si ho strčil do kapsy*. No a jakej je mezi

nima rozdíl? (*Mlčí.*) Ten prodavač vid' tam hraje roli. *Jo.* Co udělal? *Jednoho neviděl a druhýho viděl.* Hm, viděl a chytil ho vid'? *Jo.* Kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, co si strčili to lízátko do kapsy, koho bys potrestala víc, řekni mi – toho, koho ten prodavač viděl, anebo toho, koho neviděl, koho si nevšimnul. *Koho viděl.* Toho, koho viděl bys potrestala víc? *Hm.* A proč, řekni mi. *Protože, protože, protože ten byl hodně moc zlobivej.* Myslíš, že byl hodně moc zlobivej ten prodavač? *Hm.* A ten, koho neviděl ten prodavač, ten co odešel teda, ten byl taky zlobivej? *Ne.* Ten nebyl zlobivej? *Ne.* A proč nebyl zlobivej? *Protože, protože nezlobil.* On ale taky ukradnul to lízátko. (*Nejistě mlčí*) Taky si ho strčil do kapsy a odešel. Oba dva si strčili do kapsy to lízátko a odešli. *Hm.* Byli zlobivý vid'? *Hm.* Ale jednoho ten prodavač chytil při tom a druhýho ne. A ty kdybys byla maminkou -měla bys tady ty dva kluky – a měla bys je potrestat, že zlobili, potrestala bys je oba nebo někoho ne? *Oba.* Aha a potrestala bys někoho víc? *Oba bysem potrestala hodně.* A někdo by zlobil víc z těch dvou nebo oba stejně? *Oba stejně.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo se zachoval hůř? *Koho potrestal.* Kdo myslíš? (*Mlčí.*) Dejme tomu, že nikdo nikoho nepotrestal, ale jenom ti kluci zlobili. Jeden zlobil tak, že ukradl bagetu, protože chtěl pomoci kamarádovi. A druhý zlobil tak, že ukradl to lízátko. *Hm.* A koho bys potrestala víc? (*Mlčí.*) Kdo myslíš, že zlobil víc? *Oba.* Oba zlobili? *Hm.* Oba stejně nebo někdo víc? *Oba stejně.* Hm, někdo mi říká, že zlobil víc ten Adam, že ta bageta – ten velkej rohlík – on stojí v obchodě víc, že toho víc ukradnul. Co myslíš, myslíš, že by to tak mohlo být? (*Mlčí.*) To je těžký, vid'? *Hm.* (*Mlčí.*) Jo že někdo si myslí, že ten, co ukradl tu bagetu, tak že ukradl větší věc a tak zlobil víc. *Hm, ten s tím lízátkem zlobil hodně.* Zlobil hodně. A proč myslíš, že zlobil hodně? *Protože, protože si koupil hodně velký lízátko.* No ono to lízátko bylo docela malinký, viš. (*Nejistě mlčí.*) Ale měl na něj chuť. Chtěl si ho slízat někde doma, jo? *Hm.* A ty myslíš, že zlobil víc ten s tím lízátkem? *Hm.* A proč myslíš, že zlobil víc, uměla bys to říct? (*Mlčí.*) To je těžký vid'? *Hm.* (*Mlčí.*) Tak to nevádí, takže kdybys byla maminkou těch kluků, tak bys potrestala koho víc? *Toho s tím rohlíkem.* Hm, já jsem tě asi trochu zmátla, vid', když jsem ti říkala, že ta bageta – ten rohlík – je větší ne? *Ne.* Ne? Myslíš, že se zachoval hůř ten, s tím rohlíkem? *Hm.* Já jsem ti totiž ještě neřekla, že někdo se zas myslí, že to lízátko je horší, že si ho chtěl slízat sám a že ten, co ukradl ten rohlík, že to ukradl pro kamaráda. (*Mlčí.*) Tak co myslíš, co bylo horší? (*Mlčí dlouho.*) Věděla bys, koho bys potrestala víc? *Ne.* Nevíš? *Ne.*

Pokračování 1B

Kterej myslíš, že to byl – ten, co dostal výprask anebo ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu? Co myslíš? (*Váhá.*) *Kterej, jak se musel omluvit jít do obchodu.* Myslíš, že ten to udělal znovu? *Hm.* A proč myslíš? *Protože ten (mlčí).* Tak ten, co dostal výprask, tak toho to asi bolelo, že jo, tak myslíš, že už by to znovu neudělal – že už by to lízátko znovu neukradnul? *Ne.* A ten druhej, ten se musel jít omluvit do obchodu a zaplatit ho tam, tak a myslíš, že by to lízátko ukradnul znovu? (*Váhá.*) *Ne.* Myslíš, že ne. Hm, ale jeden z nich to udělal. Jeden z nich se asi málo poučil z toho a udělal to znovu, kterej myslíš, že to byl? *Ten, jak dostal na zadek.* Ten, co dostal na zadek myslíš? *Hm.* Takže myslíš, že ten, co se musel jít omluvit do obchodu, že už by to znovu neudělal? *Ne.* A ten, co dostal výprask, tak ten, že by to znovu udělal teda? *Hm.*

Příběhy 2A

Rozuměla jsi, co se tady stalo v tom příběhu? *Jo.* Co se stalo? *Že jedna holčička vzala ptáčka a dala ho domu a on tam nelítal a byl smutnej, že nemůže poletovat po stromech.* Ano a co udělala ta Berta tý holčičce? *(Mlčí.)* Ona toho ptáčka jí vzala vid'? *Hm.* A pustila ho ven, jo? *Jo.* (Vysvětluji 2Ab.) Tak co myslíš, udělaly to ty holky dobře, že vzaly tý kamarádce toho ptáčka? *Ne.* (Vysvětluji rozdíl mezi sestrami.) *Podívejte, co se mi stalo.* (Ukazuje mi strženou kůžičku na prstě.) Teda ty ses škrábla nebo řízla? *Škrábla.* A bolelo to hodně? *Jo.* A už to nebolí teď? *Hm, bolí.* Protože včera večer jsem se škrábla. *Hm,* tak ale to se zahojí, vid'? *Hm.* Pofoukala ti to maminka? *Ne.* A tak ty sis to pofoukala sama? *Jo.* Takže se to zahojí, vid', brzy. Tak jo, já se tě ještě zeptám na něco – pamatuješ na tu Bertu, jak pustila toho ptáčka? *Hm.* Kdybys byla rodičem Berty a její sestry – obě tedy pustily toho ptáčka, koho bys potrestala víc? O jedné to věděla ta kamarádka, že to udělala, a o druhé to nevěděla? *Hm,* o jakéj to věděla? O Bertě to věděla a o její sestře to nevěděla. *Hm.* (Váhá.) *O sestře.* O sestře to nevěděla, takže tu bys potrestala víc nebo míň? *Míň.* Protože ta hodně nezlobila. Ta hodně nezlobila a ta první zlobila víc myslíš? *Hm.* Protože ho zavřela do tý klece. Aha, takže si myslíš, že ta, co zavřela toho ptáčka do tý klece, že zlobila víc. *Hm.* Víc než ta, co ho vypustila. *Jo.* A kdybys měla porovnat ty dvě holky, co obě ty ptáčky vypustily, každá jiné kamarádce a u jedný se na to přišlo a u druhý se na to nepřišlo. Tak která z nich se zachovala hůř? *(Mlčí.)* *Ta, jak ho dala do klece.* *Hm,* ta se zachovala nejhůř z nich? *Hm.* *Že zavřela toho ptáčka, co chtěl lítat po těch stromech?* *Jo.*

Příběhy 2B

Kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, každá z nich vlastně snědla kousek toho cukroví potají, tak koho bys víc potrestala – tu který si všimli anebo tu, který si nevšimli? *Tu, který si všimli.* A proč? *Protože, protože (váhá), protože ta to neměla dělat. A neměla jí to navádět.* *Hm,* oni byly každá u jiný kamarádky, takže oni o sobě nevěděly. (Vysvětluji znovu.) Koho myslíš, že potrestali víc (rodiče)? *Toho, jak ho ukrad první.* Ten, kdo to udělal první myslíš? *Hm.* A proč myslíš? *Protože ho neměl navádět.* *Hm,* myslíš, že ten druhý by to neudělal, kdyby ten první to neukradl? *Hm,* a nenaváděl ho.

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř – ta Berta nebo ta Julie? *Hm, (mlčí).* *Ta první.* První, to byla ta Berta, ona vzala toho ptáčka kamarádce, myslíš, že se zachovala hůř než ta Julie? *Hm.* A proč myslíš? *Protože zlobila hodně.* *Hm* a ta Julie, ta taky hodně zlobila nebo ta nezlobila. *Ta vůbec nezlobila.* No ale ona snědla kousek toho cukroví potají. *Hm, ale neměla jí navádět.* Víš, někdo mi totiž říká, že ta Julie zlobila víc, protože to snědla, že na to měla chuť a ta Berta, že chtěla pomoci tomu ptáčkovi. Co myslíš? *(Mlčí.)* (Přerušeni vychovatelkou.)

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? *Ta první.* Ta první, ta dostala výprask, ta myslíš, že to udělala znovu? *Hm.* A proč? *Protože, protože ta hodně zlobila.* *Hodně zlobila,* hm, a ta co se musela jít omluvit své kamarádce, ta myslíš, že zlobila míň nebo zlobila taky

hodně? *Miň, protože ho neukradla tý kamarádce. Ale ona jí ho taky ukradla, ale pak se jí musela jít omluvit. Jo. A myslíš, že to znovu už neudělala? Hm.*

4M, věk: 5,0

Příběhy 1A

Pochopil jsi ten příběh? *Jo. (Vyprávím 1Ab.) Rozuměl jsi tomu, co udělali ty dva kluci? Jo. Co udělali? (Mlčí.) Toho Adama teda pekař neviděl, ten ukradl tu bagetu a toho jeho brácha ten pekař viděl a chytil ho jo. Jo, ten brácha. Oba dva chtěli ukrást bagetu a jednoho pekař neviděl a jednoho chytil. Jo. A mě by teď zajímalo, kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, co chtěli ukrást tu bagetu – tatínek – no tatínek – ale můj táta má doma lyndžu(?), že tam takový (nerozumím 1slovo) a ono to normálně dělá „dž“. Hm. No, tak kdybys byl tatínkem tady těch dvou kluků, tak koho bys víc potrestal. Jestli toho, koho ten prodavač neviděl, anebo jestli toho, koho chytil? Ne. Táta má doma takový lyndžy, táta má doma takový dřívka a kdyby a kdyby ten pán uviděl, tak bysem je takhle „dž“ - praštil je. Jako ten prodavač bys je praštil jo? Hm. A potom by přišli domu ty dva kluci a ty jako tatínek – oni by přišli za tebou a řekli ti, co se jim stalo. Že oba dva ukradli tu bagetu, ale jednoho ten prodavač neviděl a jednoho chytil. Tak koho bys víc potrestal doma? Já bysem potrestal – potrestal tátu. Táta ale nic neudělal. Ty jsi tatínek a přišli dva tvoji kluci. Potrestal bysem je a – a – tou bagetou.*

Příběhy 1B

...Toho prodavač neviděl. *Jo, protože pekl něco. No asi byl otočenej. Třeba něco pekl. Třeba, takže ty dva kluci chtěli ukrást to lízátko a jednoho ten prodavač chytil a jednoho si nevšiml, takže ten to lízátko ukradl jo. Jo. Pochopils to? Jo. O čem to bylo, převyprávíš mi to? O Ondrovi. O Jindrovi ano a co udělal ten Jindra? Ukradl lízátko. Hm a ten jeho brácha co udělal? Ukradl lízátko. A jednoho neviděl a jednoho chytil. Jo a teď ty dva kluci by přišli domu a ty jako tatínek potrestal bys někoho víc nebo míň z těch dvou kluků? (Přemýšlí.) Toho Ondru. To je kterej, to je ten, jak ho ten prodavač chytil, nebo ten, jak si ho nevšimnul? Jako že ho chytil. Tak toho bys potrestal víc říkáš jo? Jo. A proč věděl bys? Protože ukradl to lízátko. Hm dobře. A toho druhýho, toho bys taky potrestal nebo toho ne? Toho bysem toho druhýho taky potrestal. A potrestal bys ho stejně nebo míň nebo víc? Víc. (Vyrušení jiným dítětem.) Já bysem si myslel, že bych taky sem potrestal toho druhýho, že ukradl to lízátko. A já mám takovýhle tetování – pavouka a sluníčko. (Ukazuje mi tetování.) Já bysem si myslel, že potom bych jim – by mohl to lízátko zase zaplatit.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Hůř se – ten, co ukradl tu bagetu. A proč? Protože druhý kamarád měl hlad. Takže myslíš, že to bylo horší nebo lepší? Horší. Hm, a ten Jindra ukradl to lízátko, to bylo taky špatně myslíš, nebo to nebylo špatně? Špatně to bylo. A proč? Protože je zlobivej.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl. Ten, co dostal výprask, nebo ten – *Ten, co dostal lízátko – ten, co ukradl to lízátko. Tak oba dva ukradli lízátko a jeden dostal výprask a*

jeden ten nedostal, ale musel to jít zaplatit do toho obchodu zpátky. *Jo a musel se hodně omluvit.* No a kterej myslíš, že to udělal znovu. Jeden z nich to udělal znovu. *Zase ten – zase ten, co ukradl to lízátko.* No a to je kterej. To je ten, co dostal výprask, nebo ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu? *Ten, co dostal ten výprask.* A proč myslíš, že to udělal tenhle? *Protože zlobil.* A proč to neudělal ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu? *Protože to nezaplátil.*

Příběhy 2A

Pochopil jsi o čem to bylo? *Jo, o Bertě.* No a co udělala ta Berta? *Chytila sýkorku a pustila ji do přírody. A ona ji potrestala.* (Vysvětluji znovu – ukazuji na rukavicích.) Už tomu rozumíš? *Já jsem jednou viděl sýkorku. Takhle letěla a takhle měla a pak jí odnes na přírodu.* (Vyprávím 2Ab – ukazuji na rukavicích.) Rozumíš tomu? *Jo.* Tak o čem to bylo? *O Bertě.* No a co udělala? *Ukradla sýkorku.* Hm, a vypustila ji, vid'. *Jo.* A ta Berty sestra ta udělala co? (Mlčí.) Ona udělala to samý, víš, ona taky ukradla sýkorku a vypustila ji. *Jo a ta kamarádka taky.* Ty kamarádky ne. Ty kamarádky právě chytily tu sýkorku a držely ji v kleci. *A kde je ta klec?* (Znázorňuji klec a vysvětluji znovu. Chlapec vidí papírové kapesníčky.) *Já znám tohle, to je Glóbus. Protože my chodíme do Glóbusu.* (Vysvětluji rozdíl mezi 2Aa a 2Ab.) Rozumíš tomu? *Jo.* Tak a kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, co ukradly ty sýkorky, tak koho bys víc potrestal. Jestli tu Bertu, o který se to vědělo nebo – *obě bysem potrestal.* Hm a proč? *Protože byly zlý a neposlouchaly.* A potrestal bys některou víc nebo míň nebo obě stejně? *Obě víc.*

Příběhy 2B

(Při vyprávění skáče do řeči.) *Já mám na náměstí, viděli jsme na náměstí vánoční stromeček a ten byl hodně ozdobenej.* (Pokračuji ve vyprávění.) *Ale ona se nezeptala svý maminky, jestli si může vzít.* No to bylo špatný, že se nezeptala, vid'. (Vysvětluji rozdíl mezi 2Ba a 2Bb.) Rozumíš tomu? *Rozumím.* A jak to bylo tedy ten příběh o čem byl? Co udělaly ty dvě holky? *Ukradly cukrovíčko.* A jakej byl mezi nima rozdíl věděl bys? *Že byly zlý.* Na jednu se přišlo a na druhou ne. *Že to vzaly to cukroví jo.* *Na jednu se nepřišlo, protože seděli a ty to zaspali.* Tak a kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, tak koho bys víc potrestal. Tu, na kterou se přišlo, anebo tu, na kterou se nepřišlo? *Obě.* Obě stejně, nebo některou víc? *Někte – obě víc.* A proč bys potrestal obě víc? *Protože byly velmi – aby už neukradly to cukroví, protože byly „chramchram“ vzaly to cukroví hodně.* Hm protože někdo mi říká, že by potrestal víc tu, na kterou se přišlo. Co si o tom myslíš? *Že – že byly – že byly – že neposlouchaly.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Julie.* A proč? *Protože je zlá.* Dobře. A proč ne ta Berta? *Protože je to špatnější. Já mám takovýhle boty s nějakým ošklivákem.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla. Ta co dostala výprask, nebo ta, co se musela jít omluvit? *Ta, co dostala výprask.* Hm, myslíš, že to udělala znovu. A proč? *Protože je zlá.* Hm a proč to neudělala ta, co se musela jít omluvit tý kamarádce? *Protože zaspala to. Stejně jako já.* Ty taky zaspáváš jo. *Mamka mě vždycky probudí.*

5M, věk: 5,1

Příběhy 1A

Pochopils to? *Protože on byl jeho kamarád chudej a měl hlad. (Vyprávím 1Ab.) A viděl ho pekařník a – a – ten ho chytil, vid' – naplácal mu. Dobře a kdybys byl tatínkem ty tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestal? Jestli toho, koho ten pekař neviděl, nebo toho, koho chytil? Já bysem potrestal oba. Oba dva? Hm. A někoho víc nebo oba stejně? Oba stejně. A proč? Protože to byli zlobivý děti.*

Příběhy 1B

...Jednoho si nevšimnul a jednoho chytil. *A toho načapal pekárník. A toho, kterýho chytil, tomu taky naplácal. To už nevíme, ale víme, že ho chytil. Hm. A kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc doma potrestal? Já bysem víc potrestal oba. Hm, a proč? Protože jsou to zlobivý kluci. Dobře, on totiž někdo mi odpovídá, že by víc potrestal toho, koho ten prodavač načapal. Co si o tom myslíš? Já si o tom myslím, že sou zlobiví. Strašně zlobí a neposlouchaj tady ve školce. Hm, takže ty myslíš, že bys nepotrestal víc toho, koho ten prodavač načapal? Já bysem radši potrestal oba. Protože zlobili ve školce oba.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo se zachoval hůř podle tebe? *(Váhá.) Ten kluk – ty dva, který ukradli lízátko. Hm, myslíš, že to bylo horší jo. A proč? Protože – protože se to nemá krást – dělat krást. Dobře a ten, co ukradl tu bagetu, to myslíš že bylo taky špatně nebo to bylo dobře? To bylo špatně.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, anebo ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu? *Ten, co dostal výprask. A proč? Protože – že to chtěl udělat. A proč to neudělal ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu? Protože ten ještě spinkal. Ten to zaspal.*

Příběhy 2A

Rozumíš tomu? *(Nedává pozor, chce si hrát s kamarádem. Řešíme, jak si může hrát kamarád. - Vyprávím znovu, přerušuje mě - Protože ta druhá byla hodná a ta druhá byla zlá.) To bylo dobře, že ji ukradla, aby ji mohla vypustit. Myslíš, že to bylo dobře? Ano bylo. Aby ji mohla vypustit na svobodu. (Vyprávím 2Ab.) Rozumíš tomu? Rozumím. Tak mi to zkus převyprávět. (Mlčí, kouká po kamarádovi, který si hraje – vysvětlují znova.) Kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, tak koho bys víc potrestal, jestli tu Bertu, o který se to vědělo, že ukradla ptáčka, nebo její sestru, o který se to nevědělo? Já nechci. (Jde si skákat na křeslo.) Já vidím velkou ulici.*

Příběhy 2B

(Vyprávění přerušuje – protože byla neposlušná.) Rozumíš tomu? Hm. A kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, tak koho bys víc potrestal? Já bysem víc potrestal obě. A některou víc nebo míň nebo obě stejně? Obě víc. A proč obě víc?

Protože byly zlobivý a neposlouchaly ve školce. Protože někdo mi říká, že by potrestal víc tu, na kterou se přišlo. Co si o tom myslíš? Že to nebylo dobře. Aha takže bys potrestal obě stejně radši. Když byly větší, tak musí chodit do školy. Já budu chodit do školy až mi bude takhle. (Ukazuje šest prstů.)

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Všichni*. No ale všichni stejně asi ne, každý udělal něco jinýho. *Ta se zachovala hůř ta – co ukradla to těsto. To cukroví. A ta druhá ta se taky zachovala, co zavřela tu sýkorku do klece. Hm, tak ta se zachovala taky špatně a ta, co ukradla tu sýkorku tý kamarádce a vypustila ji. Ta se musela omluvit.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala – *ta to byla ta – ta, která se musela jít omluvit. A proč? Protože ji mu – protože ji chtěla zpátky. A proč myslíš, že to neudělala ta, co dostala výprask? Ta prostě všechno zaspala. Někde prostě – prostě v nějaké hospodě.*

6F, věk: 5,1

Příběhy 1A

O čem to bylo, věděla bys? Uměla bys to říct? *Hm. Že se to nesmí. Hm, že se to nesmí, takže on ukradl tu bagetu a pak ji dal tomu kamarádovi jo. (Vyprávím 1Ab.) ...Pekař si ho všimnul a vyběhl za ním a chytil ho. A dal ho do vězení. To nevím už, prostě ho chytil. Hm. Takže vidím, že tomu rozumíš, a mě by zajímalo, kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, co oba ukradli bagetu, tak koho bys víc potrestala. Jestli toho, koho ten pekař neviděl, anebo toho, koho chytil? Toho, koho chytil. Hm, a proč? Protože to se nesmí dělat. To by se pekař zlobil a abychom neměli zlý lidi.*

Příběhy 1B

O čem to bylo? *Že se to nesmí dělat, kdyby prodavač ho viděl, tak by ho mohl – zavolat policajty a oni by ho – mu tam řekli, že se to nesmí. Že se to nesmí, ano, takže ale jednoho ten prodavač viděl a jednoho neviděl jo. A kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, co ukradli ty lízátko, tak koho bys víc potrestala. Jestli toho, koho ten prodavač viděl a chytil, anebo toho, koho neviděl? Koho toho neviděl. Hm, a proč? Protože by mu rodiče vynadali. Hm a ty jsi teď jakoby maminka tady těch dvou kluků a komu bys vynadala víc teda? (Mlčí.) Říkalas toho, koho neviděl – rozumím tomu dobře? Toho, koho neviděl. Dobře. Já se ptám proto, že někdo mi říká, že by potrestal oba stejně. Co si o tom myslíš? (Mlčí.) Myslíš, že by to taky šlo, nebo to ne? To ne. Takže myslíš, že ten, koho prodavač neviděl si zaslouží víc myslíš? Hm.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Jindra. Hm a proč? Protože měl asi hlad. A nevyčistil si zuby. Dobře, takže Jindra, kterej ukradl to lízátko se zachoval hůř myslíš? Hm. A ten Adam, kterej ukradl tu bagetu pro kamaráda, ten myslíš, že to udělal taky špatně, nebo ne? Špatně.*

Pokračování 1B

(Před dokončením se nadechla ke slovu.) No, chceš něco říct? *Oni mu vynadali, protože asi měl hlad a on se nezeptal, jestli si ho může koupit.* (Pokračuji ve vyprávění.) Který myslíš, že to byl. Ten, co dostal výprask, anebo ten, co musel jít do lízátko zaplatit zpátky do toho obchodu? *Ten, co dostal výprask.* Hm, a proč? *Protože aby zase neukrad další lízátko.* Hm, takže ten, co dostal výprask, ten myslíš, že by to lízátko ukradnul znovu? *Jo.* A ten, co to musel jít zaplatit, ten myslíš, že už by to neudělal, nebo že by to taky ukradl znovu? *Že už by to neudělal.* Hm a proč by to už neudělal? *Protože už musel slíbil, že bude hodnej. A že se jich zeptá už.*

Příběhy 2A

Rozumíš, co se stalo v tom příběhu? *Hm.* Co se tam stalo? *Tý kamarádce se moc líbila, protože měla moc hezké peří barevný jako kohoutek.* Hm, takže co udělala ta kamarádka? *Ta kamarádka ho zavřela, protože aby – chtěla, aby už tam neumřel. Aby už žil.* Hm, takže měla toho ptáčka v kleci jo. A co udělala ta Berta? *Berta ho zachránila.* No ona toho ptáčka ukradla tý kamarádce a vypustila ven. (Vyprávím 2Ab.) Rozumíš tomu? *Hm.* A mě by zajímalo, kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, co ukradly ty sýkorky těm kamarádkám, koho bys víc potrestala doma? Jestli Bertu, o který se to vědělo, že to udělala, anebo její sestru, o který se to nevědělo? *Tu Bertu.* Hm, a proč? *Protože ona se mamky nezeptala – ona se mamky nezeptala, že ukradla – že ona ta, ta druhá sestra ukradla tu sýkorku a mamka tý sestře mohla dát výprask.*

Příběhy 2B

Rozumíš tomu, o čem to bylo? Co udělaly ty holky? *Že ta druhá sestra oni nesmí ukrást a musí se zeptat.* Tak oni se nezeptaly a snědly to obě potají, akorát že na jednu se přišlo a na jednu se nepřišlo jo? *Hm.* A kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, tak koho bys víc potrestala v tomhle případě? Tu, na kterou se přišlo, anebo tu, na kterou se nepřišlo? *Na tu přišlo.* Hm, a proč? *Protože ta by – ta by mohla být doma a už nechodit za tou kamarádkou, která by – která by ji – která moje kamarádka je (jméno a přímení), aby neměla na Vánoce nic.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Julie.* Hm a proč? *Protože cukroví se nesmí takhle jíst.* Dobře a ta Berta myslíš, že to taky udělala špatně, když ukradla tu sýkorku a vypustila ji, nebo ne? *Jo.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, nebo ta, co se šla omluvit kamarádce? *Ta, co dostala výprask.* Hm, a proč? *Protože to se nesmí dělat takhle krást zvířátka.* Hm a myslíš, že ta, co se musela jít omluvit, že ta už by to neudělala znovu? *Ne.* A proč už by to neudělala? *Protože mamce slíbí, že už nikdy nebude krást kamarádce tu sýkorku a že ji nechá.* Dobře a myslíš, že ta, co dostala výprask, že by to udělala znovu? *Ne.* Ta taky ne, hm, a proč už by to neudělala znovu? *Protože slíbila taky mamince, že už bude hodná.* Hm, ale jedna z nich to ale udělala. Která myslíš, že to byla? *Berta.* Hm, to je ta, co dostala výprask, nebo ta, co se šla omluvit? *Ta, co se šla omluvit.*

7F, věk: 5,5

Příběhy 1A

Rozumíš tomu, co se stalo? (*Mlčí.*) Co ten kluk udělal? (*Mlčí.*) Potkal toho kamaráda, kterej měl hlad vid'?' *Hm.* A co udělal. (*Mlčí.*) Vzal tu bagetu, vid', ten rohlík. *Hm.* (Vysvětluji 1Ab) Kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, který ukradli ten velkej rohlík, co myslíš – koho bys víc potrestala, toho, kterýho ten prodavač chytil anebo toho, kterýho si ten prodavač nevšiml? (*Mlčí.*) Co myslíš? *Koho neviděl.* Koho neviděl ten prodavač, toho bys potrestala víc nebo míň? *Hodně.* Hodně bys ho potrestala? *Hm.* A toho druhýho, kterýho ten prodavač chytil, tak toho bys potrestala taky? *Hm.* A potrestala bys ho víc nebo míň? *Taky víc. A já mám něco co se stalo na chodníku a ono tam jelo auto a chtělo ject a bylo na chodníku kousek a my jsme nemohli vystoupit z auta.* *Hm,* to bylo když jste jeli teď do školky ráno? *Ne, my jsme jeli do krámu autobusem a pak jsme přešli chodník a on tam stál a prostě jsme nemohli odjet.* (Utišuji jiné děti ve vedlejší místnosti.) Dobře. Já jsem zapoměla, jak si to říkala, když bys byla tou maminkou těch dětí, co ukradli ten rohlík, tak koho bys potrestala víc – toho, koho ten prodavač viděl a chytil ho anebo toho, koho neviděl? (*Mlčí.*) Já jsem to zapoměla, jak jsi to říkala. *Toho, koho neviděl.* Toho bys potrestala víc? *Hm.* Proč bys to tak udělala? (*Mlčí.*) To je těžký vid'?' *Hm.* Věděla bys, proč by ses takhle rozhodla – když ho teda neviděl, tak ten kluk odešel z toho obchodu. *Hm, a já jsem ho tam potkala a viděla jsem ho.* Toho kluka? *Hm, jak si to dává a ukradl to.* *Hm* dobře, takže bys ho potrestala. *Hm.*

Příběhy 1B

Kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, co si strčili to lízátko do tý kapsy, koho bys potrestala víc? *Koho neviděl.* Koho ten prodavač neviděl a odešel? *Hm.* A proč bys to tak udělala? *Protože jsem se rozhodla.* *Hm,* myslíš, že se zachoval hůř ten kluk, než ten druhý, kterýho si prodavač všiml? *Hm.* Dobře, někdo mi totiž říká, že by potrestal víc toho, koho si ten prodavač všimnul. *Že to jako nezvládl ukrást, tak by ho potrestal víc.* Co si myslíš? *Otec by ho potrestal.* Otec by ho potrestal – tak co myslíš, myslíš, že se zachoval hůř ten, koho prodavač viděl anebo ten, koho prodavač neviděl? (*Mlčí.*) *A sebral to lízátko a já jsem ho viděla na ulici, jak už šel na autobus. Tak jsem mu to sebrala z ruky a už mi jel autobus, tak jsem mu to sebrala.* *Hm,* co si s ním udělala? *Udělala jsem, že jsem zavolala policii, že to byl zloděj. Jakože to je fakt zloděj a ukradl pejsánky, lízátko, prostě hračky...* (Utišuji jiné děti ve vedlejší místnosti.)

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? (*Mlčí.*) Jeden ukrad bagetu a druhý lízátko. Co bylo horší? *Ta bageta.* Aha a proč myslíš? *Ten co ukradl to lízátko. Protože zlobili.*

Pokračování 1B

Kterej myslíš, že to byl – ten, co dostal výprask anebo ten, co se šel omluvit do toho obchodu a zaplatit to lízátko? (*Mlčí.*) Jeden z nich to ukradl znovu. *Toho, výprask.* Koho? *Jak dostal výprask.* Myslíš, že ten to udělal znovu? *Hm.* Takže myslíš, že ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu, že by to už neudělal znovu? *Hm.* A myslíš, že ten, co dostal výprask, tak že by to znovu ukradl? *Hm.*

Příběhy 2A

Rozumíš tomu, co se stalo? Co udělala ta Berta? *Pustila ho z klece. Pustila ho z klece a vzala ho tý kamarádce vid'. Hm, a my máme rybičky a jednu zlatou. Ale ta se bojí, protože ona tam to nezná a je hodně zlatá. Ale pak tam je skleněná.* (Vyprávím 1Ab.) Rozumíš tomu? *Mlčí.* (Vysvětluji znovu.) U jedný na to přišli a u druhý nevěděli, kdo to byl. *Tak to asi byla její kamarádka.* (Vysvětluji dál.) Kdybys byla rodičem tady těch holek, koho bys víc potrestala – obě vypustili toho ptáčka. *Tu její sestru.* Tu sestru – ta udělala co, ta sestra? *Udělala, že chytla toho ptáčka.* Hm, ta myslíš, že se zachovala špatně jo. *Takhle a mohla ho pochovat (předvádí rukama).* Hm, a co s ním udělala, když ho chytla? *(Mlčí.)* Ona ho dala do tý klece, vid'? *Hm.* A ty myslíš, že to udělala špatně? *Nepotrestala, ale měla ji dát ještě ven. Ale trochu by sem jí potrestala, protože mamka mě dneska zlobila. Říkala jsem, že pojedou do parku a nikdy jsem nic neřekla a nikdy mě neposlouchala.* Takže ty bys potrestala tu holku, co chytla toho ptáčka do tý klece? *Hm, a že máme a že jsme ji přijali (žvatlá – nerozumím).* Vy máte taky nějaký takový zvířátko – teď jsem ti nerozuměla, co jsi říkala? *Nemá žádné zvířátko.* Nemá, hm. *A to tam má pitíčko a hezky spinkalo. Tak jsem se napila večer a pak ještě měli jedno a pak s (jméno bratra) jsme se napili. Ale teď už u nás taky mají a kupujem taky.* Hm, a ještě se vrátím, když ta holka vzala toho ptáčka a pustila ho ven, tak tu bys taky potrestala nebo ne? *Tu by sem úplně nepotrestala, úplně nikdy. Ale možná by sem byla maminkou obou a kdyby udělala něco špatně, tak by sem ji taky nepotrestala.* Hm, takže myslíš, že to udělala dobře, že ho vypustila takhle tý kamarádce? *Hm.*

Příběhy 2B

Ta Julie snědla kousek toho cukroví. Myslíš, že to bylo dobře? *(Váhá.)* To asi ne vid'. *Měla to říct.* Měla to říct. *A kdyby se zeptala tatky, tak by řekl ne.* (Vysvětluji 2Bb) Rozumíš tomu, co udělaly? *Hm.* Snědly kousek potají vid'. Kdybys byla jejich maminkou, koho bys potrestala víc – tu, u který se na to přišlo anebo tu, u který se na to nepřišlo? *U který se na to nepřišlo.* A proč? *Protože já kdyby sem byla maminkou nejvíc a měla by sem jí ráda a nevyhodila bych jí nikdy, nikdy.* Hm, a myslíš, že ta, u který se na to přišlo se taky zachovala špatně? *(Váhá.)* Taky snědla kousek cukroví, vid', ale tam se na to přišlo. *Tak tu by sem určitě nepotrestala.* Nepotrestala – a proč? *Protože jí mám ráda.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *(Mlčí.)* Co bylo horší? *Ta Julie.* Julie myslíš, že se zachovala hůř? *Hm.* A proč? *Protože úplně by sem jí vyhodila z domu, kdyby sem byla její maminka.* Úplně z domu? - Já jsem ti teď nerozuměla. *Úplně by sem jí vyhodila, kdybych byla její maminka a.. (žvatlá – není jí rozumět).*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla. Ta, co dostala výprask, nebo ta, co se musela omluvit. *Ta, co dostala výprask.* Myslíš, že to ukradla znovu toho ptáčka? *Hm.* A proč myslíš, že to udělala ona? *Protože její by sem vzala toho jejího ptáčka a úplně by sem ho – ale na Slovensku, my máme takové Slovensko a tam žijou už jiná zvířata, to se prostě nedá.*

8M, věk: 5,6

Příběhy 1A

Rozumíš, co se stalo tady v tom příběhu? (*Mlčí.*) Co udělal ten Adam? *Ne.* (Vyprávím znovu.) Co tedy udělal ten Adam? *Ukradl to.* Ukradl to ano a tu bagetu pak dal tomu kamarádovi. *Hm.* (Vyprávím 1Ab.) Rozumíš tomu, co se stalo? *Hm.* Co si z toho pamatuješ, co se tam stalo? (*Mlčí.*) Byli dva bráchové, vid'. *Hm.* A co udělali? *Ukradli to.* Ano a co udělali potom s tou bagetou – s tím velkým rohlíkem? *Snědli ho.* Oni ho nesnědli, ale dali ho kamarádovi, protože ten měl hlad, jo? *Hm.* A jak je mezi nima rozdíl? (*Váhá.*) *Ukradli to.* Oba to ukradli a jednoho ten prodavač chytil – *chytil a někoho nechtyl.* Tak a teď kdybys byl rodičem tady těch kluků, koho bys víc potrestal – toho, koho ten prodavač chytil, anebo toho, koho nechtyl? *Koho nechtyl.* Koho nechtyl myslíš. A proč bys to udělal takhle? *Protože nejvíc zlobil tamten.* Nejvíc zlobil ten, koho nechtyl říkáš? *Hm.* Některý děti mi říkají, že víc zlobil ten, koho chytil ten prodavač a některý mi říkají, že víc zlobil ten, koho nechtyl. A mě by zajímalo, co si myslíš ty. *Ten koho nechtyl.*

Příběhy 1B

Rozumíš, co se stalo Jindrovi a jeho bráchovi? *Hm.* Co udělali ty kluci? *Nezaplatili to.* Ano a co nezaplatili? *Peníze.* Penězi nezaplatili to lízátko, vid', že si ho strčili do kapsy. *Hm.* A mě by zajímalo, koho bys tady v tom případě víc potrestal. Kdybys byl rodičem tady těch kluků, co si strčili do kapsy to lízátko. Jestli bys potrestal víc toho, koho ten prodavač chytil, anebo toho, koho ten prodavač nechtyl? *Toho, koho nechtyl.* Koho nechtyl, hm, a proč myslíš? *Protože zlobil nejvíc.* Hm a ten druhý taky zlobil nebo ten nezlobil? *Ten taky zlobil.* Taky zlobil - a zlobil víc nebo míň? *Víc.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř z těch dvou? *Ten, kterej to ukrad.* Oba ukradli něco – jeden ukradl bagetu a jeden lízátko. (*Mlčí.*) Viděl jsi někdy bagetu jak vypadá? *Hm.* (Nejistý – vysvětluji znovu, co to je bageta, pak vysvětluji znovu na co se ptám.) Kdo se zachoval hůř, co myslíš? *Ten, kterej ukradl tu bagetu.* Bagetu myslíš – a proč? *Protože ho neviděl ten prodavač.* Dobře a kdyby ten prodavač nechtyl ani jednoho, tak kdo z nich by se zachoval hůř, co myslíš? *Ten, koho nechtyl.* Ten, koho nechtyl, myslíš, že se zachoval nejhůř? *Hm.*

Pokračování 1B

Rozumíš tomu, co udělali ty rodiče? *Hm.* Co udělali? *Jednomu naplácali na zadek a jeden to šel zaplatit.* Hm, jeden se šel omluvit a zaplatit to. A po nějaké době jeden z nich to udělal znovu, zase si to strčil do tý kapsy. *Byl to ten, kterej se omluvil.* Ten, co se omluvil myslíš – a proč myslíš? *Protože nejvíc zlobil.* A ten, co dostal výprask, ten myslíš, že už by to neudělal znovu? (*Vrtí hlavou.*) Myslíš, že ne. A ten, co se šel omluvit, ten myslíš, že by to udělal znovu, nebo že by to taky neudělal znovu? *Udělal by to znovu.*

Příběhy 2A

Pochopil jsi tady ten příběh? *(Mlčí.)* O čem to bylo? *(Mlčí.)* Tam byla ta holčička, vid', která chytila tu sýkorku. *A pak ten Berta jí vzal a pustil.* (Vyprávím 2Ab.) Rozumíš tady tomu příběhu? *Hm.* Co se tady stalo? *Že jeden to ukradl a jeden to neukrad.* (Vysvětluji znovu.) Rozumíš tomu teď? *Hm.* Tak a mě by zajímalo, kdybys byl rodičem tady těch holčiček, tý Berty a její sestry – obě tedy ukradli a pustili toho ptáčka na svobodu, vid' – *hm* – tak, koho bys víc potrestal, jestli tu, kde se na to přišlo, anebo tu, u které se na to nepřišlo? *Kde se na to nepřišlo.* A proč myslíš takhle? *Protože hodně zlobil.* Víc zlobila? *Hm.* (Začal vyprávět o papouškovi, kterého měli doma a umřel na mrtvici.)

Příběhy 2B

Rozumíš tady těm příběhům? *Hm.* Co se tady stalo, co udělala ta Julie? *Že to snědla.* Snědla to cukroví. Ano. A ta její sestra? *Ta si toho nevšimla.* (Vysvětluji znovu.) Kdybys byl rodičem tady těch holek, koho bys víc potrestal? *Tu, co to snědla.* Hm, a když oni to snědly obě a u jedný se na to přišlo a u druhý ne, tak koho bys víc potrestal? *(Mlčí.)* Obě asi udělaly špatnou věc, vid'? *Hm.* A u jedný se na to přišlo a u druhý ne. *(Mlčí.)* Kdo se zachoval hůř? *Ta, která to snědla.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř z těch dvou? *Že jednoho ukradla.* Jedna ukradla toho ptáčka a druhá ukradla kousek toho cukroví. Co myslíš, že je horší? *Nevím.* Myslíš, že bylo špatně, že ta Berta ukradla ptáčka tý kamarádce a pustila ho na svobodu? *Hm.* A myslíš, že ta Julie to taky udělala špatně, že snědla to cukroví? *Hm.* A co myslíš, že bylo víc špatně? *(Mlčí.)* Která zlobila víc? *Nevím.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? *Která dostala výprask.* Ta která dostala výprask, hm, a proč myslíš, že to byla tahle? *Protože nejvíc zlobila.* Hm, a ta, co se musela jít omluvit tý kamarádce, tak myslíš, že už by to neudělala znovu? *Že už by toho ptáčka znovu nevzala nebo vzala? Vzala.* A ta, co dostala výprask, ta myslíš, že by to udělala ještě znovu, nebo už ne? *Znovu.* Znovu by to udělala. Hm, ale udělala to jenom jedna a já nevím která. Která myslíš, že to byla? *Která dostala výprask.*

1.třída

1M, věk: 6,9

Příběhy 1A

Pochopil jsi o čem to bylo? (Mlčí.) O čem to bylo, co udělali ty kluci? (Mlčí. - Vysvětluji znovu a ověřuji si, že tomu rozumí. Pak vyprávím 1Ab.) Pochopil jsi, o čem byla ta druhá část? Co udělal ten Adamovo brácha? (Mlčí.) Ten měl taky kamaráda, vid', kterej měl hlad. *Hm.* A co udělal? *Ukradl tu bagetu.* A v čem je rozdíl, věděl bys? *Že ten pekař ho uviděl.* Ano, že toho druhýho chytil. A mě by zajímalo, kdybys byl rodičem, tadytěch dvou kluků, toho Adama a jeho bráchy, kteří oba ukradli tu bagetu, tak koho bys víc potrestal?. Jestli Adama, kterýho si pekař nevšimnul, anebo jeho bráchu, kterýho si pekař všiml a chytil ho. Koho bys víc potrestal? (Váhá.) *Oba asi.* Oba dva? *Hm.* A někoho by jsi potrestal víc nebo míň? Nebo oba stejně? *Asi stejně.* Dobře a proč? *Protože ukradli oba dva.*

Příběhy 1B

O čem to bylo? (Mlčí.) Zase udělali něco špatnýho, vid', ty kluci. Co udělali? *Ukradli zase lízátko.* Ano a jaký byl mezi nima rozdíl? *Že jednoho nechytíl a druhého jo.* Dobře a kdybys byl rodičem tadytěch dvou kluků, koho bys víc potrestal v tomhle případě? Jestli toho, koho ten prodavač chytil, nebo toho, koho ten prodavač nechytíl? *Toho, koho chytil.* Bys potrestal víc? *Hm.* A proč? *Protože ho viděl.* Ten prodavač? *Hm.* A teď ty bys byl tatínek a ty dva kluci by přišli domů a ty bys zjistil, že se pokusili ukrást to lízátko. A zjistil bys to o obou, akorát že o jednom by to věděl prodavač a o druhým ne. Tak bys potrestal někoho víc nebo jak bys to udělal? (Mlčí.) *Že si řekl, že bys potrestal víc toho, koho by ten prodavač viděl.* *Hm.* A ty jako tatínek bys to věděl o obou, tak jak bys to vyřešil? (Mlčí.) *Můžeš potrestat jenom jednoho, nebo můžeš potrestat oba, to je na tobě. Už vím. Potrestal bysem oba.* Oba dva stejně nebo někoho víc? *Někoho víc.* A koho víc? *Asi tamtoho, jak ho viděl.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? (Mlčí.) Co myslíš? *Asi oba.* Oba dva se zachovali asi špatně, vid', že neměli krást. A myslíš, že se někdo z nich zachoval hůř? (Mlčí.) Každěj udělal něco jinýho, že jo. *Hm.* Sice oba kradli, ale každý vzal něco jinýho a – *Tu bagetu.* Myslíš, že to bylo horší? *Hm.* A proč? *Protože je větší a nekazí tak zuby.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, anebo ten, co musel jít zpátky do toho obchodu a omluvit se tam? (Mlčí.) Jeden z nich to udělal znovu. (Mlčí.) Já nevím, jestli to byl ten, co dostal výprask, anebo ten, co musel jít zpátky do toho obchodu. (Mlčí.) Nebo kterej se víc poučil? (Mlčí.) Víš, co to znamená poučit se? *Hm.* Tak myslíš, že ten, co dostal výprask, že by to udělal znovu? *Asi jo.* A ten, co šel zpátky do toho obchodu, myslíš, že by to udělal ještě jednou? *Asi ne.* Takže myslíš, že to byl ten, co dostal výprask, jo? *Hm.* A proč? (Mlčí.) Nebo proč by to neudělal ten, co šel zpátky do toho obchodu? (Mlčí.)

Příběhy 2A

Pochopil jsi tady ten příběh? (Mlčí.) O čem to bylo? (Mlčí.) Co udělala ta kamarádka? Ta chytila sýkorku, vid', a co s ní udělala? *Zavřela ji do klíčky.* Ano a co udělala ta Berta? *Pustila ji na svobodu.* (Vyprávím 2Ab.) Pochopil jsi to? (Mlčí. - Vysvětluji znovu.) A kdybys byl rodičem tadytěch dvou holek, tý Berty a její sestry, tak koho bys víc potrestal tady v tom případě? Obě vlastně vypustily toho ptáčka na svobodu, vid', vzaly jí toho ptáčka teda. Ale o jedný se to vědělo a o jedný se to nevědělo. *Asi obě.* A obě stejně nebo někoho víc? *Obě stejně.* Hm a proč? *Protože udělaly obě to stejný.*

Příběhy 2B

Rozumíš tadytěm příběhům, o čem to bylo? *Hm.* Co udělala ta Julie a její sestra? *Hm.* Co udělaly? *Ukradly to cukroví.* Ano snědly kousek, vid', akorát že u jedný si toho nevšimli a u druhý jo. *Hm.* Tak a kdybys byl rodičem tadytěch dvou holek, koho bys víc potrestal tady v tom případě? *Spíš obě dvě.* Obě dvě stejně nebo někoho víc? *Všechny, obě dvě stejně.* Já se ptám, protože někdo mi říká, že by potrestal víc tu, který si všimli, protože to ta rodina věděla, takže by měla být víc potrestaná. Co si o tom myslíš? *Nevím.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Toho ptáčka.* Myslíš, že bylo horší, co udělala ta Berta? *Hm.* A proč? *Protože ptáček patří ven.* Hm, takže myslíš, že to udělala dobře anebo že to bylo špatně, ale trochu míň špatně? (Mlčí.) Myslíš, že to bylo dobře, co udělala ta Berta, že teda vzala toho ptáčka kamarádce a vypustila ho? *Hm.*

Pokračování 2A

Kanárek: Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, anebo ta, co se musela jít omluvit kamarádce? Co myslíš? (Mlčí.) Pochopil jsi tady to pokračování? (Mlčí.) Co udělali ty rodiče, jak je potrestali? *Jedna dostala výprask a druhá se musela jít omluvit a koupit nového.* Ano a jedna z nich to udělala znovu. Která myslíš, že to byla? (Mlčí.) Myslíš, že by to udělala znovu ta, co se šla omluvit tý kamarádce? *Ne.* A ta, co dostala výprask, ta myslíš, že by to udělala znovu? *Asi jo.*

2F, věk: 6,9

Příběhy 1A

O čem byl tady ten příběh? *O Adamovi.* A co udělal ten Adam? *Ukradl bagetu.* Hm, a co s ní potom udělal s tou bagetou? *Dal ji (váhá) – tomu kamarádovi, vid', kterej měl hlad.* *Jo.* (Vyprávím 1Ab.) O čem byla tady ta druhá část? *Adam měl bráchu a taky nic neměl k jídlu – ten kamarád, jo, jeho - a potom Adam šel do pekárny a ukrad další bagetu, ale ten pekař ho chytil.* (Vysvětluji znovu.) Mě by zajímalo, kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, oba teda ukradli tu bagetu, tak koho bys víc potrestala. Jestli toho, koho ten pekař neviděl, anebo jestli toho, koho ten pekař chytil? (Mlčí.) Každý mi říká něco jinýho a mě by zajímalo, co si myslíš ty. *Toho, koho chytil.* Toho bys potrestala víc, jo? *Hm.* A proč? *(Křčí rameny, mlčí.)*

Příběhy 1B

Co udělali tady ten Jindřich a jeho brácha? *Jeden šel do obchodu a ukrad lízátko, dal si ho do kapsy. A ten pan prodavač ho viděl. A ten druhý si ho taky vzal, ale nikdo ho neviděl.* Dobře a kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestala v tomhle případě? *(Mlčí.)* Toho, koho ten prodavač viděl, anebo toho, koho neviděl? *(Mlčí.)* Ty kluci by pak přišli domu a ty bys jako maminka to zjistila, že se oba pokusili ukrást to lízátko, akorát že jednoho ten prodavač nechytíl a jednoho chytil. *(Mlčí.)* Koho bys potrestala víc? *Toho, koho neviděl.* Hm, a proč? *Protože věci z obchodu se brát totiž nesmí.* No oni to udělali špatně, vid'. A to udělali oba dva teda. A ty říkáš, že bys potrestala víc toho, koho neviděl ten prodavač. A proč teda? *Protože (neví jak dál)* – pověz, jak to myslíš. Já jsem to možná – já nevím, jestli to chápu dobře víš. *(Mlčí.)* Ten, koho neviděl, tak ten si to teda odnesl, takže toho bys potrestala víc. *(Kýve.)* A ten koho viděl ten prodavač, tak s tím by se stalo co? *(Mlčí.)* Toho bys taky potrestala, nebo toho ne? *(Mlčí, krčí rameny.)*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *(Mlčí.)* Každý udělal něco jinýho. Sice oba kradli, vid', ale jeden vzal bagetu pro kamaráda a jeden vzal lízátko. *(Mlčí.)* Tak co bylo horší? *(Mlčí.)* Myslíš, že něco z toho bylo horší? *(Mlčí.)* Předpokládám, že to bylo obojí špatně, nebo myslíš, že se někdo zachoval dobře z těch dvou? *Nevím.* Myslíš, že ten Adam se zachoval dobře, když ukradl tu bagetu? *(Mlčí.)* On ji teda ukradl pro kamaráda, vid'. *(Vyrušení učitelkou.)* Tak myslíš, že to udělal dobře, když to ukradl takhle? Nebo myslíš, že ne? *Nevím.* A ten Jindra, myslíš, že to udělal dobře, když ukradnul to lízátko? *(Mlčí.)* Tak říkala jsi, že krást se nemá, tak to asi nebylo úplně dobrý, ne? *(Mlčí.)* Já teď nevím, jestli mi rozumíš, anebo jestli přemýšlíš nad tím. *(Mlčí.)*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl. Ten, co dostal výprask, nebo ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu a zaplatit to tam teda? *(Mlčí.)* Kdo to udělal znovu? *'Ten, co dostal výprask.* Hm, ten myslíš, že to udělal znovu, jo? A proč? *(Mlčí.)* Nebo proč to neudělal ten, co se šel omluvit do toho obchodu? *(Mlčí.)* Tak myslíš, že ten, co to šel zaplatit zpátky, že by to lízátko ukradnul znovu? *Ne.* Už ne. A proč? *(Mlčí.)* Myslíš, že se už dost poučil jo z toho? *(Krčí rameny.)* A ten, co dostal výprask, ten myslíš, že by to ukradl znovu? *Hm.* Jo a proč by to ukradnul znovu? *(Mlčí.)*

Příběhy 2A

O čem byl tady ten příběh? *O Bertě, která chytila sýkorku a nechtěla ji pustit.* Hm, tak to byla její kamarádka, která chytila tu sýkorku, jo. A co udělala ta Berta teda? *Ta ji vypustila.* Tý se to nelíbilo, vid', tak jí ukradla a vypustila. *(Vyprávím 2Ab.)* O čem byla tady ta druhá část, věděla bys? *O její sestře a – která taky chytila sýkorku a nechtěla ji pustit.* *(Vysvětlují celé znovu včetně rozdílu mezi sestrami.)* Kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, tzn. Berty a její sestry, obě teda vzaly sýkorku kamarádkám a pustily je, tak koho bys víc potrestala? Jestli tu Bertu, o který se to vědělo, anebo tu její sestru, o který se to nevědělo? *(Mlčí.)* Rozumíš, na co se ptám? *(Kýve.)* Tak koho bys víc potrestala jako maminka? *(Mlčí.)* Nebo myslíš, že to udělaly dobře ty holky? *(Mlčí.)* Tak oni, že jo chtěly pustit ty ptáčky na svobodu, ale

vzaly je těm kamarádkám, vid'. Tak někdo myslí, že to je dobře a někdo myslí, že to je špatně, co myslíš ty? *(Mlčí.)* Tak já nevím. Potrestala bys je nebo ne? *(Mlčí.)* Ony by přišli domu a ty bys zjistila, co udělaly. Tak potrestala bys je nebo ne? *(Mlčí.)* Tak vzaly toho ptáčka kamarádce, tak to asi nebylo dobře ne? *(Mlčí.)* Nebo bylo? *(Mlčí.)* Někdo si myslí, že je chtěly vypustit na svobodu, takže to bylo dobře. Co si myslíš ty? *Asi ne. Že to nebylo dobře? Hm.* Takže bys je potrestala jako maminka? *Hm.* A potrestala bys některou víc nebo míň? Když o jedný se to vědělo a o jedný se to nevědělo. *Asi jednu míň.* Kterou, tu o který se to vědělo, nebo tu, o který se to nevědělo? *Tu, o který se to nevědělo.* Tu bys potrestala míň? *(Kýve.)* A proč? Jestli bys to uměla vysvětlit. *(Mlčí, krčí rameny.)*

Příběhy 2B

O čem byly tady ty příběhy? *O Julii a nějaký její kamarádce. A ta Julie k ní šla a snědla jim cukroví.* Kousek si vzala, vid'. A ta Julie měla sestru a ta udělala co? *Ta udělala to samý.* Jo a v čem byl rozdíl? *Že jedna si toho všimla a ta druhá ne.* A kdybys byla rodičem tý Julie a její sestry, tak koho bys víc potrestala v tomhle případě? Obě teda snědly kousek cukroví potají, ale na jednu se přišlo a na jednu se nepřišlo. *(Mlčí.)* Potrestala bys je, když to udělaly takhle? *Hm.* Jo a potrestala bys někoho víc? *Ne.* Takže obě stejně bys potrestala? *Hm.* A proč obě stejně teda? *Protože jíst cukroví cizím lidem se nemá.* Oni teda obě kousek snědly, vid', potají a na jednu se přišlo a na jednu ne. Myslíš, že to nehraje roli, nebo bys potrestala některou víc? *(Mlčí.)* Tak ty jsi říkala, že bys potrestala obě stejně, tak trváš si na tom, nebo bys potrestala některou víc a některou míň, když na jednu se přišlo a na druhou ne? *(Mlčí.)*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *(Mlčí.)* Bylo něco horšího? *(Mlčí.)* Tak obě vlastně něco sebraly. Jedna sebrala ptáčka a druhá sebrala kousek toho cukroví. Tak co bylo horší? Co myslíš? *(Mlčí.)* Tak já nevím, myslíš, že to udělaly dobře? *Ne.* Asi ne, vid'. A myslíš, že to cukroví bylo víc špatně nebo míň špatně než ten ptáček? *(Mlčí.)* Každý si myslí něco jinýho, proto by mě zajímalo, co si myslíš ty. *(Mlčí.)* Jestli nevíš, tak to necháme, nebo věděla bys? *Ne.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, anebo ta, co se musela jít omluvit kamarádce? *Ta, co dostala výprask.* Ta myslíš, že to udělala znovu, jo? *Hm.* A proč? *(Mlčí.)* Nebo proč to neudělala ta, co se šla omluvit tý kamarádce? *(Mlčí.)* Věděla bys? *Ne.*

3F, věk: 6,11

Příběhy 1A

Pochopila jsi o čem to bylo? *Hm.* O čem to bylo? *Že neměl ten kámoš peníze a ten Adam šel a ukradl tu – bagetu - bagetu.* To asi neudělal dobře, vid', že to takhle udělal. *Ne, to se má zaplatit. Já třeba, mamka mě pouští do krámu a dá mi peníze a já to neukradnu, ale zaplatím.* No to děláš dobře. *(Vyprávím 1Ab.)* Rozuměla jsi i tomu pokračování? *Že zase ten kluk byl chudej a Adam mu řekl, že mu zase ukradne*

tu bagetu. Dobře, tentokrát to byl Adamovo brácha. A v čem byl rozdíl mezi Adamem a jeho bráchou, oni oba ukradli tu bagetu. Ale zase že potom ho chtěl chytit a měli by tam správně ho chytit policajti. Protože třeba mamka jednou zrychlila rychlost a taky ji chytily policajti. Dobře takže když udělá někdo něco špatně, tak potom by ho měli chytit. No a ono právě toho Adama nikdo nechytit a toho jeho bráchu chytit ten pekař, jo? No takže mu asi pěkně naplácal. To nevím, co udělal s ním, prostě ho chytit. A mě by teď právě zajímalo - kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, tzn. Adama a jeho bráchy, koho bys víc potrestala. Jestli toho Adama, kterého pekař nechytit, anebo jeho bráchu, kterého chytit? Toho Adama, protože on – já bych mu spíš, kdybych byla rodič, tak bych mu spíš naplácala. Protože to se nemá dělat mu ukradnout - a potom neví ten pekař, kdo to udělal. A to že ho chytit toho druhého, který to neudělal. A toho druhého, kterého chytit ten pekař, toho bys taky potrestala? No toho bych míň potrestala. A proč míň teda? Protože ten nic neukrad, ten jenom prostě neměl penízky a chtěl něco k jídlu a neměl na nic k večeři, tak poprosil Adama, jestli to pro něj neudělá. Hm a tam byl – A třeba když Adam mě poprosí, jestli skočím z okna, tak to taky neudělám.

Příběhy 1B

Tak je to zase podobný, vid'?' *Že zase ho chytit a ukrad – zase ten pekař mu vzal to lízátko. Hm, ten prodavač ho chytit. (Vyprávím 1Bb.) Rozumíš tomu, co udělal ten Jindra a jeho brácha? Hm. A mě by zajímalo, kdabys byla rodičem tady těch dvou kluků, oba teda ukradli jedno lízátko, akorát že jednoho ten prodavač chytit a jednoho ne, tak koho bys víc potrestala v tomhle případě? To bych potrestala oba stejně. Hm, a proč? Protože to oba ukradli, protože oba měli rádi lízátko. Ale tak se měli zeptat maminky, jestli nemá nějaký penízky a že by si to došli koupit. No tak to udělali určitě oba špatně, vid'. A potrestala bys někoho víc nebo míň, anebo oba stejně? Oba stejně. Já se ptám, protože někdo mi říká, že by potrestal víc toho, koho ten prodavač chytit, protože to o něm všichni věděli a že by měl být víc potrestanej. Co si o tom myslíš? No já bych dala oba stejně, protože oni nemůžou bejt úplně – oni jsou stejný a že to ukradli úplně stejně, takže by měli bejt potrestaný stejně.*

Srovnání 1A x 1B

Kdybys měla porovnat, co udělal ten Adam, ten ukradl tu bagetu pro kamaráda, a co udělal ten Jindra, ten ukradl to lízátko – *No a to je úplně stejný, protože to ukradli. No oba to ukradli. A kdo myslíš, že se zachoval hůř? Hůř, kterej tam šel první. Dobře a kdyby to udělali nastejně? Tak bych, tak bych jednoho potrestala oba. Ale kdyby ještě jsem měla taťku, tak bych mu řekla: „Tati, potrestáš toho druhého“ a my bysme je trestali. Takže oba dva jo. Hm. No protože někdo mi říká, že by potrestal víc toho Adama, protože ta bageta je dražší kus, takže toho ukradl víc. Co si o tom myslíš? No ale zase oni to ukradli – ale když to ukradli oba, tak bych měla potrestat oba.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl. Ten, co dostal výprask, anebo ten, co šel zpátky do toho obchodu se tam omluvit a zaplatit to tam? *Kterej to šel zaplatit. Tak ten myslíš, že to udělal znovu jo? Hm. A proč? Protože asi zase chtěl lízátko. Dobře a myslíš, že ten, co dostal výprask, že už to lízátko nechtěl znovu? Že už by ho neukrad? Ne.*

Myslíš, že ne, a proč ne? *Protože už to ví. Já třeba mamka, já taky něco dělám s (jméno bratra) špatně, tak dostanem výprask a už to neděláme.*

Příběhy 2A

(Vyprávím 2Aa.) *Takže ona zase ta holka ukr – zase ho pustila.* Hm, ta Berta ji pustila. Ta její kamarádka držela tu sýkorku v kleci a Berta ji vzala tý kamarádce a pustila ji, jo? *Hm.* Rozumíš tomu? *Hm.* (Vyprávím 2Ab.) ...tentokrát ale ta její kamarádka nevěděla, kdo to udělal. *Zase ta Berta.* (Vysvětluji znovu a vysvětluji rozdíl.) A mě by teď zajímalo, kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, tzn. Berty a její sestry, který obě teda ukradly ty sýkorky a vypustily je, tak koho bys v tomhle případě víc potrestala? *Obě dvě. Bych je zamkla v pokojíčku a už by nevylezly.* A proč? *Protože to se nedělá kamarádkám.* Hm, že jim vzaly ptáčka. A potrestala bys některou z nich víc anebo obě stejně? *Obě stejně.*

Příběhy 2B

Kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, koho bys víc potrestala? *Tu Julii.* Hm a proč? *Protože to bylo poznat.* Hm, tzn. tu holčičku, kde si toho všimli myslíš, jo? *Hm.* A proč teda ještě jednou? *Protože když jí to vzala a je to vidět, tak já třeba mamce taky řeknu: „Můžu si třeba dojíst ten perník?“ a dovolí mi to a není to to samý, jako když mu to ukradne.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ta, která ukradla ten perníček.* Hm, a proč? *Protože to bylo poznat a (hledá slova) prostě to věděli ty rodiče. A toho ptáčka neviděli a neví ani, kdo to udělal.* Dobře a kdyby – vlastně oni si potom taky všimli, že ta sýkorka tam není, vid', takže – nebo jinak. Myslíš, že Berta se taky zachovala špatně, nebo že to bylo dobře? *Špatně.* Taky špatně. A bylo to teda víc nebo míň špatně než to cukroví? *Míň špatně.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? *Berta.* To je která – ta, co dostala výprask, anebo ta, co se musela omluvit kamarádce? *Ta Berta – ta, která dostala – která se šla omluvit.* Hm, tak ta myslíš, že to udělala znovu jo? *Hm.* A proč? *Protože ho asi znova chtěla.* A proč myslíš, že to neudělala ta, co dostala výprask? *Protože to ví, že se to nedělá.* Hm, takže ta to ví a ta, co se šla omluvit, ta to ještě neví, myslíš? *Hm, že by jí měli dát taky výprask.*

4M, věk: 7,1

Příběhy 1A

Pochopil jsi o čem to bylo? *No že vůbec neměli k jídlu nic, ty, a on to musel ukrást, aby neumřeli hladu.* Tak ten kamarád měl hlad, vid', a Adam mu chtěl pomoci, tak to ukradl, jo. (Vyprávím 1Ab.) Pochopil jsi i tady tu druhou část? *Hm.* O čem to bylo? *Že měl ten kamarád taky hlad. Jenže jak ukrad tu bagetu, tak si ho všimnul ten pekař a chytil ho.* Tak a mě by zajímalo, kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, tzn. Adama a jeho bráchy, koho bys víc potrestal. Jestli toho, koho ten

pekař si nevšimnul, toho Adama, anebo toho jeho bráchu, kterýho si pekař všimnul a chytil ho? *(Mlčí.)* Tak oba ukradli bagetu, vid', tak to asi není úplně dobře, ta se musí zaplatit, vid'? *Hm.* Tak a koho bys potrestal víc? *Já myslím, že toho pekaře, že byl lakomej hodně, že nechtěl dát tu bagetu. Že když byl takhle chudej ten kamarád, tak že mu nedal tu bagetu. Tak bych víc potrestal toho pekaře.* *Hm,* takže myslíš, že se zachoval špatně ten pekař, jo. *Hm.* A ty jsi jakoby rodič těch dvou kluků, co to ukradli. Tak oni teda to mysleli asi dobře, že chtěli pomoci tomu kamarádovi, ale přeciť jenom krást by se nemělo. Tak asi to nebylo úplně dobře, nebo myslíš, že to bylo dobře? *Ne, nebylo to dobře.* A koho bys víc potrestal tady z těch dvou kluků, kdyby ses měl rozhodnout. Jednoho ten pekař viděl a jednoho neviděl. *No, já myslím, že kterýho neviděl, ten by se měl přiznat, že to ukrad.* *Hm,* takže ten by se měl přiznat. A ten druhej, toho bys nějak potrestal nebo toho ne? *No já nevím.*

Příběhy 1B

O čem byly tady ty dva příběhy? *Že šli koupit do nějakýho obchodu – že chtěli ukrást v tom obchodu ty lízátko.* Ty dva kluci, vid'. *No.* A jakej byl mezi nima rozdíl? *No že jeden si vzal to lízátko, strčil si ho do kapsy a ten prodavač si ho všimnul. A ten druhej šel taky do toho obchodu, kde našel lízátko, strčil si ho do kapsy a tady si ho ten pekař nevšimnul.* Tak a kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, koho bys v tomhle případě víc potrestal? Toho, koho si ten prodavač všimnul a chytil ho anebo toho, koho si nevšimnul? *Myslím, že toho, kterýho si všimnul.* Toho, koho chytil ten prodavač jo? *No.* Toho bys potrestal víc? *No.* A proč? *Protože se nemá po tom bráchovi se nemá opičít jako aby to udělal znovu.* Dobře, to znamená, že to byl ten druhej, kterej to šel ukrást jo? *Hm.* A kdyby to byl ten první a toho ten prodavač viděl a toho druhýho ne, tak bys potrestal víc koho? *Asi toho, kterej to ukrad, to lízátko.* To je kdo – to je ten druhej zase? *No.* Takže to by byl ten, koho ten prodavač neviděl v tom případě. *Hm.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ten, jak ukrad to lízátko, protože ten to pro nikoho nechtěl udělat. Jenom pro sebe.* Někdo mi totiž říká tady, že si myslí, že se zachoval hůř ten Adam, protože ta bageta je větší. Co si o tom myslíš – jakože to je dražší, takže toho ukradl víc. *No já myslím, že to ten prodavač myslím, že bych asi potrestal víc toho, kterej ukrad to lízátko a ta bageta zase pro někoho stojí, protože ten má hlad.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl. Ten, co dostal výprask, anebo ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu? *Já myslím ten, kterej dostal výprask.* A proč? *No protože jakoby to ten neukrad a chtěl by se pokusit to znovu ukrást. Teď tomu nerozumím? No že ten, kterej to neukrad, tak ten by to asi chtěl znova ukrást, protože na to má hroznou chuť.* Dobře a kdyby to ukradli oba dva a jeden by dostal za to výprask a druhej by to musel jít zaplatit do obchodu, tak kdo myslíš, že by to zopakoval – kdo by to ukradl znovu? *(Mlčí.)* Ten prodavač by si nikoho nevšimnul, oba dva by to lízátko ukradli a rodiče by jednomu dali výprask a druhej by se musel jít omluvit. Tak co myslíš v tomhle případě? *(Mlčí.)* Tak myslíš, že ten, co dostal výprask, že by to udělal znovu? *Ne, ten druhej, kterej nedostal výprask.* Ten myslíš, že by to udělal znovu – a proč? *No protože nedostal ten výprask a může si myslet, že to rodiče*

nezjistí. Hm, takže a proč myslíš, že by to teda neudělal znovu ten, co dostal výprask? *No tak protože už asi dostal výprask přece, takže už to neudělá.* Hm, že by se jako bál dalšího, jo? *No.*

Příběhy 2A

Pochopil jsi o čem byl tady ten příběh? *No, že ta kamarádka ta Berta, že chytila tu sýkorku a dala ji do klece. A myslím, že ta která ho ukradla, tak ji chtěla pustit, protože sýkorka je svobodnej ptáček, ten by se neměl zavírat.* Ta kamarádka ji chytila, vid', a ta Berta udělala teda co? *Že ji pustila a – tak ona ji vzala a pustila – a ona ji pustila, protože jí bylo líto a je to hlavně volnej pták, takže by se neměl zavírat do klece, tak ji pustila.* (Vyprávím 2Ab.) Pochopil jsi i tady tu druhou část? *Hm. Stalo se tam něco podobnýho, vid', a v čem byl rozdíl, věděl bys? Že (váhá – vysvětluji znovu.)* Tak a mě by zajímalo, kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, koho bys v tomhle případě víc potrestal? *No, já myslím, že tu která vzala tu sýkorku a držela ji v kleci.* Hm, takže ta co zavřela tu sýkorku, tak to bylo asi špatný, vid', co udělala. A Berta a její sestra – obě dvě vlastně tu sýkorku ukradly těm kamarádkám, tak to asi taky nebylo dobře, nebo myslíš, že jo? *Taky ne.* Oni ji teda pustili, vid', tak to asi bylo fajn, ale – *neměly ji zase zavírat do klece, měly ji pustit na volno do přírody.* No ta Berta a její sestra – oni ji právě ukradly těm kamarádkám a vypustily ji do volný přírody, jo? *Hm.* Tak a myslíš, že to udělaly dobře nebo špatně? *Já myslím, že dobře.* Hm, já se ptám proto, že někdo mi říká, že to bylo špatně, že to vzaly těm kamarádkám. *Že to jako nebylo jejich. Co myslíš? No já myslím (váhavě), že to už nijak špatně není, že ji vzaly. Protože když ji vezmou a nezavřou ji zase do klece, že je to lepší, než když ji pustí zase. Takže je to lepší než ji zase držet v kleci.*

Příběhy 2B

O čem to bylo? Co udělala ta Julie a její sestra? *Že ukradla to cukroví a snědla ho.* Snědly to, vid', obě dvě, každá kousek. Akorát že u tý jedný si toho nikdo nevšiml a u druhý se na to přišlo. *Hm.* Tak a mě by zajímalo, kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, koho bys v tomhle případě víc potrestal? *Ten, koho si nevšimnul.* A proč? *No protože by se to nemělo krást ty cukroví, jenom když se někdo zeptá.* No oni to asi udělaly špatně, vid', obě. A jedný si teda nevšimli a tu bys potrestal víc říkáš? *Hm.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ta, která zavřela tu sýkorku, protože to je zvíře a nemělo by se držet v kleci. To není ptáček domácí.* Hm, tak ta se zachovala nejhůř. A kdybys měl porovnat tu, co toho ptáčka teda vzala a vypustila ho na svobodu a tu Julii, která snědla kousek toho cukroví, tak tam myslíš, že bylo horší co? *No ta která asi vzala to cukroví.* A proč? *Protože to by se měla spíš zeptat, než to ukrást a neměla by to dělat.*

Pokračování 2A

Kanárek: Která myslíš, že to byla. Ta, co dostala výprask, nebo ta, co se musela jít omluvit tý kamarádce? *Ta, co dostala výprask.* A proč? *No protože se jí asi ten ptáček líbil a chtěla by to ukrást znovu.* Dobře, takže myslíš, že ta, co se šla omluvit

tý kamarádce, že už by to znovu neudělala? *Hm. A proč? Protože je lepší, když se to zaplatí, než to krást znova.*

5M, věk: 7,1

Příběhy 1A

Pochopil jsi o čem to bylo? (*váhá*) Uměl bys to říct o čem to bylo? (*mlčí.*) Tak byl tam ten Adam, vid', a ten měl kamaráda. A co se stalo tomu kamarádovi, pamatuješ si to? *Ten byl chudej. Ano, víš, co to znamená, že byl chudej? Že neměl nic. Ano a měl hlad, vid'. A Adam mu chtěl pomoci a co udělal? Krádež. No ten ukradl tu bagetu, vid'. Víš, co to je bageta? To je takovej hodně velkej rohlík. Ano plněnej, vid'. Tak on to ukradnul, to asi nebylo dobře, vid', že to měl zaplatit v tom obchodě. Ale ukradl to proto, aby pomohl tomu kamarádovi. Rozumíš tomu? *Hm. (Vyprávím 1Ab.)* Pochopil jsi o čem to bylo? Ten druhý příběh? (*mlčí.*) Nebo ne – já ti to kdyžtak zopakuju. *O tom stejným.* On udělal to stejný, vid', taky ukradl bagetu pro toho kamaráda. A co se tady stalo v tom druhým případě? *Ten pekař se kouknul na něj a viděl, že ukradl tu bagetu a nezaplatil to a chytil ho a dal ho strážníkovi. No to už nevíme, co s ním udělal, ale chytil ho. Tak a mě by teď zajímalo. Kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, tzn. Adama a jeho brácha, který oba ukradli tu bagetu. Tak koho bys víc potrestal? Jestli toho Adama, kterýho si ten pekař nevšimnul, anebo jeho brácha, kterýho ten pekař chytil? *Asi bych je potrestal stejně. Oba stejně myslíš? A proč? Protože udělali stejnou krádež. Udělali to samý, to máš pravdu. Ale jednoho ten pekař viděl a jednoho ne. (mlčí.)* Tak jestli oba stejně, tak já ti povím ještě jiný příběh.**

Příběhy 1B

Pochopil jsi o čem to bylo? Ten Jindra a jeho brácha co udělali? *Taky udělali krádež. Akorát že jeden si – že jednoho si ten prodavač nevšimnul a jednoho si všimnul. Dobře a kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestal tady v tom případě? *Asi stejně taky oba. Dobře. No já se ptám, protože každý mi říká něco jinýho. A někdo říká, že by potrestal víc toho, koho ten prodavač viděl, že se to o něm vědělo, takže by ho potrestal víc. Co si o tom myslíš? *Já bych prostě potrestal oba stejně. Protože já bych si to jinak nerozmyslel.***

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ten Jindřich. A proč? No protože to ukradl pro sebe a ne pro kamaráda. Dobře, tady mi někdo zase říká, že se zachoval hůř ten Adam, protože ta bageta je dražší, takže ukradl toho víc. Co si o tom myslíš? (*mlčí.*) Myslíš, že by to tak taky mohlo být? *Já myslím, že (*váhá*) udělali jen trochu větší krádež, ale ten to chtěl pro sebe a ne pro kamaráda.**

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, nebo ten, co musel jít zpátky do toho obchodu a zaplatit to tam. Co myslíš? (*Váhá.*) *Já myslím, že ten druhý, co ho ještě nesnědl to lízátko. Teď nevím, koho myslíš? Ten, co šel zaplatit, ten myslím, že to ukradl, protože mu to bylo líto, že si nemohl dát to lízátko. Aha, takže myslíš, že to ukradl znovu ten, co šel zpátky do toho obchodu to zaplatit a omluvit se. A proč*

teda? Aby měl to lízátko, jo? *Asi chtěl to lízátko.* Hm, a myslíš, že ten, co dostal výprask, že už by to neudělal? *(Mlčí.)* Kdyby třeba chtěl taky lízátko? *Ten to asi neudělal, protože by dostal ještě jednou.* Že by dostal ještě jeden výprask myslíš? *Hm.* Takže ten, co ten výprask nedostal, tak myslíš, že by se nebál toho výprasku, takže by to udělal znovu? - Nevím, jestli tomu dobře rozumím víš, jak to myslíš? *Já myslím, že by se bál toho dalšího výprasku.* Že by se taky bál toho výprasku i ten druhý? *Ten druhý myslím, že by se toho nebál tamten, co to šel zaplatit, že ho nedostal. Ten myslím, že by se toho nebál. Tak prostě by to vzal ten, co to šel zaplatit.*

Příběhy 2A

Pochopil jsi o čem byl tady ten příběh? *Že ona chtěla pustit tu sýkorku na svobodu. Že se jí to zdálo, že je to lepší. A to bylo taky lepší. Ale to se nemá dělat jí – někomu vyndávat věci, když to nechce.* Hm, takže ona ji vzala, což asi neměla, vid'. *No.* A pustila, což bylo asi dobře. *(Vyprávím 2Ab.)* Rozumíš tomu? *Hm.* O čem to bylo? *(Mlčí.)* Co udělala ta její sestra? *Udělala prostě, co ona nechtěla.* Ona taky vzala toho ptáčka, vid', a vypustila. *Hm.* Akorát rozdíl byl v tom, že u tý Berty si domysleli, že to udělala ta Berta a tady u tý její sestry nevěděli, kdo to udělal jo. *Hm.* Tak a kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, koho bys potrestal víc? Jestli tu Bertu, nebo její sestru? O Bertě to věděli, že to udělala a o její sestře to nikdo nevěděl. *Vlastně bych potrestal Bertu, protože o tý to asi věděli.* O tý to věděla ta kamarádka, co měla tu sýkorku. Takže tu bys potrestal víc? *No, protože tam to věděli, že to ukradla, že to vypustila tu sýkorku a u tý to nevěděli a ona to taky nevěděla ta její kamarádka. Takže prostě, takže bych potrestal tamtu.* Hm, a kdyby se to ty rodiče dozvěděli i o tý druhý, akorát ta kamarádka by nevěděla, kdo to byl, ale rodiče by to věděli, potrestal bys jí taky nebo to ne? *Já bych ji potrestal trošku míň, protože to rodiče asi zapomněli, jak potrestali tu Bertu, tak ji potrestali trošku míň.*

Příběhy 2B

Rozumíš tady tomu, co se stalo? *(Mlčí.)* Co udělaly ty holky? *Že udělaly takovej – jako s těma lízátkama to udělaly. Taky tak podobně.* Ano, taky vlastně kousek ukradly, vid', a jeden si všimli a jeden ne. A kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, tak koho bys v tomhle případě víc potrestal? *Toho, kterýho si nevšimli.* A proč? *Protože bych to věděl.* A kdybys to věděl o obou těch holkách, že to snědly? *Tak bych potrestal obě stejně.* Hm, takže bys byl jako tatínek, ty holky by přišly domu a věděl bys, že obě snědly kousek toho cukroví potají u kamarádky. Akorát že o jedený se to dozvěděli a o druhý ne v tý rodině. Takže říkáš, že bys potrestal obě stejně? *Hm.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Julie.* A proč? *Protože snědla to cukroví.* A proč je to horší než to, co udělala ta Berta? *Protože bez dovolení. Já myslím, že to je asitak stejný.* Myslíš, že to je stejný? *No, protože to je takový podobný.* No ta Berta vzala toho ptáčka, tak to je něco jinýho. Ta kamarádka měla asi jenom jednoho, toho ptáčka, zase ale ho pak chtěla vypustit. *(Mlčí.)*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, nebo ta, co se musela jít omluvit tý kamarádce? *Ta, co se musela – ta, co se asi nemusela omluvit.* Hm, myslíš, že to udělala znovu tahle? *No.* A proč? *Protože (Mlčí.)* Nebo proč to neudělala ta, co dostala výprask? *Protože ta, co dostala výprask (Mlčí.)* Co myslíš, já nevím? *Ukradla ho myslím ona.* Která – ta, co dostala výprask? *Ta, co dostala výprask.* Hm, ale ukradla ho jenom jedna. Tzn. Ta, co dostala výprask ho vzala znovu a ta, co se musela jít omluvit, tak myslíš, že už ho nezvala? *Hm.* A proč ho teda nezvala ta, co se musela jít omluvit? *(Mlčí.)* Proč to neudělala znovu? *Protože ona se asi nebála tamta, ta, co dostala ten výprask a tamta druhá se asi bála.* Tý kamarádka myslíš nebo obecně se bála to udělat znovu? *Bála se, že dostane taky výprask.*

6F, věk: 7,1

Příběhy 1A

O čem byl tady ten příběh? *Že ten Adam byl strašně zlobivej a ukrad tu bagetu.* Hm, tak on to asi neudělal dobře, vid', že to nezaplatil a ukradl. Ale ukradl to proto, aby to dal tomu kamarádovi, kterej měl hlad, jo. (Vyprávím 1Ab.) O čem byla tady ta druhá část? Věděl bys? *Že ten brácha byl taky zlobivej, ale ono se mu to vyplatilo, jak byl zlobivej.* Že ho chytil, vid', ten prodavač. *Hm.* Tak a kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, tak koho bys víc potrestala. Jestli toho Adama, kterýho ten pekař chytil, anebo toho jeho bráchu, kterýho nechtyl? *Toho, jak ho nechtyl.* Hm, a proč? *Protože to dělal tak, že to vlastně ukrad. Bez dovolení.* Hm a ten druhej, on se to taky snažil ukradnout, ale ten pekař ho chytil, tak toho bys potrestala nebo toho ne? *No trochu bysem ho potrestala.* A míň teda jo? *Hm.*

Příběhy 1B

O čem byly tady ty příběhy? *Že ukradli ty lízátko, ale tamtoho chytili, takže ho tam vlastně vrátil asi.* Jednoho ten prodavač viděl, vid', a chytil ho a jednoho neviděl. Jo. *Hm.* Tak a kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, koho bys potrestala víc v tomhle případě? *Toho druhýho, protože to ukrad bez dovolení. A ten prodavač ani se nepřiznal.* Hm, to znamená, že bys potrestala víc toho, koho ten prodavač neviděl jo? *Hm.* Já se ptám proto, že někdo mi říká, že by potrestal víc toho, koho ten prodavač chytil, protože to o něm všichni ví, takže by ho potrestal víc. Co si o tom myslíš? *Ale oni nejsou jeho rodiče, takže mu asi nemůžou nic udělat. Ale když to třeba když to řekne mamce a tatkově, nebo to zjistí, že mu to nekoupili a že mu nedali třeba peníze na to, ale pak to stejně zjistí, kdo lže, tak mu natřískaj.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Hůř jak - ten on měl rád jenom ty lízátko.* Takže ten se zachoval hůř, protože tamten to chtěl udělat pro kamaráda. Hm, já se ptám proto, že někdo mi říká, že horší bylo to, co udělal Adam. Protože ta bageta je dražší, takže toho ukradl víc. Co si o tom myslíš? *(Váhá.) Ta bageta je sice větší, dražší, ale on to nechtěl udělat schválně, ale on to chtěl pro kamaráda. Ale tamten to chtěl jenom pro sebe a ani to neřekl těm rodičům.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl. Ten, co dostal výprask, anebo ten, co musel jít to lízátko zaplatit do toho obchodu? *Ten, jak dostal výprask.* Ten myslíš, že to udělal znovu? *Hm. (Nejistě.)* A proč? *Protože za to dostal a pak za to třeba tak to – nebo ten druhý, jak za to musel zaplatit.* Hm, takže ten, co se musel vrátit do toho obchodu a zaplatit za to, tak ten myslíš, že by to udělal znovu ještě? *Hm.* A ten, co dostal výprask, tak ten myslíš, že by to neudělal už znovu? *Ne.* A proč už by to neudělal? *Protože by už ho to bolelo a už ví, že to nikdy neudělá.*

Příběhy 2A

Pochopila jsi o čem to bylo? *(Mlčí.)* Tak byla tam ta kamarádka, která chytila tu sýkorku, vid', a co s ní udělala? *Ona ji ukradla a pak ji pustila na svobodu.* Tak ta Berta ji ukradla a pustila na svobodu. *(Vyprávím 2Ab.)* Pochopila jsi o čem to bylo? *Jak ukradli tu sýkorku a pustili ji na svobodu.* Ano. Takže byla Berta a byla její sestra, tzn. dvě holky a obě dvě teda ukradly těm kamarádkám sýkorku a pustily je na svobodu, jo? *Hm.* Akorát rozdíl je v tom, že u té Berty ta kamarádka věděla, že to je ona a u té její sestry, tam – *to nevěděla.* A kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, tak koho bys víc potrestala. Jestli tu Bertu, o který se to vědělo, anebo tu její sestru, o který se to nevědělo? *O té jak se to nevědělo, o té sestře.* Hm, a proč? *Protože se ani nepřiznala. A že (neví jak dál).* Tak tu bys potrestala víc, jo? *No protože by se nepřiznala a ani se nepřiznala vůbec ani to neřekla nikomu jinému a ta třeba – ale ta Berta to myslela hezky, protože – protože myslela, že se jí tam nelíbí.*

Příběhy 2B

O čem byly tady ty příběhy? *Oni snědli – oni se nezeptali a snědli to cukroví bez dovolení.* Dobře a kdybys byla maminkou, koho bys víc potrestala. Jestli Julii, kde si toho nikdo nevšiml, anebo tu její sestru – *Tu Julii.* Hm, a proč? *Protože se ani nepřiznala. Ani se nepřiznala nějakým kamarádkám.* Takže tím, že se nepřiznala – *takže to vlastně ukradla to cukroví.* Jo a ta druhá, ona to snědla taky to cukroví, akorát že se na to přišlo. *No na to se přišlo a ta jí asi vynadala ta maminka, jak jí to snědla. Nebo jí řekla, ať už to nedělá. Ale tamtý to neřekla, takže mohla by to udělat ještě víckrát.* Hm, takže tu na kterou přišli, tu už bys nepotrestala doma, nebo bys jí vynadala taky? *(Mlčí.)* Rozumíš teď na co se ptám? *(Kroučí hlavou.)* Ta holčička, která snědla kousek toho cukroví potají a přišlo se na ní, tak tu bys potrestala taky, anebo tu ne? *No trošku bysem ji potrestala.* Takže trošku, ale trošku míň teda než tu druhou jo? *No.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Hůř se zachoval ten – ta Julie, protože snědla to cukroví a to se mohlo upéct z takových drahých věcí možná a to stálo peníze a ty se musí vydělávat. A tamta sýkorka třebaš ji můžeš chytit, ale ona to myslela hezky, protože myslela, že se jí nelíbí. Ale ona ji nechtěla pustit, tak to prostě udělala potají.* Hm, takže to bylo jakoby míň špatně, jo, s tou sýkorkou? *Hm.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, anebo ta, co se musela jít omluvit kamarádce? *Já myslím, jak musela koupit kamarádce. Protože ta, jak dostala*

výprask, jí to bolelo. A tamta jenom utratila nějaký peníze a to si může zase našetřit. Dobře, takže ta myslíš, že to udělala znovu jo? Hm. Dobře a ta, co dostala výprask, tak – ta už to neudělala.

7F, věk: 7,3

Příběhy 1A

Pochopila jsi o čem to bylo? *Hm. O čem to bylo, pověz. Že ten kamarád chtěl udělat tomu druhému kamarádovi radost a on to ukrad. Ale krást se nemá. Ano. On to udělal asi špatně, vid', že to nezaplatil. (Vyprávím 1Ab.) O čem byla tady ta druhá část. Věděla bys? Že ten (mlčí). Tam byl ten Adamovo brácha, vid'. Hm. A co udělal? On to ukrad, ale tomu se to zase nepovedlo. Hm, on ho chytil, vid', ten prodavač. Tak a mě by teď zajímalo, kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, tzn. Adama a jeho bráchy, tak koho bys víc potrestala? Jestli toho Adama, kterýho si pekař nevšimnul, anebo jeho bráchu, kterýho ten pekař chytil? Tamtoho jak ho nechtyl. Adama. Hm, a proč? Protože tamten velkej třeba, ten to zaplatil, nebo to tam vrátil a ten malej mu to dal a nezaplatil to. To znamená tím, že ho ten pekař chytil myslíš, tak že to potom zaplatil teda? Jestli tomu dobře rozumím. Hm. A ten, koho nechtyl, tak ten to teda nezaplatil, jo? Hm.*

Příběhy 1B

O čem byly tady ty příběhy, co udělal Jindra a jeho brácha? *Ten malej to chtěl udělat jako radost tomu kamarádovi. (Vysvětluji znovu.) Rozumíš tomu? Jo. A mě by teď zajímalo – oni to asi neudělali dobře, vid', ty kluci. Hm. A kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, tak koho bys víc potrestala v tomhle případě? Toho, jak to nezaplatil. Hm, takže oni to vlastně ukradli oba a jednoho ten prodavač chytil a jednoho ne. Tak koho myslíš, že bys víc potrestala? Ten, jak to nezaplatil. Hm, a to je ten, jak ho ten prodavač – nechtyl.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Asi ten, jak ukrad to lízátko. Hm, a proč? Protože lízátko je (váhá) takový jako víc drahý. Hm, takže myslíš, že to lízátko je dražší, takže to je horší, jo, že to ukradl? Hm. A kdyby to bylo tak, že ta bageta by byla dražší a to lízátko by bylo jenom takový malinký, tak by se zachoval hůř kdo? Ten, jak ukrad tu bagetu. Hm, no já se ptám, protože někdo si myslí, že tím, že to Adam ukradl pro kamaráda, tak to bylo míň špatně. Někdo si to takhle myslí. Co si o tom myslíš ty? (Mlčí.) A někdo si zas myslí to, co jsi říkala původně, víš. Že teda to, co je dražší, tak to je větší krádež a je to horší. Co myslíš? Že (mlčí). Jestli nevíš, tak to necháme a půjdeme dál. Nevím.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl. Ten, co dostal výprask, anebo ten, co musel jít zpátky do toho obchodu to zaplatit? *Ten, jak dostal výprask. Takže myslíš, že to udělal znovu, jo? Hm. A proč? Protože tamten jak to zaplatil, tak ten ho – nes – ten si ho ani neochutnal a tamten, jak dostal výprask, tak si ho ochutnal. A ono mu to chutnalo, tak ukrad další. Hm, takže myslíš, že ten, co musel jít zpátky do toho obchodu to tam zaplatit, tak ten že už by další lízátko nechtěl, jo? Jo. A kdyby na něj dostal chuť,*

myslíš, že by to ukradl znovu? *Asi jo.* A ten, co dostal výprask, tak myslíš, že na něj bude mít spíš teda chuť jo? *Asi jo.*

Příběhy 2A

Pochopila jsi, o čem byl ten příběh? *Hm.* O čem to bylo? *Že ta kamarádka tý Berty chytila sýkorku a dala ji do klece a ta sýkorka, ona jak je zvyklá na ten větší prostor, tak tam byla nešťastná.* Co udělala ta Berta teda? *A ona tu sýkorku pustila ven.* *Hm,* ona ji vzala tý kamarádce a vypustila. (Vyprávím 2Ab.) Rozumíš, v čem byl rozdíl? *Jo, že ta její - ta její kamarádka, ta mladší, ta zjistila, že to byla ta Berta a ta její starší kamarádka, ta druhá, zase nevěděla, že to byla Berty sestra.* Dobře, tak a kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, tzn. Berty a její sestry, tak koho bys víc potrestala? Obě teda vzaly toho ptáčka tý kamarádce, vid', a vypustily ho. Tak koho bys víc potrestala, jestli tu Bertu, anebo tu její sestru. Když o Bertě se to vědělo, že to udělala a o tý sestře to nikdo nevěděl. *Asi tu, jak to o ní nikdo nevěděl.* A proč? *Protože ona když to nevěděla, tak to (váhá) jakoby to prostě ne (neví jak dál) – Tak tu bys potrestala víc nebo míň? Víc.*

Příběhy 2B

Pochopila jsi, co udělala ta Julie a její sestra? *Hm.* Co udělaly? *Jo. Že ta Julie to tam ukradla a potají to snědla a ta druhá to zase ukradla a snědla to, ale zase ji v tom chytili.* Ano, a kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, tak koho bys víc potrestala v tomhle případě? *Tady tu Julii, tu malou – st – tu menší, jak si toho nikdo nevším.* *Hm,* nikdo si jí nevším, takže bys ji potrestala víc. A proč? *Protože oni tam tu starší potrestali. Ty, který třeba a možná, že (váhá) to třeba – že jim pomohla udělat další a tamta její mladší ségra, tak ta to zase neudělala.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Jak to snědla potají.* A proč? *Protože ta, jak ukradla tu sýkorku, tak ona to spíš udělala dobře, protože ta sýkorka nebyla zvyklá na malej prostor.* *Hm,* takže myslíš, že to udělala dobře, jo? *Hm.*

Pokračování 2A

Kanárek: Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, nebo ta, co se musela jít omluvit kamarádce? *Ta, co dostala výprask.* Ta myslíš, že to udělala znovu, jo? *Hm.* A proč? *Protože (váhá) když dostala ten výprask, tak se asi naštvála na ty rodiče a chtěla to oplatit.* Takže by jim to oplatila tak, že by to ukradla znovu, jo? *Hm.* Dobře, takže myslíš, že ta, co se šla omluvit tý kamarádce, že už by to neudělala znovu? *Hm.* A proč by to už neudělala? *Protože by se třeba už s tou kamarádkou smířily.*

8M, věk: 7,3

Příběhy 1A

Pochopil jsi, o čem byl ten příběh? *Jo.* O čem to bylo? *Že ten kluk byl chudej a měl kámoše, kterej mu pomoh.* *Hm,* to byl ten Adam, kterej mu pomoh, vid'. A co udělal teda ten Adam? *Ukradl bagnetu a dal mu ji.* (Vyprávím 1Ab.) O čem byla tady

ta druhá část toho příběhu? *Že ten taky chtěl pomoci mu, tomu chudýmu. A šel ukrást bagetu, ale chytili ho.* Hm. Tak a mě by teď zajímalo, kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, tzn. Adama a jeho bráchy, tak koho bys víc potrestal. Jestli toho Adama, kterýho ten pekař nechytil, anebo toho jeho bráchu, kterýho ten pekař chytil? *Adama.* A proč? *Protože on to hned sebral a nepomoh tomu jeho – tomu bráchovi.* Teď jsem ti úplně nerozuměla. *Že nepomoh tomu bráchovi, jak chytil ho - ten pekař a utíkal pryč.* Dobře. A kdyby každéj to kradl v jiným obchodě, to znamená, že by nevěděli o sobě, tak bys potrestal víc koho. Toho, koho ten pekař chytil, nebo koho nechytil? *Toho, kterýho chytil.* Hm, a proč? *Protože tamten utek a toho chytil, tak aspoň tady toho potrestal.* Bys ho potrestal víc teda, jo? *Hm.* Jako tatínek, kdybys byl, tak by oba dva přišli domu a ty bys teda potrestal víc toho, koho ten pekař chytil, jo? *(Mlčí.)* Já nevím, jestli ti dobře rozumím. *(Mlčí.)*

Příběhy 1B

O čem byly tady ty příběhy? Co udělal Jindra a ten jeho brácha? *Že chtěli ukrást lízátko a nezaplatili ho a utekli s ním.* Tak to udělali asi špatně, vid', že to nezaplatili. A jakej je mezi nima rozdíl. Věděl bys? *Že tamdle toho chytili a tamdle toho ne.* Dobře, jednoho chytili a jednoho ne. A kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestal v tomhle případě? Toho, koho ten prodavač chytil, anebo toho, koho nechytil? *Tamtoho, kterýho nechytil.* A proč? *Protože ten utíkal a nechtěl to zaplatit ani mu – nechtěl to zaplatit a tamten to taky nechtěl zaplatit. Ale tamten as – ale tamten utíkal a tady ten neutíkal.* Hm, tak oni to oba vlastně chtěli ukrást, ale jednoho si ten prodavač všimnul a jednoho ne. Takže ty říkáš, že bys víc potrestal jako tatínek potom doma – tak by přišli ty dva kluci domu a ty jsi říkal, že bys víc potrestal toho, koho si ten prodavač nevšimnul jo? *(Kýve.)* Je to tak? *(Kýve.)*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ten, jak ukradl to lízátko.* A proč? *Protože, protože nikomu to nechtěl dát a ten to chtěl dát chudýmu.* Dobře. Já se ptám, protože někdo mi tady odpovídá, že horší bylo to, co udělal Adam. Protože ta bageta je dražší, takže toho ukradl víc. Co si o tom myslíš? *Že tamten to aspoň dal tomu chudýmu. A nechtěl to ale zaplatit, ale aspoň to dal tomu chudýmu. A nechtěl si to nechat pro sebe.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, anebo ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu? *Ten, co dostal výprask.* Hm, a proč myslíš, že to byl tenhle? *Protože to chtěl asi oplatit.* Komu, jako rodičům, nebo tomu prodavači? *Rodičům i tomu prodavači.* Aha. Takže dostal výprask a ty myslíš, že to udělal potom znovu, jo? *(Kýve.)* A ten, co se šel omluvit do toho obchodu a zaplatit to tam, ten myslíš, že už by to neudělal znovu nebo by to taky udělal? *Asi by to udělal taky.* Taky by to udělal, hm, a kdo by to udělal spíš? On to totiž udělal jenom jeden. Tak, kdo by to udělal spíš? *Ten, co dostal výprask.*

Příběhy 2A

Rozumíš, o čem byl ten příběh? *Jo.* O čem to bylo? *O sýkorce.* Ano, o sýkorce. A co se jí stalo? *Zavřeli ji do klece.* Tak ta holčička ji zavřela do klece a tý Bertě se to

nelíbilo a co udělala ta Berta? *Ukradla ji a pustila.* (Vyprávím 2Ab.) O čem byl tady ten druhý příběh? *Že jedna holka taky ukradla tu sýkorku a zavřela ji tam a ta druhá ji pustila.* Ta ji vzala tý kamarádce, vid', a pustila ji na svobodu. *Hm.* Tak a kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, koho bys víc potrestal. Jestli – teď mám na mysli ty dvě holky, co obě dvě tedy vzaly sýkorku těm kamarádkám a vypustily je na svobodu. Tak koho bys víc potrestal. Jestli tu Bertu, o který se to vědělo, že to udělala ona, anebo tu její sestru, o který to nikdo nevěděl? *Tu Bertu.* Hm, a proč? *Protože ji tam vzala a nechtěla ji pustit ven.* Takže ty myslíš tu holčičku, která zavřela tu sýkorku do klece, jo? *Hm.* Tak ta se zachovala nejhůř a ta druhá holčička, co teda tu sýkorku vzala kamarádce a vypustila ji, tak ta myslíš, že se zachovala dobře nebo špatně? *Dobře.* Hm, ptám se, protože někdo si myslí, že to udělala špatně, že ji vzala tý kamarádce. *(Mlčí.)* Každý si myslí něco jinýho a někdo si myslí, že to udělala špatně. Co si myslíš o tom ty? *(Nejistě.) Že to udělala špatně – že to neudělala špatně. A spíš tamta se zachovala dobře, že ji pustila. Jestli tamta byla v tý kleci by se možná udusila a umřela.* Hm, takže si myslíš, že to udělala dobře, jo? *Hm.*

Příběhy 2B

O čem byly tady ty příběhy? *Že napekli cukroví, ale jedna holka jí to vzala.* No ona kousek snědla potají, hm. A ta její sestra, ta udělala co? *Taky potají to snědla.* Ta udělala to samý. A v čem byl rozdíl, věděl bys? *(Mlčí – vysvětlují.)* Tak a kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, tak kterou bys víc potrestal? Jestli tu, na kterou se nepřišlo, anebo tu, na kterou se přišlo? *Tu, na jakou se nepřišlo.* A proč? *Protože (váhá) to vůbec nezjistili, jo, a chtěla to svést na tu druhou sestru. Tu jinou holku. A nezjistili to.* Aha, dobře, takže tu bys potrestal víc, jo? *(Kýve.)*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ta, jak to snědla a nezjistilo se to.* Hm, takže to s tím cukrovím myslíš, že bylo horší, jo. A proč? *Protože oni to napekli a bylo to moc těžký a ona to potají zjistila – ona to potají snědla a nezjistilo se to. A u tamtý se to zjistilo.*

Pokračování 2A

Kanárek: Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, nebo ta, co se musela jít omluvit kamarádce? *Ta, co se šla omluvit kamarádce.* Hm, takže ta to udělala znovu podle tebe, jo? *Hm.* A proč? *Protože to ještě si chtěla zkusit. Protože nedostala výprask, tak to chtěla ještě zkusit. A myslela si, že to už nedostane, protože se nebije jo? A tak to zkusila ještě jednou.* Hm, takže ta, co dostala výprask, tak ta myslíš, že už to neudělala znovu? *Ne.* A proč už by to neudělala? *Protože už ví, že se to nemá udělat. Už ví.*

3.třída

1F, věk: 8,2

Příběhy 1A

Pochopila jsi, co se stalo tady v tom případě? *Hm. O čem to bylo? Že ukradl bagetu, aby mu dal najíst. (Vyprávím 1Ab.) Pochopila jsi i tady tu druhou část? Že ten Adamovo brácha, že mu - že ukrad - že se nedíval, jestli ten prodavač je zády a vzal tu bagetu. A ten prodavač si toho všimnul, tak zavolal na policii a řekl jim už mám toho lupiče. Tak to už nevíme co, ale zkrátka ho chytil. Tak a mě by zajímalo, kdybys byla rodičem toho Adama a jeho bráchy, tak koho bys víc potrestala? Jestli víc toho Adama, anebo jeho bráchu, kterýho ten pekař chytil? Tak (váhá) toho prvního. Toho Adama. A proč? Protože on (váhá) ten to moh vrátit, protože ten si toho všimnul, ale ten druhý to nevrátil ani mu to neřek. Myslíš tu bagetu, že teda nevrátil? Hm. Ani si to nijak neodpracoval, protože to nezjistil. Ale tohleto zjistil, tak mu mohl říct: „Já si to odpracuju tu bagetu.“*

Příběhy 1B

Rozumíš tady těm příběhům? Co se tady stalo? *Že jednoho, že (váhá) - Co udělali ty kluci? Že šli do obchodu, kde měli lízátka a vlastně když je měli rádi, tak si jedno ukradli a – V čem byl rozdíl mezi nima? (Mlčí.) Jednoho si ten prodavač všimnul – Že si jednoho všimnul a jednoho ne. Protože jeden jako se nepřiznal, ale - tak si to nemoh odpracovat jako ten druhý, kterýho chytil. Aha, tak to přesně už nevíme. Jenom to, že jednoho ten prodavač viděl, jo, a jednoho ne. Hm. Kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, co vzali ty lízátka, tak koho bys víc potrestala v tomhle případě? Toho prvního, protože se k tomu nepřiznal. Tzn. toho, koho ten prodavač neviděl, jo? Hm.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ten Jindřich. A proč? Protože ten Adam to ukradl pro někoho a ne pro sebe aby si to schoval. Ten to ukrad z lásky, protože má rád toho kamaráda.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, anebo ten, co se musel jít omluvit zpátky do toho obchodu? *Ten, co se musel jít (váhá) - Asi ten, co dostal výprask. A proč? Teda ten druhý. Ten, co šel zpátky do obchodu myslíš? Hm. A proč? Protože tamten dostal výprask a musel jít vlastně za tím prodavačem to jakoby zaplatit. No, takže ten to zaplatil a myslíš, že by to ukradl znovu teda? Ten ne, ten první teda. On jakoby on to musel zaplatit a ten prodavač to nezjistil, akorát rodiče to zjistili a tomu prodavači to neřekli. Hm, takže myslíš, že by to ukradl znovu ten, co dostal výprask? Hm. A teď nevím, jestli to chápu dobře – že by to ukradl znovu, protože to ten prodavač nezjistil myslíš? Hm.*

Příběhy 2A

O čem byl tady ten příběh? *Že jedna vzala sýkorku a ta druhá ji vypustila, aby – ona byla nešťastná vlastně z toho, že nemůže létat v té přírodě. Že musí létat jenom v té malý kleci.* Jo, takže ta Berta ji vzala a vypustila. (Vyprávím 2Ab.) Pochopila jsi i tady tu druhou část? *Hm.* Bylo to podobný a v čem byl rozdíl? *No, že to byla ta kamarádka. Teda Berty sestra.* Berty sestra vzala tu sýkorku a vypustila ji na svobodu. (Vysvětluji rozdíl.) Rozumíš tomu? *Hm.* Kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, tzn. Berty a její sestry, koho bys víc potrestala? Jestli Bertu, o který se to teda vědělo, že ji vypustila, anebo jestli její sestru, o který se to nevědělo? *Tu sestru. A proč? Protože ta její sestra Berta to ukradla a když to věděla, že jí to někdo může ukrást stejně jako ty Bertě, tak to neměla radši to. Já bych ji potrestala za to, že to vlastně zkusila jako ta její sestra Berta.* Teď tomu úplně nerozumím, zkus mi to ještě jednou vysvětlit. *Já bych ji potrestala za to, že ji taky vzala tu sýkorku, když to vzala ta její sestra a věděla, že jí taky někdo může ukrást.* Aha jakože teda věděla, že to ta Berta udělala a ona to udělala taky. *Hm. Že si myslela, že bude mít štěstí, že jí to nikdo neukradne.*

Příběhy 2B

Pochopila jsi tady to – co se stalo? *Hm.* Tak a kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, koho bys víc potrestala v tomhle případě? Jestli tu Julii, kde si toho nevšimli, že to cukroví snědla, anebo tu její sestru, kde si toho všimli, že to snědla? *Ta první.* A proč? *Protože ona se k tomu nepřiznala, ale když ji chytili, tak to cukroví si mohla udělat to těsto a dopéct ho zase. Ale kdežto ta sestra to vlastně nemohla, protože si toho nevšimli ani se nepřiznala.* Hm, takže bys potrestala víc koho – tu, který si všimli teda jo? *Ne, tu, který si nevšimli.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *S tím cukrovím.* A proč? *Protože to snědla a nepřiznala se k tomu, ale když pustila tu sýkorku, tak jí udělala vlastně dobře tý sýkorce. Protože když je v kleci ta sýkorka nebo tenhleten pták, co není zvyklej na klece nebo na malý prostředí, tak by tam mohla i umřít.* Hm, takže myslíš, že to udělala dobře ta Berta? *Hm.*

Pokračování 2A

Kanárek: Která myslíš, že to byla? *Ta, co dostala výprask, nebo ta, co se musela jít omluvit kamarádce?* *Ta, co dostala ten výprask a musela to koupit.* Tak jedna jenom dostala výprask a druhá nedostala, ale musela se jít omluvit a koupit ho. *Jo tak ta, co ho koupila.* Ta to udělala znovu myslíš? *Hm.* A proč? *Protože asi na ní žárlila, že – na toho ptáčka a že jí ho ona musela koupit a ona jí ho ukradla.* Dobře, takže myslíš, že ta, co dostala ten výprask, že už by to znovu neudělala? *Myslím, že ne. Protože by jí rodiče vlastně mohli dát znova a že je větší.*

2F, věk: 8,3

Příběhy 1A

Pochopila jsi, co se stalo v tom příběhu? *Jo. O čem to bylo? Že neměl nic doma, ten. A neměl peníze, takže to musel ukrást.* Tak kamarád neměl peníze a měl hlad, vid', a Adam mu chtěl pomoci, tak Adam ukradl tu bagetu. *Hm.* (Vyprávím 1Ab.) Pochopila jsi v čem byl ten rozdíl? *Jo, protože ten jeho první Adamovo kamarád – ten Adam se otočil a když se ten pekař otočil zády k němu, tak on to ukradl a ten kamarád to ukradl, když ten pekař ho přistihl, když se otočil.* Ano, toho druhého teda ten pekař přistihl. A mě by zajímalo, kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, co ukradli tu bagetu, tak koho bys potrestala víc. Jestli toho, koho si pekař všiml a chytil ho, anebo toho, koho ten pekař neviděl? (Vyrušení učitelkou.) Tak koho bys víc potrestala – toho, koho pekař přistihl, anebo koho neviděl? *Koho neviděl. Koho neviděl, a proč? Protože to ukradl a ten to vrátil, protože ten pekař ho přistihl.*

Příběhy 1B

Pochopila jsi tady ty příběhy? *Jo. O čem to bylo zhruba? Že (váhá) se nemá krást.* Ano, a co udělali ty kluci teda – oni to udělali asi špatně, vid'? *Jo špatně. Že (váhá) ty lízátko si měli koupit a ne je ukrást a dát do kapsy.* A kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, tak koho bys víc potrestala? Jestli toho, koho ten prodavač chytil, anebo toho, koho ten prodavač nechytil? *Koho neviděl. A proč? Protože toho, koho chytil, tak ten prodavač mu řekl, ať to rychle vrátí, tak to vrátil. Ale ten ne.* Dobře a toho, koho ten prodavač chytil, tak toho bys taky potrestala, nebo toho bys nepotrestala? *(Mlčí.)* Jako kdybys byla maminkou, tak doma bys na to přišla a potrestala bys ho, nebo ne? *Asi jo.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo se zachoval hůř – Adam nebo ten Jindra? *Asi Adam. Hm, a proč? Protože, když jde někdo krást, tak pro sebe.* Aha, dobře. Takže myslíš, že když ten Jindra si to ukradl pro sebe, že to bylo lepší? *Hm, trošku jo.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl? *(Mlčí.)* Rozumíš tomu, co se stalo – co udělali ty rodiče? *Jo. A který myslíš, že to byl – ten, co dostal výprask, nebo ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu? Ten, co se musel jít omluvit.* Hm, a proč? *Protože (váhá) ten, co dostal výprask už se bál tam chodit. A ten, co ne, tak to znova ukradl, protože se tam nebál a myslel si, že třeba ho obelstí.* Toho prodavače myslíš? *Hm.* Takže myslíš, že když se tam šel omluvit, že už se tam nemusel bát chodit potom? *Ne. Tak teď tomu nerozumím. Že se tam už nebál chodit.*

Příběhy 2A

Pochopila jsi tady ten příběh? *Hm. A o čem to bylo? Že se nemají chytat ptáky do klece, který jsou – nejsou to třeba papoušky, který jsou domácí.* Ano, ty jsou domácí, vid', a tohle byla sýkorka, ta lítá venku. Takže ta holčička chytila tu sýkorku do klece. A co pak udělala ta Berta? *Ta Berta jí pomohla, že ji zase pustila z té klece na svobodu.* Hm, ona vzala tu sýkorku tý kamarádce, vid', a vypustila ji ven.

(Vyprávím 2Ab.) Pochopila jsi i tady ten druhý příběh? *Hm.* A jaký je mezi tím rozdíl? (*Mlčí.* - Vysvětluji znovu.) A mě by zajímalo, kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, koho bys potrestala víc. Jestli tu Bertu, anebo tu její sestru? *Tu její sestru.* Hm, a proč? *Protože ta sestra ji neměla chytat do klece a ta tý sýkorce pomohla, že ji pustila ven na svobodu.* Hm, a teď myslíš teda, že bys potrestala tu, co chytila tu sýkorku, jestli tomu dobře rozumím? *Hm.* Takže ta se zachovala nejhůř. A ti, co ji vypustili, tak ty se zachovali špatně nebo dobře? *Dobře.* Aha, no protože někdo mi říká, že to udělaly špatně, protože ji vzaly tý kamarádce. Že ta sýkorka nebyla jejich, takže jim do toho nic nebylo. Co si o tom myslíš? *Nevím.*

Příběhy 2B

Rozuměla jsi tady těm příběhům? *Hm.* O čem to bylo zhruba? *Že bez dovození se nemá krást.* Hm, že ty holky snědly to cukroví, jo. *No, nemá se krást u kamarádky nebo u kamaráda, prostě na návštěvě se nemá krást.* Ano, takže to udělaly asi špatně, vid', a jaký je mezi nima rozdíl, věděla bys? (*Mlčí.*) U té Julie, tam si toho nikdo nevšimnul, že to cukroví zmizelo. A když to snědla její sestra, tak tam už si toho všimli. (*Kýve.*) Tak a mě by zajímalo, kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, tak koho bys v tomhle případě potrestala víc. Jestli tu Julii, anebo tu její sestru, na kterou přišli? *Julii.* A proč? *Protože si toho nevšimli a ona se nepřiznala. A ta její sestra, když ji viděli, tak už to nekradla, protože už se bála.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Asi (váhá) Julie.* A proč? *Protože ta ukradla cukroví a ta Berta propustila sýkorku.* Hm, takže myslíš, že to cukroví bylo horší, že to snědla? *Hm.*

Pokračování 2A

Kanárek: Která myslíš, že to byla. Ta, co dostala výprask, anebo ta, co se musela jít omluvit kamarádce? *Ta, co se šla omluvit kamarádce.* Hm, a proč? *Protože ta první dostala výprask a už tam nechtěla chodit, kdyby ji ještě přistihli.* Ptám se proto, že někdo mi říká, že by to udělala znovu ta, co dostala výprask, že se z toho dostatečně nepoučila. Že když se jde omluvit kamarádce, tak je to jakoby těžší, takže už by to znovu neudělala. Co si o tom myslíš? (*Mlčí.*) Myslíš, že by to taky mohla udělat ta, co dostala ten výprask? *Nevím.* Nevadí, tak někdo mi zase říká to, co jsi říkala původně. (*Krčí rameny.*)

3F, věk: 8,5

Příběhy 1A

Pochopila jsi o čem byl tenhle příběh? *Hm.* O čem to bylo zhruba? *O chudém Adamovi a ten měl kamaráda a ten šel do pekařství ten kamarád a ukradl pekařovi bagetu a pak to dal tomu Adamovi.* Tak ono to bylo naopak, jo. Ten kamarád byl chudý a Adam ukradl tu bagetu a dal mu ji. *Jo.* (Vyprávím 1Ab.) Pochopila jsi o čem byl tady ten druhý příběh? Nebo v čem byl rozdíl teda? *Že rozdíl byl v tom, že předtím ho nechytli a teď jo, ten pekař.* Dobře. A mě by teď zajímalo, kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, tzn. Adama a jeho bráchy. Oba teda ukradli tu bagetu. Tak koho bys víc potrestala? Jestli toho Adama, kterýho ten pekař nechytli, anebo

jeho bráchu, kterýho pekař chytil? (*váhá*) *Asi toho, kterýho chytil.* Toho, kterýho ten pekař chytil myslíš. A proč? (*Mlčí.*) *Já nevím.*

Příběhy 1B

Pochopila jsi o čem byly tady ty dva – co udělali tady ty dva kluci? *Že sebrali lízátko a jednoho, toho bráchu Jindrovo, toho chytil a Jindru ne.* Dobře a kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, koho bys v tomhle případě víc potrestala? (*váhá*) *Tak asi toho, koho nechytli. Co odešel.* Hm, a proč – uměla bys to vysvětlit? *Protože (mlčí) protože ho ukrad a vzal si ho a nikomu to neřek a že tamten ho vlastně neměl.* Hm, myslíš jakože ten, koho ten prodavač chytil, že už ho neměl pak? *Hm.* No dobře. U toho Adama jsi vlastně říkala, že bys potrestala víc toho, koho ten pekař chytil a tady říkáš, že bys potrestala víc toho, koho ten prodavač nechytli? *No protože asi že tamten, kterýho nechytli to nechtěl pro sebe jenom a že to chtěl někomu dát, protože byl chudej.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo se zachoval hůř podle tebe? *Ten, kterej ukradl to lízátko.* A proč? *Protože ho chtěl pro sebe.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl. Ten, co dostal výprask, anebo ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu? *Ten, co musel jít do obchodu.* A proč? *Protože ho neměl. Protože ho musel zaplatit.* Takže on se šel omluvit a zaplatil ho a potom teda po měsíci myslíš, že to ukradl znovu, jo? *Hm.* A ten, co dostal výprask, ten myslíš, že už by to neudělal? (*Krčí rameny.*) *Já nevím, co si myslíš? Asi ne.* Proč myslíš, že už by to neudělal? *Protože by ho asi dostal znovu ten výprask. Že by se bál dalšího výprasku myslíš? Hm.*

Příběhy 2A

Pochopila jsi o čem to bylo? *Hm.* O čem to bylo? *Že byla Berta a ta měla kamarádku a ta na zahradě chytila sýkorku a zavřela ji do klece. A tý Bertě se zdálo, že tam je smutná, tak když byla ta kamarádka pryč, tak ji pustila.* (Vyprávím 2Ab.) Pochopila jsi i tady tu druhou část? *Že ta Berta měla sestru a ta sestra měla taky kamarádku a ta našla na zahradě tu sýkorku a tý Berty sestře to bylo líto, tak ji pustila. Ale ta kamarádka nevěděla, že to byla ona.* Tak a kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, koho bys víc potrestala? Jestli tu Bertu nebo tu její sestru. Obě teda vzaly sýkorku tý kamarádce a vypustili ji na svobodu. Akorát že o jedný se to vědělo, že to byla ona a o druhý se to nevědělo. *Koho bych potrestala víc? Hm. (Mlčí.) Asi tu, o který se to nevědělo.* Hm, a proč? *Protože, nevím ale, že když se to o tý Bertě vědělo, tak na ni možná nebyli tolik naštvaní. Že když o tý se to nevědělo, že to jako ukradla.* Kdo na ní byl naštvanej myslíš – rodiče nebo ta kamarádka? *Rodiče.*

Příběhy 2B

Pochopila jsi o čem byly tady ty dva příběhy? *Hm.* O čem to bylo zhruba? *Že ta Julie měla kamarádku a byla u ní na návštěvě. A oni už měli napečený cukroví a ona na něj dostala chuť, tak si jedno vzala. A ta Julie měla sestru a ta sestra měla taky kamarádku a byla u ní na návštěvě. A taky na to cukroví měla chuť, tak si taky*

vzala kousek, ale oni si toho všimli ti rodiče. Tak a mě by zajímalo, kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, koho bys víc potrestala v tomhle případě? Jestli víc tu, kde si toho všimli, anebo tu, kde si toho nevšimli, že to cukroví zmizelo? (Mlčí.) Asi zase tu, u který si to nevšimli. Hm, a proč? Protože (váhá) kdyby si toho všimli (mlčí) já nevím.

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Asi ta, která snědla to cukroví. A proč? Protože ta, která vypustila tu sýkorku, ta udělala jí dobře. A myslíš si teda, že to udělala dobře, anebo, že to bylo taky špatně, ale míň špatně? (Mlčí.) Rozumíš teď na co se ptám? (Mlčí.)* Ta Berta, když ukradla tu sýkorku a vypustila, tak myslíš, že to bylo dobře, nebo že to udělala špatně. *Asi trochu špatně.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla. Jestli ta, co dostala výprask, anebo ta, co se musela jít omluvit tý kamarádce – co myslíš? *Asi ta, která se musela jít omluvit tý kamarádce. A proč? Protože tamta Berta se bála, že dostane znovu výprask. Já se ptám, protože někdo mi říká, že by to udělala znovu ta, co dostala výprask, že se dostatečně nepoučila. Že ta, co se musela jít omluvit, tak že to je jako těžší. Co si o tom myslíš? (Mlčí.)* Myslíš, že by to taky mohla udělat ta, co dostala výprask? *Asi taky jo.* Někdo mi zase říká to, co jsi říkala původně, že to byla ta, co se musela jít omluvit. Která to byla spíš, co myslíš? *Asi ta, která dostala ten výprask.* Myslíš, že by to spíš udělala znovu? *Asi jo.* A ta, co se šla omluvit, ta už by to teda neudělala? *(Mlčí.)* Nebo by to taky mohla udělat? *Taky by to mohla udělat.* No udělala to jenom jedna. Tak která myslíš, že to byla? *Ta, která dostala, ta která se musela jít omluvit.*

4M, věk: 8,9

Příběhy 1A

Pochopil jsi tady ten příběh? *Hm. A o čem to bylo? O Adamovi a jeho kamarádovi. Ano. A co udělal ten Adam? Ukradl bagetu. Ano. A co s ní potom udělal? Dal ji kamarádovi. (Vyprávím 1Ab.)* Rozumíš tady tomu druhému příběhu? *Hm. A o čem to bylo? O Adamovo bratrovi a jeho kamarádovi. A ten to tam šel zase ukradnout, ale ten pekař si toho všimnul. Kdybys byl rodičem těch dvou kluků, tzn. Adama a jeho bratra, co ukradli tu bagetu, koho bys víc potrestal? Jestli toho, koho ten pekař neviděl, nebo toho, koho ten pekař chytil? Koho ten pekař chytil. Toho bys víc potrestal? Hm. A proč? Protože to ukradl. Hm, a ten druhý, ten to ale taky ukradl, vid', ale ten pekař ho nechtyl. Protože byl někde schovanej. No a toho bys taky potrestal, nebo toho ne? Míň. Toho bys potrestal míň? Hm.*

Příběhy 1B

Pochopil jsi tady ty dva příběhy? *Hm. A o čem to bylo? O klukovi a ten šel do krámu a ten ukrad lízátko a nikdo si toho nevšim. A potom když tam šel jeho brácha, tak taky chtěl krást lízátko, ukrad, ale už ho vypráskal. Ten prodavač ho chytil, vid'. Hm. Tak a kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, tak koho bys víc potrestal? Jestli toho, koho si ten prodavač nevšimnul, anebo toho, koho chytil? Toho, kterýho asi neviděl, protože by asi mamce ani neřek. No, rodiče se to dozvěděli o obou těch*

klucích. Zjistili doma, že oba takhle kradli v obchodě, ale jednoho si prodavač všimnul a jednoho ne. Tak koho myslíš, že víc potrestali, nebo koho bys potrestal víc ty? *Asi toho, kterýho viděli.* Koho ten prodavač viděl myslíš? *No.* Dobře, někdo mi totiž tady na to odpovídá, že by potrestal víc toho, koho ten prodavač neviděl, jakože nebyl ještě potrestanej tím prodavačem, tak že by ho doma potrestal víc. Co si o tom myslíš? *(Mlčí.)* Myslíš, že by to tak šlo taky nebo ne? *Jo. (Nejistě.)* No a někdo mi zas ale říká to, cos říkal původně, že by potrestal víc toho, koho ten prodavač chytil. *No, protože by ho potrestal prodavač i doma.* Takže ty bys radši potrestal víc toho, koho ten prodavač chytil? *Hm.*

Srovnání 1A x 1B

Pamatuješ si, co udělal Adam? *Ukrad bagetu.* (Připomínám příběhy Adama a Jindřicha.) Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *(váhá) Asi ten, co ukrad bagetu.* Hm a proč myslíš? *Protože něco ukrad a z toho nic nemá.* Takže myslíš, že to bylo horší, jo? *Hm.*

Pokračování 1B

Rozuměl jsi tady tomu pokračování? *(Mlčí.)* Co udělali ty rodiče? *Jednomu napráskali víc a jednomu míň, ale ten se šel zase omluvit do obchodu.* No oni jednomu dali jenom výprask a druhý ten nedostal vůbec, ale musel se jít omluvit do obchodu. *Hm.* A mě by zajímalo, který myslíš, že to lízátko ukradl znovu. Jestli ten, co dostal výprask, anebo ten, co se musel jít omluvit do obchodu? *Ten, kterej se musel jít omluvit.* Ten to ukradl znovu myslíš, nebo ten ne? *Ten, co se musel jít omluvit to ukradl.* Hm, a myslíš, že ten, co dostal výprask, že ten už by to neudělal znovu? *Neudělal.* A ten, co se musel jít omluvit, ten že by to teda udělal znovu? *Hm, protože neví, jak by ještě dostal vynadáno. Jako jaký by to bylo.* Teď tomu úplně nerozumím – myslíš, že kdyby dostal vynadáno, že už by to neudělal znovu teda? *No.*

Příběhy 2A

Pochopil jsi tady ten příběh? *Jo.* O čem to bylo? *O dvou holkách. Jedna holka ukradla sýkorku a věznila ji doma a druhá holčička chtěla, aby ji pustila, protože si myslela, že jí je tam špatně jako. Tak když jednou odjela, nebo odešla, tak tam šla a pustila ji ven.* (Vyprávím 1Ab.) Pochopil jsi, co se stalo tady? *Ne.* (Vyprávím znovu.) Už tomu rozumíš. *Hm.* Mě by zajímalo, kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, koho bys víc potrestal – jestli tu Bertu, tam na to přišli, že to udělala, nebo tu její sestru, kde na to nepřišli? *No asi tu, na kterou přišli.* Tu bys víc potrestal doma ještě jo? *Hm.* A proč bys to tak udělal? *(Mlčí.)* Uměl bys to vysvětlit? *(Křčí rameny.)*

Příběhy 2B

Pochopil jsi tenhle příběh? *Hm.* O čem to bylo? *O dvou holkách. A jedna holka byla u kamarádky a sebrala jí cukroví pár z pekáče. Ale nikdo si jí nevšiml. Potom měla segru a ta segra taky byla u kamarádky. Taky si jich pár vzala, ale tam už se na ní přišlo. Ano, a kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, koho bys víc potrestal v tomto případě? Julii, na kterou teda nepřišli, anebo tu její sestru, který si všimli, že to tam snědla? Tu, který si všimli.* Hm a proč, věděl bys? *Protože (váhá), protože se tady na ní přišlo, takže jako to teď všichni ví, že jí to ukradla, ale o tý druhý to ví*

málokdo. A třeba to ještě rodičům neřekla. Hm, a kdyby se to ty rodiče dozvěděli i u tý druhý? Tak by dostaly taky, úplně středně napráskáno. A obě stejně nebo někdo víc? Asi obě stejně.

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ta, která snědla to cukroví. Myslíš, že to bylo víc špatně? Hm. A proč? Protože když pustí zvíře, tak to udělala dobře. Ale když něco sní bez dovolení, tak to je špatně.* Takže ty myslíš, že to Berta udělala dobře, že toho ptáčka pustila? *Hm. Na svobodu.*

Pokračování 2A

Kanárek: Pochopil jsi to pokračování - co udělali ty rodiče? *Že jedný dali výprask a druhý ne, ale ta se musela jít omluvit tý kamarádce. Výborně. A po měsíci to jedna z těch dvou udělala znovu. Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, anebo ta, co se šla omluvit? Ta, co se šla omluvit kamarádce. Ta myslíš, že to udělala znovu, jo? Hm. A proč? Protože neví, jaký to je, když dostane na – protože neví, jaký to je, když dostane výprask. No, některý děti mi totiž říkají, že to udělala znovu ta, co dostala výprask, protože se jim zdá, že se dostatečně nepoučila a že ta, co se šla omluvit, že už by to znovu neudělala. Co si o tom myslíš? (Mlčí.) Myslíš, že by to taky mohla udělat? (Váhá.) No spíš ne. Protože by dostala výprask ještě jednou.*

5M, věk: 8,11

Příběhy 1A

Pochopil jsi tady ten příběh? *Hm. O čem to bylo? O tom, že Adam měl kamaráda a že on byl chudý a že zrovna ještě nevečeřel. Tak ten Adam říkal, že taky ještě nevečeřel. On sice večeřel, ale chtěl mu pomoci, jo? No. Tak šel do pekárny a ukradl tam bagetu. (Vyprávím 1Ab.) Pochopil jsi i ten druhý příběh? Hm. A v čem se lišil od toho prvního? Že tam vlastně ho ten pekař chytil. Mě by zajímalo, kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, toho Adama a jeho bratra, který oba ukradli tu bagetu, tak koho bys víc potrestal? Jestli toho, koho ten pekař neviděl, anebo jestli toho, koho ten pekař chytil? Oba dva stejně. Oba dva stejně bys potrestal? Hm. A proč? Protože provedli to stejný. No ale jednoho ten pekař neviděl a jednoho viděl. No, tak třeba kdyby to viděl ten jeho bratr, jako kdyby to věděl, že to taky ukradl, tak by to na něj řekl. Teď jsem tomu neporozuměla. Jaks to myslel? No tak kdyby třeba ty rodiče to s ním řešili, že to ukradl, tak by řekl, že ten jeho brácha to taky ukradl. Aha, že by to na sebe jako prozradili myslíš. No.*

Příběhy 1B

Pochopil jsi tady ty dva příběhy? *Hm. A o čem to bylo? Co udělali ty kluci? Jako mám říct oba dva, nebo jenom jeden? Oba dva. No, že tam kradli bagetu. Lizátko tentokrát. Tentokrát lizátko. (Nejistý.) Aha, Adama už necháme být a teď co udělal Jindřich a jeho brácha. No tak. (Mlčí.) Tam šli do obchodu, vid', a ukradli tam co? Lizátko. A jakej je mezi nimi rozdíl? Že tam ho viděl a ten ho neviděl. Dobře a mě by zajímalo, kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, tak koho bys víc potrestal. Jestli toho, koho ten prodavač viděl, anebo toho, koho ten prodavač neviděl? No asi zase oba dva stejně. Oba dva stejně zase. No, musím tě trošku*

zvíkat, protože některé děti mi říkají, že by potrestaly víc toho, koho ten prodavač neviděl, jakože ještě nebyl potrestanej tím prodavačem. Co si o tom myslíš, o tom názoru? *(Mlčí.)* Myslíš, že by to tak taky mohlo být? *Hm.* Jo nebo ne? *Asi jo.* No ale někdo zas říká to, co jsi říkal původně, že by potrestal oba stejně. Co si myslíš ty teda? *No že oba dva stejně, protože provedli něco stejného.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ten Jindra.* Jindra myslíš? *Hm.* A proč? *Protože ho nikomu nenabídl?* Takže, kdyby ho někomu nabídl, tak by to bylo v pořádku? *Asi víc jo.* Dobře, no někdo mi totiž říká, že se zachoval hůř ten Adam, protože ta bageta je dražší, takže ukradl víc. *Lízátko je dražší si myslím.* No tak bageta může stát i padesát korun třeba, to už je docela dost. *Myslím, že asi dvacet tak.* Jak která no. A lízátko stojí kolik, ty si kupuješ lízátka někdy? *Ne.* Hm, já myslím, že se dá sehnat i za pět korun. *Ale bageta i třeba za dvě.* To rohlík jedině. *Jo.* Dobře tak dejme tomu, že ta bageta byla větší a kdo myslíš, že se zachoval hůř v tom případě? *Ten Jindra.*

Pokračování 1B

Kdo myslíš, že to byl. Ten, co dostal výprask, anebo ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu? *Ten, co dostal výprask.* Myslíš, že to udělal znovu? *Hm.* A proč? *(Mlčí.)* Máš k tomu nějaký vysvětlení? *Ne, ale myslím si, že on.* Dobře, takže myslíš, že ten, co se šel omluvit do toho obchodu, že už by to znovu neudělal? *Hm.* A ten, co dostal výprask, že by to znovu udělal? *Jo.*

Příběhy 2A

Pochopil jsi tady ten příběh? *Hm.* O čem to bylo? *O tom, že (přemýšlí) no, že chytla tu sýkorku a že ta Berta, nebo jak se jmenovala, říkala, že jí je smutno a že tam být nechce.* A co udělala teda ta Berta. *No a když byla pryč, tak ji vypustila z té klece.* (Vyprávím 2Ab.) Pochopil jsi tady ten druhý příběh? *(Kýve.)* Mě by zajímalo, kdybys byl rodičem těch dvou holek, tedy Berty a její sestry, koho bys víc potrestal? *Asi Bertu.* Bertu - a proč? *Protože to věděli.* (Váhavě.) No, oni si domysleli, že to byla ta Berta. *A o tý její sestře to zase nevěděl nikdo, kdo to udělal.* Hm, ale ty rodiče se to dozvěděli o obou. *No, tak by je (váhá) potrestali obě dvě, ale asi víc tu Bertu.*

Příběhy 2B

Pochopil jsi tady ty dva příběhy? *Hm.* O čem to bylo? *O tom, že vlastně byly u kamarádky a že tam snědly kousek cukroví.* Ano a jaký byl mezi nima rozdíl? *Že jedný si nevšimli a jedný všimli.* A kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, tak koho bys víc potrestal v tomto případě? *No tak jako, asi (váhá) jenom by sem jim jako maličko vynadal, protože jenom kvůli cukroví.* Hm, takže bys je úplně nepotrestal. *No.* A kterej bys vynadal víc? *Asi (váhá) nevím asi žádný víc.* No, u jedný se to ta rodina dozvěděla a u jedný se to nedozvěděla. *Tak asi tu sestru její.* A teď jsem se zamotala, to byla která? *To byla ta, jak si jí všimli.* No a proč teda bys vynadal víc té sestře, který si všimli? *No, protože (váhá) no víc tý, který si nevšimli.* *Protože tam si jí všimli a ta se jim omluvila a tady o ní nikdo nevěděl, takže bych jí vynadal víc.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Asi ta Berta.* Myslíš, že to bylo horší? *Hm.* A proč? *Protože vlastně když tu sýkorku měla ráda a ona ji vypustí, tak potom bude smutná.* Kdo, ta kamarádka? *Hm. Oni kvůli tomu cukroví být smutný nemusí.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla – ta, co dostala výprask, nebo ta, co se šla omluvit? *Ta, co dostala výprask.* *To protože (váhá) jí chtěla asi koupit takovýho ptáka.* Teď tomu nerozumím, proč by to udělala znovu ta, co dostala výprask? *Nevím.* Tak, myslíš, že ta, co se jí šla omluvit, že by to udělala znovu? *Ne.* A ta, co dostala výprask, tam myslíš, že by to byla schopná znovu ukrást? *Hm.* A uměl bys to vysvětlit, proč by to ukradla tahle znovu? *Ne.* Nebo proč by to ta druhá neukradla? *Protože už se omluvila a kupovala jí ho, tak by jí ho nechtěla kupovat znovu.*

6F, věk: 9,1

Příběhy 1A

Rozuměla jsi tomu příběhu – co se tu stalo? *Že oni neměli peníze a ten Adam jakoby kradl.* Hm, ukradl tu bagetu a co s ní udělal s tou bagetou? *(Mlčí – vysvětluji znovu. Vyprávím 1Ab.)* Rozuměla jsi, co se stalo tady? *Že jako on zase ukrad tu bagetu, ale tentokrát ho ten pekař jakoby chytil.* Tak a mě by zajímalo, kdybys byla rodičem Adama a jeho bratra, koho bys víc potrestala. Jestli toho Adama, kterýho si ten pekař nevyšimnul, anebo jeho brácha, kterýho chytil ten pekař? *Oba.* Oba dva bys potrestala? *Hm.* A oba dva stejně nebo někoho víc? *Toho Adama trošku víc.* Adama víc, to je ten, který s tou bagetou utekl, hm. A proč bys to takhle udělala – proč bys ho potrestala víc? *(Mlčí.)* Uměla bys to vysvětlit? *(Mlčí.)* *Ne.*

Příběhy 1B

Pochopila jsi tady ty příběhy? *(Kýve.)* O čem to bylo? *Že jako jednoho kluka chytil a toho druhýho ne.* Ano a chytil ho při čem? *Když kradl lízátko.* Dobře a kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, koho bys v tomto případě víc potrestala? Jestli toho, koho ten prodavač chytil, anebo toho, koho nechtyl? *Toho, co ho neviděl.* Co utekl tedy s tím lízátkem. A proč? *Protože (váhá) protože měl třeba ty lízátko spočítaný a toho jednoho viděl a tamtoho druhýho ne.* Teď tomu nerozumím, kdo měl ty lízátko spočítaný? *Ten prodavač v tom pekařství.* (Čekám, jestli to vysvětlí dál, ale mlčí.) Tak a ty bys jako rodič víc potrestala toho, koho ten prodavač neviděl a – proč bys to udělala, řekni mi to ještě jednou prosím, já jsem to nepochopila. *Protože tam měl ty lízátko spočítaný a toho jednoho viděl, že mu to ukrad. Jakoby měl jich třeba 30 a měl jich 31 a teďkon mu je ukrad a on si myslel, že tam je 30 lízátek a bylo tam 29.* Aha. Jakože myslíš, že to přičetl tomu druhýmu teda? *(Mlčí.)* Jakože jedno lízátko zmizelo a on nevěděl, kdo to ukradl ten prodavač a druhý lízátko zmizelo a to ukradl ten druhý kluk? *No, jakože to jedno věděl a to druhý ne.* Dobře a teď ty dva kluci by takhle přišli domu. A ty bys to zjistila doma jako maminka a potrestala bys teda víc koho? *(Mlčí.)* Toho koho ten prodavač neviděl jsi říkala? *(Mlčí.)* Nebo viděl – já už si zas nepamatuju, jaks to říkala? *Toho, koho neviděl.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Asi ten Adam. A proč? Protože ten Jindřich to snědl to lízátko on, ale ten Adam to dal tomu kamarádovi. Dobře, já tě musím trochu zviklat, někdo mi říká, že horší bylo to, co udělal Jindřich, protože to chtěl pro sebe, kdežto ten Adam to udělal pro toho kamaráda. Co si o tom myslíš? (Mlčí.) Myslíš, že by to tak taky mohlo být nebo ne? Mohlo. Někdo mi zase říká to, co jsi říkala původně, že teda hůř se zachoval ten Adam. To si myslíš spíš nebo spíš ne. Spíš jo. Spíš ten Adam, že se zachoval hůř? Hm.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl. Ten, co dostal výprask, nebo ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu a zaplatit to tam? *Asi ten, co to šel zaplatit, protože vůči tomu druhému by to bylo nefér, aby on dostal výprask a ten druhý ne. Jako aby každéj jednou jako dostal výprask. Aha, takže ty myslíš teda, že by to udělal znovu ten, co to šel zaplatit, aby tedy potom dostal výprask a byli na tom stejně? Hm.*

Příběhy 2A

Co si z toho pamatuješ? Co se tam stalo? *Že ta její kamarádka ukradla sýkorku. Chytila ji na zahradě, ano. A dala ji do klece. Potom když ta holka odešla, jak měla tu kamarádku, jak ukradla tu sýkorku, tak (váhá) - Tak Berta ji vzala a vypustila na svobodu, vid'. No, ona ji předtím prosila. A ona ji nechtěla pustit, ale potom, když ta Berta odešla, tak ji pustila. (Vyprávím 2Ab.) Věděla bys v čem je rozdíl tady v těch dvou příbězích? Že v jednom věděla, kdo to byl a v tom druhým ne. Tak a kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, co obě tedy vypustily tu sýkorku. Tak koho bys v tomto případě víc potrestala? Jestli Bertu, o který se to dozvěděli, že to udělala ona. Nebo její sestru, o který si to nedomysleli. O který si to nedomysleli. Protože je lepší se přiznat, než to tajit.*

Příběhy 2B

Pochopila jsi tady ten příběh? *Hm. O čem to bylo? Že ta holčička, ta ukradla potají kousek perníku. A strčila si ho do pusy. Ano a ta její sestra? A u tý Julie se to dozvěděli a u tý druhý, která to udělala stejně, u tý se to nedozvěděli. Tak a kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, kterou bys víc potrestala? Tu, o který by se to nedozvěděli. Tu bys potrestala víc? Hm. A proč? Protože tamta Julie se přiznala. Dobře. Někdo mi totiž tady odpovídá, že by potrestal víc tu, u který se to dozvěděli, protože – no zkrátka, že to o ní všichni věděli, takže by ji víc potrestali a tu druhou, že by potrestali míň. Co si o tom myslíš? Já bych potrestala víc, tu, o který to nevěděli.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ta Berta. A proč? Protože (Váhá.) Zkus to nějak vysvětlit, proč si to myslíš. (Mlčí.) Myslíš si tedy, že Berta se zachovala hůř? Hm.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, nebo ta, co se šla omluvit tý kamarádce? *Ta, co se šla omluvit tý kamarádce.* Myslíš, že to udělala znovu? *Myslím, že jo.* A proč? *(Mlčí.)* Nebo proč to neudělala ta, co dostala výprask? *Protože ona to neudělala, protože se bojí, že by ho zase dostala. A tamta (mlčí).* Takže myslíš, že tahle ta se nemá čeho bát jakoby? *No protože ona tam šla toho ptáčka ukradnout nebo chytit znova, protože ho zase chtěla zpátky. Jakože (něco mumlá – není rozumět). Tomu nerozumím. Že je hezkej ten ptáček a tý holčičce se líbil. Jo že by ho chtěla jako pro sebe? Hm.*

7M, věk: 9,3

Příběhy 1A

O čem to bylo? *No o tom, že – byl tam Adam a ten měl kamaráda, kterej mu řekl, že ještě nevečeřel, protože nemají na to jídlo. Tak on šel do pekárny a když se pekař otočil zády, tak on ukradl bagetu a pekař o tom nevěděl.* (Vyprávím 1Ab.) Víš, v čem byl rozdíl mezi nima? *No, že ten pekař ho jakoby načapal.* Dobře a mě by teď zajímalo, kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, tzn. Adama a jeho bráchy, koho bys víc potrestal? Jestli toho Adama, kterýho si pekař nevšimnul, anebo jeho bratra, kterýho chytil. *Já bych potrestal oba, protože oba udělali to samý, akorát že jednoho si pekař všimnul a jednoho ne.* Dobře a potrestal bys někoho z nich víc nebo míň? *Ne.* Takže oba stejně říkáš jo? *Hm.*

Příběhy 1B

Pochopil jsi tady ty dva příběhy? O čem byly? *Oba dva něco ukradli a jednoho někdo načapal a druhýho ne.* Ano, lízátko teda ukradli. A mě by zajímalo, kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, tak koho bys v tomhle případě víc potrestal? *Zase stejně.* Zase stejně říkáš? *Hm.* Dobře. Ptám se proto, že někdo mi tady říká, že by víc potrestal toho, koho ten prodavač nenačapal, protože ještě nebyl potrestanej, takže by ho potrestal víc doma. Co si o tom myslíš? *No tak jako (váhá) já bych ho nepotrestal víc, protože prostě oba udělali to samý. Takže bych netrestal jednoho víc, aby to nebylo nespravedlivý.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo se zachoval hůř podle tebe? *Tak (váhá) zachoval se hůř ten, co ukrad lízátko. Že tamten kluk ho sice měl rád, ale nepotřeboval ho a tamten tu bagetu potřeboval, protože byli moc chudý.* Hm, tak on jí nepotřeboval on, ale dal ji tomu kamarádovi, vid'. *Hm.* Tak ještě ti prozradím, že někdo mi totiž říká, že se zachoval hůř ten Adam, protože ta bageta je dražší, takže toho ukradnul víc než ten Jindra. *No, ale on to udělal pro dobrou věc a tamten to udělal jen tak jakoby, že to nebylo důležitý.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, anebo ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu? *Ten, co se musel jít omluvit. Protože se chtěl vymstít, že ho jakoby viděl, tak se mu chtěl vymstít.* Komu myslíš, tomu prodavači? *No, tomu*

prodavači. Že ho načapal jako. Dobře a kdyby dejme tomu ten prodavač nenačapal nikoho a rodiče by jednomu dali výprask a jeden by musel to lízátko jít zaplatit do toho obchodu, tak kdo myslíš, že by to ukradl znovu? No ukradl by to (váhá). Tak ukradl by to asi ten, co musel platit, protože jakoby sice nenačapal nikoho, ale jakoby on ho chtěl ukrást znovu, protože, jakoby nedostal výprask, tak se nepoučil. Jenom to musel zaplatit a omluvit se. Tak se nepoučil a šel to zkusit znova.

Příběhy 2A

Pochopil jsi, co se tady stalo? *Hm. (Vyprávím 2Ab.) O čem byly ty příběhy? O tom jak – byly dvě sestry a jejich kamarádky ukradly sýkorky a nechtěly je ani jedna pustit, tak jedna ji ukradla. Ne - obě ji ukradly a jedna ta kamarádka se dozvěděla, že to byla ona. Že si to domyslela a druhá ne. Tak a kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, tzn. Berty a její sestry, co ukradly obě ty sýkorky a vypustily je, tak koho bys víc potrestal? Jestli – Kdybych to věděl? Ty bys byl rodičem a dozvěděl by ses o obou, že tohle udělaly. Akorát že u jedný, tam si to domysleli a u druhý, tam nevěděli, kdo to byl. No tak (váhá) no tak já bych potrestal asi víc tu, která to ukradla a ona to nevěděla, protože tamta aspoň ona o tom věděla a tak se jí asi i omluvila už. Jakoby.*

Příběhy 2B

Rozumíš tady těm příběhům? *Hm. O čem to bylo zhruba? No že prostě byly dvě sestry a ony šly ke kamarádkám, každá k jedný. A ukradly tam cukroví. A jedna ta kamarádka si toho všimla a druhá ne. Tak a kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, tak koho bys víc potrestal? Jestli tu, kde si toho nevšimli, anebo tu, kde si toho všimli, že to snědla? Stejně obě. A proč? Protože obě jakoby kradly aniž by se zeptaly.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Tak hůř se zachovala (váhá) asi ten, kdo ukradl sýkorku. Protože ona tamta to jakoby ji nechtěla pustit, ale to cukroví to jakoby nebylo jakoby tak jako že to prostě nikdo ji nevaroval. Aha, takže ona nevěděla, že to nemá udělat? No, ona si myslela, že si možná může vzít. Hm, takže ty myslíš, že u tý sýkorky, tam že věděla, že to nemá ukrást a u toho cukroví, že si nebyla jistá? Hm. Dobře. Někdo mi tady totiž říká, že hůř se zachovala ta Julie, protože to cukroví chtěla pro sebe, kdežto ta Berta, že chtěla pomoci tý sýkorce. No to je taky pravda, ale nebudu měnit svůj názor.*

Pokračování 2A

Kdo myslíš, že to byl. Ta, co dostala výprask, anebo ta, co se musela jít omluvit kamarádce? *(Váhá.) Ta, co dostala výprask. Protože ta, jak se omluvila, tak tam už se usmířili a tam už by to neudělala. Hm, a kdyby šlo o krádež třeba někde úplně jinde. Tak by to byl kdo, co myslíš? No tak by to byl (váhá). Třeba v obchodě by něco vzala jedna z nich. Tak by to byla ta, co ji musela taky koupit toho kanárka, protože jakoby ta, co dostala výprask už by ho nechtěla dostat znova. Ale ta, co koupila kanárka, tak ta přeci jenom nedostala jakoby žádný trest. Jenom, že to musela jít koupit.*

8M, věk: 9,6

Příběhy 1A

Pochopil jsi čem to bylo? *Trochu jo, vlastně že on udělal něco špatnýho proto, aby on udělal zas něco dobrýho by se dalo říct.* (Vyprávím 1Ab.) O čem byl tady ten druhý příběh? *Dalo by se říct, že chtěl udělat vlastně to samý - dobrou věc pro zlou. Ale co je nejhorsí, že tady si tý zlý věci všimnul někdo, takže to vlastně ještě by se dalo říct trochu zhorší. Pro něho, pro toho člověka, kterej udělal tu zlou věc pro tu dobrou. A co se tam stalo, co teda udělal ten pekař? No, chytil ho a já ten příběh neznám, takže nevím. No a asi mu i nařezal předpokládám.* Tak to my už nevíme. Dobře a mě by zajímalo, kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, tzn. Adama a jeho bratra, koho bys víc potrestal? Adama, kterýho ten pekař nechytil, anebo jeho bráchu, kterýho chytil? *Tak to by bylo asi hodně těžký rozhodnutí. Protože vlastně oba dva udělali stejně špatnou a zároveň dobrou věc. A jediný, co je na tom jiný, je, že ten pekař ho chytil. A koho bys teda víc potrestal ty? Asi stejně. Stejně oba dva? Hm. A proč? Protože vlastně udělali stejnou věc. Jediný, co je na tom je právě to, že ho ten pekař chytil jo. Jako jak to nevím teda. Záleží taky jako když by sem byl rodič, jako povahou jako můj táta, tak bych jim nařezal (směje se) přes vanu vařečkou. A kdybysem byl nějaký z těch hodnějších rodičů, který zrovinka neznám, tak bysem jim spíš vynadal. No a třeba by to nějak vynahradili. Jako tomu pekaři třeba, že pomůžou s prodáváním, nebo já nevím.*

Příběhy 1B

Co se stalo tady v těch dvou případech? *Vlastně že udělali jenom špatnou věc. Jenom proto aby oni tady v tom případě si pochutnali, by se dalo říct. Protože vlastně by se dalo říct, toho až trošku - jako nevím přesně jak to říct - ale i trošku zneužili. Že v tom předtím, tam to udělali pro dobrou věc. Tam prostě potř - trošku jako když je to charita, akorát že tam – Dobře, já tě zastavím, tohle mě moc zajímá, ale mám ještě další otázku. Kdybys byl rodičem toho Jindry a jeho bráchy, tak koho bys v tomhle případě potrestal víc? Jestli Jindru, kterýho prodavač viděl a chytil, anebo toho jeho bráchu, kterýho nechytil. No, asi zase stejně, ale už jako huř, protože přeci jenom udělali to jako - prostě to ukradli jako když se krade - když jsou takový profesionálové, by se dalo říct, jako lupiči, který vykradou byt, že to chtějí jako pro sebe. Hm, takže říkáš, že bys je potrestal stejně oba dva? Hm. Musím tě trochu zviklat, protože někdo mi tady odpovídá, že by potrestal víc toho, koho ten prodavač neviděl, protože nebyl potrestanej tím prodavačem, tak by ho potrestal doma víc. No ale já jsem v tom příběhu jsem myslel právě, že ho chytil a dovedl ho vlastně domů, by se dalo říct. Nebo před ty rodiče (muflá – nerozumím). Právě jsem nepředpokládal, že by ho potrestal ten prodavač. Tak ono to v tom příběhu řečený není, takže nevíme jak to přesně bylo. Víme jenom, že ho chytil. No právě proto jsem řekl stejně, protože když ho nepotrestal on, tak ho musím potrestat já. A když tamten taky nebyl potrestanej, a tamten taky ne. Tak to by bylo nespravedlivý potrestat někoho víc a někoho míň, když udělali stejnou věc.*

Srovnání 1A x 1B

(Otázka byla položena až po srovnání 2A x 2B.) *To zase by bylo lepší u toho kamaráda, než u toho lízátko. To lízátko myslíš, že bylo horší teda, jo? Hm, protože*

zase. A proč teda vlastně? *No protože oni ho ukradli, ale zase u tý bagety to bylo, že ho zase někomu dali. Takže sice ukradl ho, ano, ale udělal zase místo toho dobrou věc, jo. Že to vlastně bylo vyrovnaný. Ale tam, tam vlastně jediný co, tak ho ukradl.* No on mi totiž někdo odpovídá tady na to, že by potrestal víc toho Adama, protože ta bageta, že to je dražší, takže ukradl toho víc, než to lízátko. *To je možná pravda, ale zas. (Váhá.) Co myslíš? Je to možná sice pravda, ale já to právě vyrovnávám s tou dobrou věcí. A já tady to dělám i trošku kvůli tomu, to vám asi taky prozradím. Jako není to nic jako, že bysem to držel v tajemství jo. Ale já jsem z Římskokatolický, takže i kvůli tomu to vlastně беру. Že vlastně jako celá naše rodina pracuje jakoby hodně v Charitě, jo a takhle.* (Vypráví o svojí rodině – kde pracují rodiče, jak se zapojují v Charitě, co dělají sourozenci aj.)

Pokračování 1B

Kdo myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, anebo ten, co musel jít zpátky do obchodu zaplatit to lízátko? *Tipuju, že asi ten, kdo dostal výprask. Protože aby si to jako vynahradil, by se dalo říct. Co myslíš, aby si vynahradil, teď tomu úplně nerozumím. Ne jako že dostal výprask a předpokládám, že asi mu i sebrali to lízátko. To nevím. Jo to předpokládám. A ten druhý, ten si ho vlastně koupil potom a musel ještě k tomu teda přidat tu omluvu jo. Podle mě ten, kterej dostal výprask ho šel ukradnout znovu.*

Příběhy 2A

Pochopil jsi tady ten příběh? *Trošku jo. O čem to bylo? Je to trochu podobný, ale ne úplně. Že ta holčička, ta kamarádka, chytila tu sýkorku. A vlastně by se dalo říct, že pro tu sýkorku by to bylo jako kdyby jste mě tady v té místnosti zamkla. Třeba nevím na dva - na měsíc třeba. A dávala byste mi jenom vlastně to, co je hodně potřebný, jo. Tak právě že ta Berta chtěla jako, aby, by se dalo říct, zase to připodobnit k něčemu jinému, něco jako sametová revoluce by to byla. Taková maličká sametová revoluce. Jako že by měli všichni lidi jako svobodu. Takže ona chtěla zase pro tu sýkorku svobodu, protože jí takhle týrala jo. Takže co udělala ta Berta? Pustila ji.* (Vyprávím, 2Ab.) Rozumíš tady těm dvěma příběhům – nemusíš to opakovat, jen jestli to chápeš? *Docela jo. Kdybys byl rodičem Berty a její sestry, koho bys víc potrestal? Jestli Bertu, v tom jejím případě si ta kamarádka domyslela, že to udělala ona, nebo její sestru, kde to nikdo nevěděl. No, když jako vezmu – tak ta kamarádka ji nemohla potrestat, protože přece jenom to by mohl až dospělák a tipuju, že to na ní kecla. Víte, jejím rodičům, tý Berty. Ale to už jsem si zase domyslel já. Ale koho by sem víc potrestal. No, asi zase nikoho víc nebo míň. Takže myslíš, že zase oba stejně, jo? Hm, protože přeci jenom jako jasně. Udělal bysem to tak, že bych je potrestal tady v tom případě míň než předtím. Protože vlastně ukradly sice tu sýkorku, takže vlastně udělaly špatnou věc. Ale zase proto, aby ta sýkorka se měla dobře. Takže bysem vlastně - třeba bysem jim řekl, ať vezmou svoje peníze, pokud by teda nějaké měly a ať ty své kamarádce koupí třeba já nevím kanárka. Dobře, takže takhle bys to vyřešil. No protože přeci jenom tu sýkorku bych si popravdě řečeno - kdybysem byl rodič tý kamarádky, tak bysem jí asi docela dost vynadal, že drží takhle zvíře v zajetí. Aha, takže bys vynadal tý kamarádce, která tu sýkorku chytila jo. No kdybysem byl její rodič. Ale samozřejmě i těm druhým, protože přeci jenom krást se nemá. Takže by vlastně všechny dopadly stejně.*

Příběhy 2B

Zase koho bysem potrestal víc? No, to by mě zajímalo. No, když by ukradly, samozřejmě ne stejný úplně přesně kus, ale stejnou hmotnost, jo. Což by se asi zjistilo. Tak bysem je potrestal stejně. Ale kdyby třeba ta Julie si vzala víc, jako třeba, já nevím, když vezmu takhle jsou tam perničky. Tak ona by si vzala dva, ale ta její segra jeden, tak bych potrestal samosebou víc Julii, protože toho vzala víc. Ale když vezmu, že tam není napsáno, kolik toho tam přesně snědly, tak bysem potrestal obě stejně.

Srovnání 2A x2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? Asi ta Julie. Myslíš, že to bylo víc špatně, jo? Hm. Tak samo-sebou nemělo to pro ty lidi takovou cenu zase, ale zase když to vezmu tak, že zase. Jako u těch chlapců. Ta Berta, ta to udělala zase pro dobrou věc a ta Julie toho zase zneužila by se dalo říct.

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, nebo ta, co se musela jít omluvit kamarádce? No, ta, co to udělala znovu, jenom se ptám jo, tím myslíte, že udělala přesně tu samou věc? Ano. Akorát, že buď s tím kanárkem, anebo s nějakým jiným ptáčkem, kterýho chytila ta její kamarádka? Zase se sýkorkou si to představ, že udělala to stejný. Se sýkorkou, no tak, a teď kon jako po mně chcete, jak bysem ji potrestal? Mě by zajímalo, která myslíš, že to udělala znovu – ta, co dostala výprask, anebo ta, co se musela jít omluvit kamarádce. Která to udělala, to je hodně těžký, protože u těch lízátek, tam jako to chápu, ale tady v tom případě. Dalo by se říct, že se vlastně nechám podat a zároveň vám vlastně řeknu – nevím. Dobře a kdyby to byla teda jiná krádež, dejme tomu po měsíci šla do obchodu a vzala tam lízátko jedna z nich. Tak, která bys řekl, že to byla – ta, co dostala výprask nebo ta, co se musela jít omluvit? Ta, co dostala výprask. Myslíš, že teda ta, co se musela jít omluvit, že se víc poučila z toho? Ne to ne, ale že jako ta, která dostala výprask na tom byla horší. A trochu by se dalo říct, že když asi nechcou ublížit své sestře, tak jako proč to udělat znovu. A zkusit to, jestli jí to jako projde. Aha, teď tomu nerozumím. Dalo by se říct, že ta, co dostala výprask, ta byla samosebou na tom hůř, protože přeciť jenom koupit někomu ptáka a omluvit se mu – to jako bez nějakých peněz se obejdeš jo. Ale když dostaneš výprask, tak je to jako hodně jako blbý by se dalo říct. Tak bysem řekl, že by to chtěla zkusit znovu, aby si to vlastně vynahradila. Protože (váhá). Ty říkáš teda, že ten výprask - to bylo hodně blbý pro ní, ale že to teda udělala znovu? No protože jako. Já jsem totiž myslel, že by to udělala znovu, aby se jako – protože si třeba myslela, že by jí to vyšlo. Určitě. Že by jí to vyšlo. Že by se na ní nepřišlo a tím pádem by to vyrovnala. Aha, že by jako už nedostala. No.

5.třída

1M, věk: 10,8

Příběhy 1A

O čem to bylo? *O tom vlastně jak jeho kamarád byl hodně chuděj a jak Adam udělal hnusnej čin, jakože ukradl tu bagetu. Že by si to měl radši koupit. (Vyprávím 1Ab.) Pochopil jsi v čem byl rozdíl? V tom, že vlastně se – tam u toho Adama se ten prodavač nekoukal, že byl otočenej. A vlastně u toho bráchy, tam se koukal, chytl ho a potrestal ho. Chytl ho a dál nevíme, jo. Hm. A kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, co ukradli tu bagetu, tak koho bys víc potrestal? Jestli Adama, kterýho si pekař nevyšiml, anebo jeho bráchu, kterýho chytil? Oba dva stejně. Oba dva stejně, a proč? Protože oba dva ukradli tu bagetu.*

Příběhy 1B

O čem to bylo? *Vlastně o tom, že oba dva zase ukradli něco v obchodě. Hm, a rozdíl byl v čem? Rozdíl byl v tom, že vlastně ten Jindřich, ten ukrad hodně lízátek jakoby, ale chytl ho. A ten jeho brácha ukrad jenom jedno jakoby. No on každěj ukradl jenom jedno, ale toho jednoho chytili. No vlastně ten – nevím jak bych to řek, vlastně ten mu – jak ho chytili, tak ho zase potrestali jakoby a zase bych ho třeba doma taky potrestal zase bych je oba dva taky stejně potrestal. Na to jsem se právě chtěla zeptat. Kdybys byl rodičem tady těch dvou, koho bys potrestal víc? No, to nevím. Asi ani jednoho, asi bych je potrestal stejně. Já se ptám, protože někdo mi tady odpovídá, že by potrestal víc toho, koho nechytily ten prodavač, protože ten koho chytil, ten už si to jakoby odpykal, takže by potrestal víc toho, koho nechytily. Co si o tom myslíš? No nevím. Myslíš, že by to taky takhle šlo? No taky by to šlo. Ale zase by to nebylo fér vůči tomu druhýmu, kterej to ukrad a nechytily ho. Takže vlastně, kdybych potrestal víc toho, ale on taky to ukrad, tak by měli dostat stejnej trest. Hm, někdo mi zase říká to co teda říkáš ty, že by potrestal oba stejně. Já se ptám proto, abych věděla, co si myslíš ty o tom. Takže ty říkáš co teda? Že by vlastně měli bejt potrestaní oba stejně, nejenom ten, kterýho chytili.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Já bych řek, že ten Jindra, který to ukrad jenom pro sebe. Jakoby. A on to zase ukrad pro kamaráda, kterej byl chuděj a neměl co jíst. Hm, takže myslíš, že Jindra se zachoval hůř. A Adam vlastně taky se zachoval jakoby stejně, ale pro dobrej – jakoby pro dobrou podstatu. Hm, někdo mi totiž říká, že horší bylo to, co udělal Adam, protože ta bageta je dražší. Co si o tom myslíš? Že toho ukradl víc. No vlastně – no on jakoby ukradl, ale udělal to pro dobro a vlastně ten Jindra to ukrad a vlastně to krad jenom pro sebe a ne, aby někomu pomoh. Takže jakoby – vyjde to nastejno. Takže myslíš, že to je stejný, nebo že někdo se zachoval hůř? Já bych řek, že ten Jindra že se zachoval hůř. Ale jakoby i tak stejně že to je. Že oba dva něco ukradli.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, anebo ten, co musel jít zpátky do toho obchodu? *Ten, co dostal výprask. Protože ho nemusel jít zaplatit zpátky a nemusel se tam omlouvat. Hm, takže myslíš, že ten to udělal znovu. A proč myslíš, že to neudělal ten, co musel jít zpátky do toho obchodu? Protože už by na něj měli jakoby počítáno. Protože ví, že on už to jednou ukrad, tak proč by to neudělal znovu. Aha. Takže myslíš, že by si v tom obchodě jako na něj dávali pozor, jo? Hm.*

Příběhy 2A

Pochopil jsi to, o čem to bylo? *Jo. Že jakoby Berta by to neměla udělat, protože když – třeba to byl papoušek, tak byl třeba šťastnej ten pták, že mu dávali najíst. Jakoby měl třeba velkou klec. A pak z toho zase bude smutná z toho ta její kamarádka. Tak on to nebyl papoušek, byl to venkovní ptáček, ale samozřejmě - ukradla to tý kamarádce, což asi nebylo dobře, že jo. Jo. (Vyprávím 2Ab.) Pochopils to? Jo. Vlastně že, ta její kamarádka, ta jí to předtím neřekla ta její sestra a vlastně ona to nevěděla, kdo by to mohl udělat a vlastně (přemýšlí) – ano a o tý Bertě se to ta kamarádka domyslela, že to udělala, jo. Jo. Tak a kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, co vlastně ukradly tu sýkorku a vypustily ji, koho bys víc potrestal? Tu Bertu, o který se to vědělo, anebo tu sestru, o který se to nevědělo? – Asi obě stejně. Zase bych potrestal obě stejně. Protože jako obě to udělaly pro dobro těch ptáčků. Ale zase ukrást – ale zase jakoby ukradly ty ptáčky jim. Tak to zase nebylo dobře. Takže říkáš, že bys je potrestal stejně? Hm.*

Příběhy 2B

O čem to bylo? *Vlastně o tom, že Julie jakoby si vzala kousek cukroví, ale oni si toho nevšimli. A ta její sestra si taky tam vzala a oni si toho všimli, takže ji vlastně jakoby (neví jak dál) – Všimli si toho. Jo. Tak a kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, koho bys víc potrestal? To je zase bych potrestal obě dvě. A dal bych jim radši - než někam půjdou, tak bych jim dal doma najíst. Aby nejedly tam. Dobře a proč bys je potrestal obě stejně? Protože vlastně i ta jedna kradla i ta druhá. Ale u jedný se na to přišlo a u jedný ne, to by nehrálo roli? Trošku jo, protože by se tam musela jít omluvit a vlastně třeba tam přinést nějaký cukroví. Která? Ta, co na to přišli. Ale měla by i ta, co na to nepřišli.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Řekl bych, že udělala hůř ta Berta, která pustila toho ptáčka. Protože vlastně jí ho vypustila a ona ho třeba měla ráda a to cukroví se napeče nový. Takže myslíš teda, že to cukroví se může udělat znovu, takže to není taková škoda, jo? Hm.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, anebo ta, co se musela jít omluvit kamarádce? *Ta, co vlastně – ta, co koupila toho ptáčka, protože ona jí ho zase musela koupit a zase jí ho bylo líto. Protože ta druhá kamarádka už ho vlastně neměla. Takže tam už nemohla a vlastně Berta jí ho mohla zase vypustit, protože jí ho zase bylo jakoby líto. Dobře a kdyby se jednalo o to, že by ho třeba vzala někomu úplně jinému toho ptáčka, tak která myslíš, že to byla. Ta, co dostala výprask, anebo*

ta, co se musela jít omluvit? *Ta, co dostala výprask. A proč? Protože ta vlastně ta z toho neměla takový poučení že vlastně nemusela utratit svoje peníze a nemusela se jít omluvit jakoby.* Hm myslíš, že ta, co se musela jít omluvit, že už by to znovu neudělala? *Hm.*

2M, věk: 10,9

Příběhy 1A

Pochopil jsi ten příběh? *Hm. O čem to bylo? No že on ten kluk, ten byl chudej. A ten Adam, ten pro něj ukradl tu bagetu. (Vyprávím 1Ab.) O čem byl tady ten druhý příběh? Nebo v čem byl rozdíl? Že v tom prvním, ten pekař on to nevěděl, že to je – že to vzal. A v tom druhým už ho chytil. Tak a mě by teď zajímalo, kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, tzn. Adama a jeho bráchy, koho bys víc potrestal. Jestli toho Adama, kterýho si pekař nevyšimnul, anebo jeho bráchu, kterýho si ten pekař všimnul? No asi toho Adama, kterýho si nevyšimnul. A proč? Protože on – jestli by to přede mnou třeba tajil, tak tomu víc, ale až bysem to zjistil právě, protože by to přede mnou tajil. Ale tam u toho bysem se to dozvěděl, protože ten pekař ho chytil. Hm, takže bys ho potrestal víc, protože by to tajil jo? Hm. Tak a kdybys ty jako rodič se to dozvěděl zkrátka o obou, akorát že jednoho si pekař nevyšimnul a druhýho si všimnul. Tak by to bylo jak? (Mlčí.) Kdyby to nikdo netajil, ale jeden by měl štěstí, že si ho pekař nevyšiml a druhý by to štěstí neměl. Tak asi toho druhýho. To znamená toho, koho ten pekař chytil? Hm. A proč? (Mlčí.) Nevím, asi by sem dal toho druhýho.*

Příběhy 1B

O čem byly tady ty příběhy? *Že ten starší brácha, tak jemu chutnali ty lízátko, tak on šel do toho obchodu a strčil si ho tajně do kapsy, aby ho nikdo neviděl. A pak šel ten jeho mladší brácha a ten měl taky rád lízátko, tak si jedno taky dal do kapsy a ten prodavač ho viděl. Dobře. A kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestal v tomhle případě? Jestli toho – Toho prvního, protože ten je starší, takže ten by měl mít větší rozum, než ten menší. To znamená, že bys potrestal toho staršího bráchu teda nezávisle na tom, jestli ho ten prodavač chytil nebo ne? (Mlčí.) Toho staršího bráchu ten prodavač viděl nebo neviděl – teď jsem se do toho zamotala? Neviděl.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Hůř ten Jindra, co si dal to lízátko do kapsy. Protože on si ho vzal jako pro sebe. Ale ten Adam to udělal pro toho kluka chudýho. Hm, někdo mi tady totiž odpovídá, že hůř se zachoval Adam, protože ta bageta je dražší, takže toho ukradl víc. Co si o tom myslíš? Tak ale on pořád (nerozumím pro hluk) – prosím, teď jsem nerozuměla - že je pořád chudej ten Adamovo kamarád, takže asi bych zůstal u toho. No někdo mi zase říká to, co jsi říkal původně, takže je to samozřejmě názor od názoru. Takže ty myslíš, že to, co udělal ten Adam, že ukradl tu bagetu, že to je horší nebo lepší? Lepší.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, anebo ten, co to musel jít zaplatit zpátky do toho obchodu? *Ten, co to musel jít zaplatit. A proč? No protože ten, co dostal výprask, ten byl nejspíš doma a ten, co to musel jít zaplatit to vzal znovu.* To se stalo až po nějaké době, třeba po měsíci tam jeden z těch dvou šel a znovu to lízátko ukradl. *Tak asi ten starší teda.* To je kterej? *Ten, co šel zaplatit nazpátek to lízátko.* A proč myslíš, že to nevzal ten, co dostal výprask? *No protože dostal ten výprask a asi by ho dostal znovu.* Jakože se bál, že ho dostane znovu? *Hm.*

Příběhy 2A

Pochopil jsi o čem to bylo? *Hm.* O čem to bylo? *Že ta Berta, že ona si na zahradě chytila sýkorku a zavřela ji do tý klece. A ty kamarádky chtěly, aby ji pustila, jenže ona nechtěla. Ale potom ji pustila.* Ta Berta ji vzala tý kamarádce a vypustila ji jo? *No, vzala a pustila.* (Vyprávím 2Ab.) O čem to bylo nebo v čem byl rozdíl? *No že to bylo stejný, akorát že ta Berta, teda ta její sestra, tak ona nevěděla, kdo to vzal tu sýkorku.* Tak a kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, tzn. Berty a její sestry, obě dvě teda ukradly kamarádce sýkorku a vypustili ji na svobodu, tak koho bys víc potrestal? Jestli tu Bertu, o který se to vědělo, anebo tu její sestru, o který se to nevědělo? *Asi tu její sestru.* A proč? *No tak protože ona pak ty ptáčky vypustila a ta její sestra, ta by si ho klidně nechala.* Myslíš tu holku, co tu sýkorku chytila a zavřela ji jo. A teďkon tam byly ty dvě holky, co tu sýkorku ukradly těm kamarádkám a vypustily ji ven. Někdo to chápe tak, že to udělaly špatně a někdo tak, že to udělaly dobře. Jak tomu rozumíš ty? *Že to udělaly špatně.* Tak a kdybys měl porovnat tady ty dvě, který udělaly to samý, akorát že o jedný se to vědělo a o druhý se to nevědělo. Tak koho bys potrestal víc? *O který se to nevědělo, protože to tajila.* A proč? *No právě proto, že to tajila.*

Příběhy 2B

Rozumíš tady těm příběhům? *Hm.* O čem to bylo? *Že ta první - ona tý kamarádce vzala cukroví, ale oni o ní nevěděli. A potom ta druhá taky vzala cukroví, ale o ní to věděli, že to vzala.* A kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, koho bys víc potrestal? *Asi tu starší, protože ta je větší a to vzala, ale ta menší – podle toho, jak je malá no. Kdyby byla malá no tak, asi bych jí jenom jako vynadal.* A kdyby to byli dvojčata, tak bys udělal co? *Tak bych potrestal oba stejně.* A proč? U jedný si toho ta rodina všimla a u druhý ne. Hrál by to roli? *Zase jestli by tamta jestli by to řekla nebo ne.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Asi ta Berta.* A proč? *Ta ukradla toho ptáka, to je jako zvíře. Ale to cukroví, to je – to se dá dopéct znovu třeba.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, nebo ta, co se musela jít omluvit? *Ta, co se musela jít omluvit, nebo – no ta, co dostala asi ten výprask.* A proč? *Protože tamta, co se omluvila vlastně řekla, že už to neudělá a to by lhala. Takže ta, co dostala výprask to udělala znovu. Takže ten výprask jí ani moc nevadil.*

3F, věk: 10,10

Příběhy 1A

Pochopila jsi tady ten příběh? *Hm. O čem to bylo? O kamarádovi, který – Bylo to o Adamovi, který měl kamaráda a ten měl velkej hlad. A Adam zrovna neměl peníze, aby mu něco koupil, tak ukradl bagetu pro toho kamaráda. (Vyprávím 1Ab.)* Pochopila jsi, co se stalo tady? *Jo. V čem byl rozdíl? Že ten Adam to ukradl aniž by ho někdo viděl. Ale ten jeho bratr to nezvládl a chytili ho. A mě by teď zajímalo, kdybys byla rodičem tady těch kluků, koho bys víc potrestala. Jestli toho Adama, nebo jeho bratra? (Mlčí - přemýšlí.) Já bych spíš potrestala asi toho, kdo by se nepřiznal. Že třeba ten Adam, kdyby zapíral, že to v životě neudělal a zjistilo se to, tak bych víc potrestala Adama než toho jeho bratra, který by se třeba přiznal. Dobře. No musím tě trochu zviklat. Někdo mi odpovídá, že by víc potrestal toho, koho ten pekař nechtyl, protože ještě nebyl potrestanej tím prodavačem, takže by ho doma potrestal víc. Co si o tom myslíš? No, že netrestat jednoho, kdo nebyl ani jednou trestanej a trestat toho, kdo už byl, to je taky pravda, to by bylo nespravedlivý. A někdo mi zase říká to, co jsi říkala původně. Co si myslíš ty? Tak asi možná to druhý. Takže bys víc potrestala koho? Toho, kterej ještě nebyl trestanej.*

Příběhy 1B

Pochopila jsi, o čem byly tyhle dva příběhy? *Hm. O čem to bylo? O Jindrovi, který měl moc rád lízátka. A jedno ukradl a vyšel, ale prodavač ho chytil. A měl bráčku, ten si taky vzal jedno – taky ho ukradnul, ale nikdo ho nechtyl. A kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, tak koho bys tady v tom případě víc potrestala? (Přemýšlí.) Asi zase toho, koho nikdo neviděl. A proč? Protože bych potrestala – neměli by to dělat, protože to dělali pro sebe. Ten Adam s tím svým bráčkou to dělali jako pro jiný. Ale tihle to dělali pro sebe, takže (váhá) tam bych potrestala – u toho Adama bych potrestala jak jsem říkala, ale tady bych potrestala (váhá) taky toho, protože ten jeden už byl jednou potrestanej, takže kdybych potrestala oba, tak by to bylo nespravedlivý. Takže bych potrestala toho, kterýho nikdo neviděl. Teď nevím, jestli jsem to úplně pochopila. Takže u toho Adama bys potrestala toho, koho nikdo neviděl. No a tady taky. Protože by to bylo nespravedlivý, abych trestala – já bych potrestala oba, ale protože jeden už byl potrestanej, tak bych potrestala toho druhýho víc.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo se zachoval hůř? *Jindra. A proč? Protože ukradl to lízátko pro sebe. A nerozdělil se s nikým. Ale Adam ukradl tu bagetu pro jiného, takže ten byl hodný bych řekla. Dobře, někdo mi totiž tvrdí, že Adam ukradl větší kus, protože ta bageta je dražší. Tím pádem to bylo horší. Ne, já si myslím, že je to takhle. Protože s ní měl – si myslím, že se zachoval líp Adam, protože tu bagetu nedal sobě, ale kamarádovi. Zato ten Jindra si to lízátko nechal.*

Pokračování 1B

Kterej myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, anebo ten, co musel jít zpátky do toho obchodu? *Ten, co musel jít zpátky do toho obchodu. Ten myslíš, že to udělal znovu jo? Hm. A proč? Protože většinou je to tak, že když někdo dostane prostě*

výprask, tak si to většinou pamatuje a ví, že už to nikdy nesmí udělat. Ale ten, kdo to musí jenom zaplatit, tak ten si řekne, že to zkusí znovu a prostě nemá takový ponaučení jako ten, kdo dostal výprask.

Příběhy 2A

Pochopila jsi o čem to bylo? *Že Berta měla kamarádku a ta chytila sýkorku a držela ji v kleci. Berta poprosila kamarádku, aby tu sýkorku pustila, ale ona nechtěla. A tak Berta sama pustila tu sýkorku. Ale ta její kamarádka si domyslela, že to byla ona. (Vyprávím 2Ab.)* Pochopila jsi, o čem to bylo? *Jo. To bylo vlastně to samý, akorát že tentokrát nezjistili, že to byla ta Berty sestra.* Tak a kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, tak koho bys víc potrestala? *Já bych nepotrestala nikoho, protože se zachovaly dobře k těm sýkorkám.* Takže myslíš, že to udělaly dobře? *Hm.*

Příběhy 2B

Pochopila jsi tyhle dva příběhy? *Že ta Julie byla u kamarádky a snědla tam jedno cukroví a nikdo si jí nevšiml. A měla sestru a ta taky jedno snědla, ale tý si někdo všimnul.* Ano a koho bys tady v tom případě potrestala víc, kdybys byla rodičem? *Asi tu, která nebyla trestaná, protože tu jednu už jakože pokárali, ale tu druhou ne.* Takže bych ji potrestala víc.

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Julie. Protože ta Berta to udělala dobře, že pustila tu sýkorku. Ale Julie to jíst neměla.*

Pokračování 2A

Kanárek: Kdo myslíš, že to byl? *Ta, co dostala výprask, nebo ta, co se musela jít omluvit? Asi zase ta, co se musela jít omluvit.* A proč? *Protože ta, která dostala výprask si to pamatovala, že už to nikdy neudělá, že už to nesmí udělat. Ale zato ta druhá nemá takový ponaučení.*

4F, věk: 10,10

Příběhy 1A

O čem byl ten příběh, pochopilas to? *Hm.* O čem to bylo? *Že ukradl bagetu, když se prodavač nedíval.* A dal ji to tomu kamarádovi, vid'? *Hm.* (Vyprávím 1Ab.) O čem byla tahle druhá část? *Že zkoušel taky pro toho svého kamaráda ukradnout bagetu, ale prodavač ho chytil.* Ano. A mě by teď zajímalo, kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, tzn. Adama a jeho bráchy, koho bys víc potrestala? *Jestli Adama, kterýho pekař neviděl, anebo toho jeho bráchu, kterýho viděl? Já bych asi potrestala oba dva stejně, protože každý to ukradl.*

Příběhy 1B

O čem byly tady ty dva příběhy? *Že ty dva bráchové měli rádi lízátko, tak ukradli ty – tak to prostě ukradli.* A jakej byl mezi nima rozdíl? *No že jednoho*

přistihl a toho druhýho ne. Tak a kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, koho bys potrestala víc v tomhle případě? No zase asi oba dva stejně. Protože oba dva to ukradli. Dobře. Já se ptám proto, že někdo mi říká, že by potrestal víc toho, koho ten prodavač viděl a chytil ho. Protože to o něm všichni věděli, takže by ho doma víc potrestal. Co si o tom myslíš? No ale ten druhý to taky ukradl, takže by měl mít stejnej trest.

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Hůř asi ten, co ukradl lízátko. Proč myslíš? Protože ten to ukradl pro sebe. Ptám se proto, že někdo mi tady zase říká, že hůř se zachoval ten Adam, protože ta bageta je větší, takže je dražší, takže toho ukradl víc. Co si o tom myslíš? No právě že – ten Adam to kradl aspoň pro toho kamaráda. Ale to lízátko bylo jenom tak.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, nebo ten, co musel jít zpátky do toho obchodu? *Ten, co dostal výprask. A proč? No když (váhá) když to aspoň nemusel platit, tak to chtěl zkoušet znova. Takže myslíš, že když to musel jít zaplatit, že už to nechtěl radši zkoušet? Hm. A ten, co dostal výprask, tak ten – ten si myslí, že se mu to ještě povede.*

Příběhy 2A

O čem byl tady ten příběh? *Že Berta – že její kamarádka prostě chytila sýkorku a nechtěla ji pustit. A ona ji zase vzala – ona ji prostě vypustila. (Vyprávím 2Ab.) Pochopila jsi tady tu druhou část? Jo. Jaký byl mezi nima rozdíl? Že ty jejich kamarádky – jedna to věděla, že to byla ona a ta druhá to nevěděla. Hm, a kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, koho bys víc potrestala? Jestli tu Bertu nebo tu její sestru? Zase obě dvě asi.*

Příběhy 2B

O čem byly tady ty dva příběhy? *Že snědly prostě několik cukroví u kamarádky. Ano a rozdíl byl v čem? Že u jedný si toho všimli, že jich několik snědla a u druhý ne. A kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, tak koho bys víc potrestala? Zase stejně.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Asi ta s tím cukrovím. A proč? No protože ta – protože ta sýkorka prostě musí bejt na svobodě. S cukrovím se asi nic nestane když se sní. Říkáš, že sýkorka musí být na svobodě. Tak myslíš, že to, co udělala ta Berta, že to bylo dobře nebo to bylo špatně? No udělala – zachovala se správně, ale i kvůli tý kamarádce vlastně i ne. Ale udělala dobře.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, nebo ta, co se musela jít omluvit? *Asi s tím výpraskem. Protože když se jí to povedlo, tak to mohla – tak si rekla, že to může udělat ještě jednou. Hm povedlo, to myslíš, když to nemusela*

kupovat? *No když to nemusela kupovat ani se jí omlouvat. Takže tím, že dostala jenom výprask, tak to udělala znovu myslíš? Hm. A ta, co se jí musela omluvit, ta myslíš, že už by to neudělala znovu? No, když jí musela koupit novýho, tak asi ne.*

5F, věk: 11,2

Příběhy 1A

Pochopila jsi o čem to bylo? (*Kýve.*) O čem to bylo? *Že ten Adam ukradl pro kamaráda bagetu. (Vyprávím 1Ab.)* Pochopila jsi o čem byl i ten druhý příběh? *Hm. V čem byl rozdíl od toho prvního? Že ho chytil. Dobře a mě by teď zajímalo, kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, tzn. Adama a jeho bráchy, oba dva ukradli tu bagetu, tak koho bys víc potrestala? Jestli toho Adama, kterýho si ten pekař nevšimnul, anebo toho jeho bratra, kterýho ten pekař chytil? (Mlčí.) Co myslíš? Asi stejně oba. A proč? Protože oba dva udělali vlastně stejnou věc. Udělali stejnou věc. To znamená, že když jednoho ten pekař chytil a druhého ne, tak bys v tom neviděla rozdíl? Hm.*

Příběhy 1B

O čem byly tady ty dva příběhy? *O tom, že dva bráchové kradli v obchodě a jednoho chytil a druhýho ne. Dobře. A kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestala? Zase oba dva stejně. A proč? Protože oba dva ukradli lízátko.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Jindra. Hm, a proč? Protože on to kradl pro sebe. Hm. Já se ptám, protože někdo mi tady odpovídá, že se hůř zachoval ten Adam, protože ta bageta je dražší. Takže toho ukradl víc. Co si o tom myslíš? Že podle mě je spíš pro koho to kradl. Myslíš, že to je důležitější? Hm.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl. Ten, co dostal výprask, anebo ten, co musel jít zpátky do toho obchodu? *Myslím kterej dostal výprask. Hm, takže ten myslíš, že to udělal znovu. A proč? Protože se moc nepoučil. Takže myslíš, že ten, co to musel jít zpátky zaplatit, že ten už by to znovu neudělal? Ne. A proč by to už neudělal? Protože se jakoby poučil.*

Příběhy 2A

O čem to bylo? *Že ta Berta propustila tu sýkorku. Hm, ona ji vzala kamarádce, vid', a pustila. (Vyprávím 2Ab.)* O čem byla tady ta druhá část? *Že Berta vypustila – teda Bertina sestra vypustila sýkorku a její kamarádka nevěděla, kdo to udělal. Tak a kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, co vypustily tu sýkorku teda, nebo vlastně vzaly ji těm kamarádkám a vypustily ji, tak koho bys víc potrestala? Jestli tu Bertu, anebo tu její sestru? Obě teda ukradly tu sýkorku a o jedný se to vědělo a o jedný se to nevědělo. Zase obě dvě stejně, ale určitě míň, než ty dva kluky. Hm, a proč? Protože ta sýkorka byla volná a ty kamarádky ji daly do klece. Takže jim tu volnost vrátily. Takže myslíš, že to udělaly dobře, anebo že to udělaly trochu špatně?*

Trochu špatně. Dobře a říkala jsi teda, že bys je potrestala obě stejně? Hm. I když se to o jedný vědělo a o jedný ne? Hm.

Příběhy 2B

Pochopila jsi o čem to bylo? *Že to vzaly bez dovození to cukroví. Každá teda si vzala kousek a jaký byl mezi nima rozdíl? Že o jedný se to vědělo a o druhý ne. A kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, koho bys víc potrestala v tomhle případě? Asi tu sestru, protože o tý Julii by se to nevědělo. Tam si toho nikdo nevšimnul, takže ty bys potrestala víc tu sestru víc. A proč teda jsi říkala? Protože se to o ní nevědělo. Takže to nevěděla ta kamarádka, jo že si toho tam nevšimli. A pak přišla domu a ty bys to jako maminka zjistila. Tak bys jí potrestala taky, anebo tu ne? Asi Julii taky. Asi taky, hm, a potrestala bys jí víc nebo míň? (Mlčí.) Ty bys měla vlastně Julii a její sestru. A oni by přišly od těch kamarádek a zjistila bys, že každá tam potají snědla kousek cukroví, akorát že u jedný se na to přišlo a u druhý na to nepřišli. (Vyušení spolužačkami.) Takže oni by přišly domů a ty bys udělala co, potrestala bys je obě nebo jenom jednu? Obě. A někoho víc nebo míň? Každou stejně.*

(Na konci rozhovoru jsem se k tomuto příběhu ještě vrátila.) Ty jsi vlastně říkala, že bys potrestala obě stejně. Já jsem nad tím ještě přemýšlela. Někdo mi totiž odpovídá, že by potrestal víc tu, na kterou se nepřišlo. Protože za to nedostala žádné ponaučení nebo zpětnou vazbu na rozdíl od té, na kterou se přišlo. Tak mě zajímá, co si o tom myslíš? *Podle mě – že prostě i když se na ní nepřišlo, tak stejně to udělaly stejně.* Hm, takže bys je potrestala stejně? *Jo.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ta Julie. A proč? Protože ona to vzala pro sebe to cukroví. Ale ta Berta to dala vlastně mu volnost.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, anebo ta, co se musela jít omluvit tý kamarádce? *Ta, co dostala výprask. A proč? Protože se nepoučila prostě. A ta, co se musela jít omluvit tý kamarádce, ta myslíš, že už by to neudělala znovu? Ta by to neudělala. A proč ne? Protože ona se jí omluvila a musela jí koupit toho kanárka. A to byl dárek prostě od ní. Takže myslím, že by dárek prostě nevypustila. Hm, a kdyby se jednalo o to, že by vypustila někomu jinému sýkorku zase? Asi ne.*

6M, věk: 11,2

Příběhy 1A

O čem byl tady ten příběh? (Mlčí.) Pochopils to o čem to bylo? *Já se přiznám, že jsem to teď nevnímá. (Vyprávím znovu.) Už jsi to pochopil? Jo. (Vyprávím 1Ab.) Tak o čem to bylo? No že ten jeho bratr Adamovo, se mu stalo taky to samý. Měl taky kamaráda, ten byl taky chudej a taky teda ukrást pro něj tu bagetu, ale ten pekař si ho všiml. A mě by zajímalo, kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, tzn. Adama a jeho bráchy, co ukradli oba tu bagetu, tak koho bys víc potrestal? Jestli toho Adama, kterýho si nikdo nevšimnul, anebo toho jeho bráchu, kterýho ten pekař chytil? No (váhá) asi víc toho bráchu, protože já bych toho asi toho Adama nezjistil možná. A kdybys to věděl o obou, akorát že jednoho ten pekař viděl a jednoho ne, tak bys*

potrestal víc koho? (Přemýšlí.) *Asi jeho bráchu. A je ten jeho brácha starší? To nevím. Protože starší má mít větší rozum, proto bych potrestal toho bráchu, protože jsem myslel, že je starší. Aha, takže bys potrestal toho staršího. No, protože starší má mít větší rozum.*

Příběhy 1B

O čem to bylo? *No že Jindra měl hodně rád lízátko, tak jednou šel do obchodu a jedno si strčil do kapsy. Chtěl ho ukrást, ale všiml si ho. A pak ještě – teď nevím, jak přesně to bylo. Ten jeho brácha zase šel taky do obchodu, taky to ukradl a nikdo ho neviděl. Takže s tím odešel. Tak a kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, tak koho bys víc potrestal v tomhle případě? V tomhle případě (váhá) asi toho, jak si ho nevšiml, protože ten by se nepřiznal. Hm, a ten druhý, toho si prodavač všiml a chytil ho, tak toho bys taky potrestal nebo toho ne? Jo toho bych taky potrestal, já bych je potrestal oba dva. A někoho víc nebo míň? Asi víc toho, kterýho si nevšimnul, protože jinak on by mi to neřek, kdybych já to nezjistil. Že by to zapíral. Já jenom ještě přemýšlím nad tím, co říkáš. Kdyby – kdyby oba dva přišli domu a teď by se ti jako svěřili, co se jim stalo, takže by vlastně nikdo nic nezapíral, akorát že prostě jednoho by ten prodavač viděl a jednoho ne. Tak bys je potrestal jak? Jako jakým způsobem? Ne jako jestli bys někoho potrestal víc nebo míň? (Přemýšlí.) A můžu je potrestat oba dva stejně? Můžeš. No tak to oba dva asi stejně, protože oba dva udělali tu samou hloupost. A svěřili se mi.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ten s tím lízátkem. A proč? Protože to lízátko chtěl pro sebe a ten Adam to ukradl pro to – pro kámoše.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, nebo ten, co musel jít zpátky do toho obchodu to zaplatit? *Ten, co musel jít zpátky do toho obchodu. Myslíš, že to udělal znovu? Hm. A proč? No protože jakoby on měl jakoby asi ten pocit, že už si ho jakoby znova koupil. Že jako nemusel za něj předtím platit, jakože si ho jenom tak vzal. A teď si ho jakoby že už koupil - že už jakoby – že už si řek, že už jsem ho zaplatil, takže si ho můžu vzít znova. Aha, takže to jako ukradl, pak to zaplatil a pak si řekl, že teda už jsem to zaplatil, tak si to ještě jednou ukradnu. Jo. A proč myslíš, že už to neudělal ten, co dostal výprask? No tak asi proto že (váhá) ono to je těžký (mlčí). Mě to jenom tak zajímá, protože udělal to jenom jeden a ty jsi řekl, že to byl ten, co se musel vrátit do toho obchodu. Tak proč ne ten, co dostal výprask? Protože výprask je jakoby že – tamtomu jakoby jak si to tam šel zase zaplatit, tak byly to jeho peníze nebo ne? To nevím. Že mu bylo asi líto těch peněz, že měl aspoň důvod jakoby proč si to zase vzít. Ale on nedostal ani vynadáno od toho pekaře. Teda jako, že řekl přived' sem rodiče a tak. A že – prostě po výprasku bych ani já nic neukrad.*

Příběhy 2A

Pochopil jsi o čem to bylo? *No že ona se tam ta sýkorka trápila. A ona ji jakoby prostě myslela si, že je tam jakoby – nechtěla ji pomoci, takže když byla jakoby ta druhá, takže jakoby – že už by jí bylo líp zase jako, jakože větší prostor a tohle. Takže ta Berta ji vzala tý kamarádce a vypustila ji, jo? (Kýve. Vyprávím 2Ab.)*

Pochopils to, v čem byl rozdíl? *Že tady nikdo nezjistil, že tu sýkorku vzala. Kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, co vypustily tu sýkorku, teda vzaly ji těm kamarádkám a vypustily ji, tak koho bys víc potrestal v tomhle případě? (Váhá.) Tak asi – pokud to není domácí mazlík, tak bych asi potrestal tu, co ji držela v kleci. A kdyby sis měl vybrat z těch dvou, co vzaly tu sýkorku těm kamarádkám a vypustily ji? Tzn. Berta a její sestra. Oni obě dvě byly u kamarádky a vzaly těm kamarádkám sýkorku a vypustily ji. Tak tu Berty sestru, protože bych já bych ji to řek, že jsem ji vypustil a ona jí to neřekla tý kamarádce.*

Příběhy 2B

Pochopil jsi, o čem to bylo? *Jo. A koho bys potrestal v tomhle případě víc? To je to samý jako třeba s tím obchodákem. Tu Julii sestru, protože u tý se na to nepřišlo. A proč teda bys ji potrestal víc? No protože jakoby i kdyby – i kdyby se vědělo, že si vzala jenom takhle dva, tak i kdybych ji podezíral, tak mi bude lhát do očí, že to neudělala. Že stejně by mi neřekla, že si dala tam kousek cukroví.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Asi to cukroví, měla se nejdřív zeptat. Já bych se nejdřív zeptal. Proč to bylo horší? No protože to zvíře se trápí, když ho jakoby držíš a není na to zvyklý. A to cukroví, to prostě upečeš znova a prostě jenom si zobneš no.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, anebo ta, co se musela jít omluvit tý kamarádce? *Asi (váhá) ta, co se šla omluvit kamarádce. Proč myslíš? Protože v tom smyslu, že když se jí omluvíš, tak jakoby to jsou slova, že jí můžeš lhát. Než jako když dostaneš výprask, tak jakoby už seš doma, prostě pořád jakoby – už si to nedovolíš, protože už víš, že bys to dostal znovu.*

7F, věk: 11,3

Příběhy 1A

Pochopila jsi o čem to bylo? *Hm. O čem to bylo? O tom že ten jeho kamarád mu řek, že ten den nevečeřel a on pro něj ukradnul tu bagetu. (Vyprávím 1Ab.) O čem byla tady ta druhá část? To bylo o tom, že pro něj ukrad tu bagetu, ale chytili ho. Ano a mě by teď zajímalo, kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, tedy Adama a jeho bráchy, který oba ukradli tu bagetu, tak koho bys víc potrestala? Jestli toho Adama, kterýho si pekař nevyšiml, nebo toho jeho bráchu, kterýho ten pekař chytil? Spíš toho Adama, kterýho si ten pekař nevyšiml, protože ten ani ještě nedostal výprask.*

Příběhy 1B

O čem byl tady ten příběh? *Zase o tom, že ty kluci tentokrát ukradli lízátko. Hm, a v čem byl rozdíl? Jednoho kluka chytil, ten, co si dával do kapsy dvě lízátko. A ten, co ukrad jenom jedno, tak toho nechtyl. Hm, tak oba dva ukradli jenom jedno lízátko, jo. Hm. A kdybys byla rodičem tady těch kluků, koho bys víc potrestala v*

tomhle případě? Jestli toho, koho ten prodavač chytil, nebo koho nechytil? *Asi možná oba dva stejně.* Hm, a proč? *Protože oba dva chtěli ukrást to lízátko. Oba dva to udělali špatně.* No někdo mi totiž říká to, co jsi vlastně říkala u toho Adama, že by potrestal víc toho, koho ten prodavač neviděl a nechytil, jakože ještě nebyl ponaučenej, tak by ho potrestal víc. Co si o tom myslíš? *No víc bysem vynadala tomu, koho si nevšiml, ale tomu druhýmu bysem taky vynadala.* Hm a někdo mi zase říká to, co jsi říkala původně, že by vynadal oběma stejně. Takže ty bys udělala co – vynadala bys někomu víc nebo oběma stejně? *No tomu, kdo nebyl nachytanej, tak tomu bysem vynadala víc. Ale jenom trošičku.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Podle mě se zachoval hůř ten, co kradl pro sebe. Protože ty kluci, těm to někdo řek a oni – třeba my máme u nás na sídlišti je taková holka, se kterou jsem se dřív kamarádila. Ted' má mladší kámošku a ona ji ovládá. Řekne třeba, aby tohohle kluka kopla do zadku. A ona to udělá teda. A ona to dělá. Vlastně je malá a ani neví, že by to bylo nějak hodně špatný.* Hm, takže myslíš, že ten, co vzal to lízátko, že to bylo horší, protože ten Adam byl vlastně takhle ovládnutej, jo? *Hm.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, anebo ten, co musel jít zpátky do toho obchodu? *Spíš ten, co musel jít zpátky do toho obchodu.* Proč myslíš? *Protože ten, co dostal výprask, tak si to líp pamatoval, ale ten, co musel do toho obchodu, tak toho nic nebolelo.* Dobře. Já se ptám proto, že někdo mi zase říká, že si myslí, že to udělal znovu ten, co dostal výprask, protože přiznat se v tom obchodě je docela těžký, takže už by to neudělal. Co si o tom myslíš? *Tak stejně kdyby jeden z těch dvou bratrů byl mladší a dostal by za to výprask, tak třeba a bylo by mu – a chodil by třeba do první nebo do druhé třídy, tak by to znovu nedělal. A kdyby byl starší, tak by to udělal.*

Příběhy 2A

Pochopila jsi o čem to bylo? *Hm. O čem to bylo? Že ta Berta soucítila s tou sýkorkou a bylo jí líto, že ta sýkorka je v tý kleci a tak jí strašně moc chtěla pustit na svobodu. Ale zase od ní bylo špatný to, že jí tu sýkorku vlastně ukradla.* Pochopila jsi o čem to bylo? Nebo v čem byl rozdíl teda? *To druhý - v tom ta její kamarádka nevěděla, kdo to udělal a v tom prvním to ta její kamarádka věděla.* Dobře a kdybys byla rodičem těch dvou holek, co ukradly ty sýkorky, tzn. Berty a její sestry, tak koho bys v tomhle případě potrestala víc? Jestli Bertu, o který se to vědělo, anebo její sestru, o který se to nevědělo? *Asi obě stejně, ale kdyby se třeba jedna potom omluvila, tak tu, co se neomluvila bysem potrestala víc.*

Příběhy 2B

Pochopila jsi o čem to bylo? *Že ta holka dostala chuť na to cukroví a pár jich prostě snědla. A ta její sestra? Ta její sestra to cukroví ochutnala a ta to snědla všechno.* Hm, oni jich snědly každá jenom trošku. Akorát že u tý Julie si toho nikdo nevšiml, kdežto u tý její sestry na to přišli, že to snědla. Ale každá snědla jenom kousek. Jo? *(Kýve.)* A kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, koho bys víc

potrestala? *Asi zase obě. Podle toho, která by se omluvila. Tu, která by se potom omluvila, tak tu bysem potrestala míň. Hm, a kdyby se žádná neomluvila. Prostě by přišly domu a ty jako maminka bys to zjistila, že každá snědla kousek cukroví. Akorát že u jedny se na to přišlo a u jedny se na to nepřišlo. Tak bys je potrestala jak? Asi stejně obě.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? Podle mě ta Julie, která to cukroví snědla. Protože ta Berta to dělala pro dobro a ta Julie to dělala jenom pro sebe. Berta to dělala pro tu sýkorku.

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, nebo ta, co se musela jít omluvit kamarádce? Já si spíš myslím, že ta, co to – ta, co to měla - se omluvit tý – no spíš ta, co dostala výprask, protože to nebyl žádný pekař. To byla kamarádka, která jí už – už znala, tak aby se s ní potom nepřestala kamarádit. Tak už by to radši víc neudělala.

8M, věk: 11,4

Příběhy 1A

Pochopil jsi o čem to bylo? No je hezký, že on mu dal jídlo, ale zase není hezký, že kradl kvůli tomu. (Vyprávím 1Ab.) O čem to bylo? Že chtěl udělat dobrou věc pro toho chudýho kluka, ale on ho chytil ten pekař. Tak a mě by zajímalo, kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, Adama a jeho bráchy, tak koho bys víc potrestal? Jestli toho Adama, kterýho si pekař nevšiml, anebo toho jeho bratra, kterýho chytil? Já teda asi spíš toho, koho si nevšim. Hm, a proč? Protože on vlastně udělal něco a měl by si to zaplatit – jak to říct česky – vlastně udělal něco, co vlastně neměl dovolený a měl by za to zaplatit. Anebo aspoň toho pekaře se zeptat nebo něco, že by za to měl pykat taky. Takže to udělal špatně. A toho druhýho, kterýho pekař chytil, bys potrestal taky, nebo toho ne? Já bych ho taky potrestal, ale ne tak, jako toho prvního Adama. Protože, vlastně už za to pykal a vlastně měli oba stejné úmysly, ale tamtoho chytil.

Příběhy 1B

Tak o čem to bylo zase, pochopils to? No že oni měli rádi lízátka a ukradli každé to lízátko a toho prvního chytil a toho druhýho ne. A to by vlastně neměli, protože lízátko si můžou koupit, ty jsou levný. A vlastně když se mu to – když to lízátko chtěl, tak měl poprosit rodiče o to, aby mu to koupili. Aby to nemusel krást. Dobře a kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestal v tomhle případě? (Váhá.) Oba stejně asi jako. Proč oba stejně? Protože oba chtěli udělat tu samou věc, jenom jednoho chytil, no jako – (váhá) – je to stejný jako předtím, ale je to takový jiný, protože nechtěli udělat dobrou věc a chtěli jenom pro sebe všechno. To je pravda. (Stále nad tím přemýšlí – čekám.) Nevím. Tak řekl jsi, že bys je potrestal teda stejně? Já bych je asi potrestal oba. Ale taky podle toho, jak jsou starý a tak. Tak kdyby byli stejně starý? Tak stejně.

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Jak vzal bagetu – ještě jednou?* (Vysvětluji znovu otázku.) *Adam byl lepší, protože to chtěl pro někoho aspoň než jenom pro sebe.* Já se ptám, protože někdo mi tady odpovídá, že to bylo horší, co udělal Adam, protože ta bageta je dražší, jak už jsi řekl, to lízátko nestojí skoro nic, takže toho ukradl víc. Co si o tom myslíš? *No jako má to logiku, ale kdyby tu bagetu chtěl pro sebe, tak by to bylo horší. Ale když ji chce pro kamaráda, kterej je chudej a nemá, co jíst.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl – ten, co dostal výprask, anebo ten, musel jít zpátky do toho obchodu? *Ten, co musel jít zpátky.* A proč? *Protože ten, co dostal výprask se z toho ponaučil a už to neudělal, protože věděl, že to je špatný. Tamten to udělal vlastně za zády svých rodičů, ale nebyl potrestanej, takže to mohl udělat znova. A neponaučil se z toho předtím.* Tak on to jakoby udělal za zády rodičů, ale rodiče na to přišli, že jo, a nakázali mu, aby šel zpátky do toho obchodu to tam zaplatit – takže myslíš si, že to udělal znovu jo? *Hm.*

Příběhy 2A

Pochopil jsi o čem to bylo? *No, je to o tom, že první ta Berta chtěla pustit sýkorku a vlastně držela ji v zajetí a tý sýkorce to teda asi bylo nepříjemný a tak ona si to teda myslela, že se v tý kleci cítila špatně, tak vlastně ji pustila ven a ona si teda domyslela, že to udělala ona. Já bych řekl, že to bylo dobrý, že ji pustila, ale zase nebylo dobrý, že se nedovolila.* Hm, že jí to vzala, vid'. (Vyprávím 2Ab.) *To nemohlo být moc dobrý, protože ona si mohla myslet, že jí ulítla nějak z tý klece a mohla si chytit další. A pak tu klec třeba nějak líp zabezpečit a mohlo by se jí to stát znovu a znovu.* Hm, tak co by se mohlo dál stát, to my nevíme, jenom víme, že ji pustila. Takže vidím, že těm příběhům rozumíš. Tak se rovnou zeptám. Kdybys byl rodičem, koho bys víc potrestal? Jestli tu Bertu, anebo tu její sestru? Kdy tedy obě ukradly tý svý kamarádce sýkorku a pustily ji na svobodu, akorát že o tý Bertě se to vědělo, že to udělala a o její sestře se to nevědělo. *Asi tu, o který se to nevědělo.* A proč? *No protože vlastně se to vědělo o ní, že to udělala a ty rodiče možná taky mají rádi sýkorky, tak by to mohli pochopit, protože vlastně držet nějaký zvíře v kleci, pro něj to musí být jako fr-(hledá zřejmě slovo frustrující) musí to pro ni být nepříjemný bejt držený někde odkud nemůžou ven.*

Příběhy 2B

Pochopil jsi o čem to bylo? *Chápu, že u jedný – jedna si vzala kousek cukroví a nikdo o tom nevěděl a ta druhá si taky vzala a všimli si toho.* A kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, koho bys víc potrestal v tomhle případě? *Já nevím to je (směje se) vzít si kousek cukroví, to si беру já doma.* Tak je to taková drobnost. *Já bych jim vynadal jenom za to, že si to vzaly bez dovolení. Ale kdyby si to dovolily, tak to není taková to.* Hm, a vynadal bys některý víc nebo míň nebo oběma stejně? *Asi možná – nevím asi – nevím asi oboum stejně.* A proč? *Cukroví je dobrý (smích) a oni se o tom nedozvěděli. A dozvěděli se o tom rodiče, že snědly to cukroví, ta, co o tom nevěděli ty? Tak vlastně každá byla u kamarádky a u tý kamarádky ta jedna rodina se to dozvěděla a druhá ne a pak přišly domů a rodiče se to dozvěděli o obou a potrestali*

je. *Tak podle toho, jestli tu, co snědla to cukroví a oni to věděli tam, jestli ji potrestali nebo ne. To nevím. Jenom vím, že to věděli, ale jestli ji potrestali, to nevím. Třeba jestli ji odtamtud vyhodily nebo něco. Kdyby ji třeba za to vyhodili od té kamarádky, tak bych třeba už víc potrestal tu druhou, protože obě udělaly to samý, ale nikdo ji za to nepotrestal. A kdyby to bylo – obě, tak asi bych je potrestal stejně. Tak bych jim vynadal, tělesný tresty, to asi ne.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ještě jednou?* (Vysvětluji znovu otázku.) Co myslíš, že bylo horší? *To cukroví. To myslíš, že bylo horší? No, protože to cukroví bylo – musel se na tom někdo napracovat, vlastně byl to jejich majetek a ona ho snědla bez dovolení. Ale toho ptáčka - oni ho chytili a drželi ho v kleci a vlastně ho tím mučili, když to řeknu přehnaně a bylo mu to nepříjemný a ona když ho pustila, tak udělala něco dobrýho vlastně. A s tím cukrovím nic dobrýho neudělala.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla. Ta, co dostala výprask, anebo ta, co se musela jít omluvit té kamarádce? *Udělala to – já bych řek, že zase to udělala ta, co se šla omluvit. A proč? Protože zase si z toho nevzala ponaučení a zase to udělala, protože ho tam drželi v zajetí. Já se ptám, protože někdo mi zase říká, že to udělala znovu ta, co dostala výprask. Protože když se jde člověk omluvit té kamarádce, tak je to těžší, takže by to už znovu neudělala. Co si o tom myslíš? To je taky logický, ale mě přijde lepší, že to udělala ta, co nedostala žádný výprask.*

7.třída

1F, věk: 12;4

Příběhy 1A

Pochopila jsi o čem to bylo? *Hm. O čem to bylo? No bylo to- že vlastně on pro toho kamaráda udělal sice něco špatného, že ukrad tu bagetu, ale zase udělal něco správného, že to udělal pro něj. Protože neměl co jíst. (Vyprávím 1Ab.)* Víš v čem byl rozdíl mezi nima? *Že ten mladší byl menší a nebyl tak rychlej a hlavně on kdyby jako, tak odušil jako, kdy je možný, že se otočí.* Hm, no prostě ho chytil teda. *No prostě ho chytil. Tak a mě by teď zajímalo. Kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, co ukradli tu bagetu, tak koho bys víc potrestala? Jestli toho prvního, kterýho si ten pekař nevšimnul, anebo toho druhého, kterýho chytil. Já bych nějak jako, já bych byla nazlobená na oba. Sice pomohli tomu kamarádovi, že mu dali co jíst, ale zase možná bych – no takhle no, to je složitý. Protože zase ten jeden to udělal šikovně, že on ho neviděl. Což je dobrý, ale asi by ho za to nikdo chválit neměl. Za to, že něco ukrad a nikdo si toho nevšim. Ale zase je to jako, udělal to prostě. A no toho mladšího to je zase takový, že – on má tu výhodu, že je mladší. Takže ho nikdo zas tak moc hrozně nepotrestá, když je menší. A kdyby to byli dvojčata, tak koho bys potrestala víc? Toho, koho chytil, nebo toho, koho neviděl. To je hrozně těžká otázka. No já bych potrestala asi oba stejně. Protože u obou byla šance, že se stane to, co tomu druhému. A pokud oni nebyli tak chudý, jako ty kamarádi, co neměli co jíst, tak jim tu bagetu klidně mohli koupit.*

Příběhy 1B

Pochopila jsi o čem to bylo? Co ty kluci udělali? *Oba udělali v podstatě to samý, že ukradli lízátko. Ale je tam ten rozdíl, že jednoho chytili a jednoho ne.* Hm, a kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestala? *Já bych potrestala toho, kterýho chytili, protože o tom, kterýho nechtyli, bych se ani nedozvěděla, že to lízátko ukrad. Dobře a kdyby ses to dozvěděla? Kdyby sem se to dozvěděla, tak taky no, - to je hrozně složitý. Protože vlastně – zase nechci potrestat toho, kterýho chytili, protože kdybych ho potrestala, tak to bude vypadat jakoby, že by – pro mě bylo lepší kdyby on – kdyby ho nechtyli. Ale já bych potrestala asi oba stejně, protože oba dva prostě, oba dva to ukradli. Sice jednoho nechtyli, ale ukrad to tak i tak.*

(Po srovnání 1A x 1B) Dobře. Ještě já jsem si teď jenom vzpomněla, jak jsi říkala, že bys je potrestala oba stejně. Mně totiž někdo na to odpovídá, že by potrestal víc toho, koho ten prodavač chytil, protože se to o něm tak jako obecně ví a že by ho potrestal doma víc. Co si o tom myslíš? *No takhle, když se to o něm prostě pak už ví, že krade, tak je to špatný. Ale já bych ho nepotrestala, protože pak bych sama vypadala tak, že potrestám dítě, který chytili a vypadalo by to tak, že sama chci, aby kradlo to dítě dál, ale aby ho neviděli. Aby ho nechtyli. Mě to přijde takhle.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Jindra. A proč? No protože on to ukrad pro sebe. Což je špatný. Ale když už on to ukrad pro toho chudého kamaráda, kterej*

neměl co jíst, tak taky je to špatný, že to ukrad, ale není to zas tak hrozný, protože on to aspoň neudělal sám pro sebe.

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, nebo ten, co musel jít zpátky do toho obchodu? *Ten, co musel jít zpátky. A proč? No já si myslím, protože kdyby dostal výprask a už jednou ho chytli, tak už nebude mít zas tak velký sebevědomí a nebude si zas tolik myslet, že když ho jako - u toho druhýho. Protože on by si moh myslet: „No tak jednou mě nechytli, musel jsem tam jít z donucení, abych to zaplatil. A on vlastně on si moh myslet, že ho podruhé zase nechytí. Kdežto ten, kterýho už chytli si asi nebude už troufat na to, aby to zkusil ještě jednou. Hm a dejme tomu, že by nechytli ani jednoho a jeden by jenom dostal výprask a druhý by to musel jít zaplatit do toho obchodu, tak bylo by to furt stejný, jak říkáš? Že by to udělal znovu ten, co musel jít zpátky do toho obchodu, nebo by to bylo jinak? Že by to znova musel jít zaplatit? Ne dejme tomu, že oba dva ukradli lízátko a nikoho nikdo nechytli, akorát že rodiče jednomu dali výprask a jeden to musel jít zaplatit do obchodu. A po měsíci to udělal jeden z nich znovu. Takže ty říkáš, že to udělal ten, co musel jít zaplatit to lízátko jo? Hm. A proč vlastně, já jsem to špatně pochopila? No já jsem to myslela jakože když dostane výprask a – to byl ten – chytli ho nebo ne? Ne nikoho nechytli. Jo aha. Tak i když dostal výprask. Tak je to pro něj asi horší. Že už si tolik netroufne, aby to zkusil znova a radši si řekne: „A tak já ho radši spíš zaplatím.“ Ale ten, kterej ho zaplatil, tak on ho zaplatil jakoby z donucení. Musel tam jít a zaplatit to. Ale dobrovolně by to určitě nikdy neudělal. Takže si myslím, že by to znova zkusil ten, co to musel jít zaplatit.*

Příběhy 2A

Pochopila jsi o čem to bylo? *Hm. (Vyprávím 2Ab.) Tak o čem to bylo? No že u tý jedný - ona jí pustila ven tu sýkorku, ale – a ta kamarádka už věděla, kdo to udělal. Prostě jí došlo, že – kdo jinej by to udělal než ta Berta. No a u tý druhý, ta byla – no já nevím tam to zase – že ona vlastně nevěděla, kdo to udělal. Dobře. Takže obě teda ukradli tu sýkorku těm kamarádkám a vypustily. A kdybys byl rodičem tady těch dvou holek, koho bys víc potrestal? Já na to řeknu ale to samý jako předtím, protože – já řeknu, že bych potrestala obě stejně, protože obě udělaly to, co – jako zase udělaly dobrou věc, že tu sýkorku pustily na svobodu. Je možný, že se jí v tý kleci nelíbilo, ale taky je možný, že tam byla spokojená a ta kamarádka se o ni dobře starala. Takže vlastně já bych potrestala asi obě.*

Příběhy 2B

Kdybys byla rodičem tady těch dvou holek, koho bys víc potrestala? *Já bych je asi moc nepotrestala. Já bych je spíš jako – jim nějak řekla, že to se prostě nedělá. Ale to asi i u tý sýkorky. Protože to, že něco ukradnou je docela rozdíl, než když já nevím u kamarádky sní cukroví. Nebo že vypustí zvíře na svobodu. To mi přijde, že to – je to špatný, ale není to zas tak hrozný, jako když támhle ukradne lízátko. Dobře, takže bys jim to nějak vysvětlila, nebo jim vynadala. A vynadala bys některý víc nebo míň? Ne já oběma stejně. Protože i když se na to nepřišlo, tak já bych věděla, že to udělala stejně.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo se zachoval hůř? *Ta Berta si myslím. Protože zase je fajn, že to zvíře pustila, ale jestli se u mě – ale i kdyby se měla dobře, tak je to horší pro tu její kamarádku. Protože ta kamarádka už to měla za domácího mazlíčka a byla z toho ráda, že má prostě ptáčka doma v kleci zavřeného, protože kdyby ho pustila, tak ulítne. A prostě byla ráda, že má takhle nějakýho mazlíčka domácího. A ona ji vlastně o tu sýkorku připravila takhle.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, nebo ta, co se musela jít omluvit? *No asi ta, co se – to já nevím, která to udělala znova. Protože u obou to nakonec ta kamarádka zjistila. Takže v každém případě by věděla, že to udělala znova ta samá pravděpodobně. Ale teda, kdo by to udělal znova, to nevím. Tak ono je to asi nepravděpodobný. Ale dejme tomu, kdyby třeba se jednalo o to, že by vzaly někomu něco jiného, tak která myslíš, že by udělala něco podobného znovu. Ta, co dostala výprask, nebo ta, co se musela jít omluvit kamarádce? *No to je takový zase – když dostala výprask, tak – už jen že by se to opakovalo a že by na to přišli ty rodiče znova, by jí asi - by asi bylo pro ni špatný. A zase ta druhá - ta kamarádka by si na ní asi dávala zase – no asi by to udělala ta, která se musela tu věc jít koupit. Protože ta kamarádka, tý to vlastně vrátila. A ta kamarádka už počítá s tím, že už to třeba neudělá. Že prostě jí to – peněžně jí to vlastně vrátila. A ona se – ale ona to udělá znova.**

2F, věk: 12;4

Příběhy 1A

Rozumíš, co se stalo Adamovi a co jeho bratrovi? O čem byly ty příběhy? *Adam chtěl svému kamarádovi dát něco k jídlu, protože ještě nevečeřel. Tak ukradl bagetu a nikdo ho při tom nepřistihl. A toho jeho bratra při tom přistihli. Kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestala? Toho, koho přistihl ten pekař, nebo toho, kdo utekl? *Asi toho, kdo utekl. Hm, proč myslíš, proč bys to tak udělala? Protože toho, koho chytl, tak ten jakoby už byl potrestanej tím pekařem. A toho, koho nechytl, tak vlastně by si mohl myslet, že mu to zase po druhý projde.**

Příběhy 1B

O čem byly příběhy tentokrát? *Jindřich myslel, že mu bude to lízátko chutnat a viděl v obchodě lízátko, tak ho ukrad, ale prodavač ho viděl, takže vyběhl. U toho druhýho - u jeho bratra - toho neviděl a ten odešel. Dobře, koho by si víc potrestala tady v tom případě? *Asi zase toho, kterému to prošlo. Kdo utekl teda? Hm. Musím tě trochu zvíkat. Některý děti mi říkají, že by radši potrestaly toho, koho ten prodavač chytil - jakože se nechal chytit. Co myslíš, trváš si na tom? Podle mě jako je to horší. Protože ten, kterej - toho, kterýho chytil, tak byl jakoby potrestanej už tím prodavačem nebo tím pekařem, ale toho, koho nechytli, tak ten vlastně - no, myslí si, nebo no - já nevím, jak bych to řekla. Že prostě ještě nedostal vynadáno za to, co udělal.**

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ten Jindřich, protože si myslel, že mu to lízátko bude chutnat. Kdežto ten Adam to udělal pro svého kamaráda.* Někdo mi zase tvrdí, že ta bageta je horší, že to je jako dražší. *Podle mě je dneska asi lízátko dražší než bageta.* No tak dejme tomu, že bageta stojí nějakých padesát korun, lízátko možná tak pět. *Aha tak to jo. No, já bych to asi řekla tak, jak jsem to řekla předtím.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, nebo ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu? *Já si myslím, že to byl ten, co dostal výprask.* Hm, proč myslíš? *Protože ten, co se tam šel omluvit, tak jakoby si už pamatoval, že už to nikdy neudělá. Ale ten, co dostal jakoby třeba na zadek, tak - no jako tolik si to neuvědomil než ten, co to šel vrátit.*

Příběhy 2A

Tak co se stalo Bertě a její sestře - stručně? *Bertiny kamarádce, ta měla sýkorku, kterou držela v kleci a nechtěla ji pustit a ta Berta ji pustila a přišla na to ta její kamarádka. A v tom druhém případě na to nepřišla.* Koho by si víc potrestala, kdybys byla rodičem? *Asi toho, kdo - komu na to nepřišli.* Čili stejně jako v tom prvním příběhu. *Hm.*

Příběhy 2B

Co se stalo tady? *Ta Julie snědla u kamarádky pekáč cukroví a - Jenom kousek z toho pekáče, jo? Jo jenom kousek - a nepřišli jí na to. A v tom druhém případě na to přišli.* Co myslíš, že je horší, koho bys víc potrestala, kdybys byla rodičem? *Asi zase toho, kterému na to nepřišli zase.*

Srovnání 2A x 2B

Rozhodně byla ta Berta lepší, že pustila tu sýkorku na svobodu, protože to cukroví, to je takový jakože to někdo napeče a pak to někdo sní. Takže myslíš, že Julie se zachovala hůř? *Hm. A myslíš, že to, co udělala Berta bylo špatný? No zase - pohoršila si vztah s tou kamarádkou, ale zase udělala dobřej skutek, že pustila tu sýkorku, takže nevím.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? *Ta, co to jako - tý, co na to nepřišli?* No oboum na to jako přišli - teď jak se k nim zachovali rodiče: Jedna dostala výprask a druhá ta nedostala, ale musela se jít omluvit té kamarádce a koupit jí nového ptáčka. To je jedno jestli jim na to přišli nebo nepřišli. *No lepší bylo, když šla koupit toho ptáčka do toho zverimexu, tak to bylo lepší. Protože už z toho byla poučená, že kamarádka se na ní bude zlobit a tak.* Hm, takže myslíš, že to spíš neudělala takhle? *Hm.*

3M, věk: 12;9

Příběhy 1A

O čem to bylo zhruba? *Že jednomu se to povedlo, ale druhému už ne. A vlastně ten druhý riskoval a ten první taky riskoval kvůli tomu, že by ho chytnul. Kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestal? Toho prvního, protože jakoby (hledá slova). Toho, prvního, kterýho si teda nevšimnul ten pekař? Hm, protože jakoby - tomu druhému jakoby poradil jako - ne on mu neporadil ale on mu jako ukázal, že si toho nemusí všimnout ten pekař. Tak to zkusil i ten druhý a tomu to nevyšlo.*

Příběhy 1B

Co se stalo tady? *Že - nepovedlo se to tomu prvnímu a tomu druhému zase jo. Co se jim nepovedlo? Ukrást to lízátko. Koho bys potrestal tady víc, kdybys byl rodičem? Oba dva. Oba dva stejně? Hm. Proč takhle? Protože se to vlastně oba dva pokusili ukrást. Některý děti mi odpovídají, že by radši potrestaly toho, koho ten prodavač chytil, jakože se mu to nepovedlo. Co myslíš? No podle mě ne, protože vlastně za to mají pykat oba dva, protože to vlastně chtěli ukrást. Takže myslíš, že to je stejný? Hm.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ten s tím lízátkem, protože to vlastně bylo jenom pro jeho dobro. Pro sebe to měl. A ten první to měl vlastně pro toho nějakýho kluka, kterej měl hlad a neměl co jíst. Některý děti mi říkají, že je horší ukrást tu bagetu, že to je jako dražší. Co myslíš? To by mi vlastně bylo jedno kolik to stojí. Hlavně že by se ten druhý, kterej má hlad najedl. Myslíš, že na tom nezáleží? Hm.*

Pokračování 1B

Který myslíš, že to byl? *Ten, komu se to asi povedlo ukrást, že si myslel, že si ho zase nevšimne. Teď už nezáleží na tom. Myslím ten, kdo dostal výprask, anebo ten, kdo to lízátko musel jít zaplatit a přiznat se k tomu? Ten, kterej dostal ten výprask. Ten to udělal znovu myslíš? Hm. Proč myslíš? Protože si nemusel přiznávat, že to ukradl. A nemusel si to vlastně pak ten - vlastně ten prodavač všimnout, že si to ukradl. Teď tomu nerozumím. Že ten, který dostal ten výprask, tak to ví jenom rodiče, ale nějakou dobu třeba uplynul ten čas a ten prodavač třeba na to mohl zapomenout a mohl to ukrást znova. Už rozumím, tzn. že ten druhý, kdo to musel vrátit, tak o tom už ten prodavač jakoby věděl? Hm.*

Příběhy 2A

Co se stalo tady? *Že ty obě dvě dívky ukradly sýkorku a obě dvě si myslely, že se jí to jakoby nelíbí, že tam prostě nechce být v tý kleci, tak ji ukradly a pustily. Ale u tý druhý si toho vlastně nevšimla, teda všimla, ale nevěděla, kdo to ukradl. Kdybys byl rodičem, koho bys víc potrestal? Tu druhou, která to ukradla a ta, která vlastnila tu sýkorku, nevěděla, kdo to ukradl. Čili u koho se na to nepřišlo? Hm. Proč takhle? No protože se vlastně nepřiznala, že to byla ona, kdo to ukradl. A u tý první se to*

vlastně zjistilo. Takže u tý bych to vlastně nebral tak jakoby natvrdo. Jakože bych ji tolik nepotrestal jako tu druhou, aby se to vědělo taky.

Příběhy 2B

Co se stalo tady? *Že vlastně obě dvě snědly to cukroví. A vlastně ty, co to upekli, si mysleli, že to první cukroví, co snědla ta její sestra - nebo prostě ta první dívka, tak že to cukroví snědla ta druhá dívka to všechno, co vlastně snědly.* To jsou dvě různé rodiny (vysvětlují znovu). Rozumíš tomu? *Hm. Kdybys byl rodičem, koho bys víc potrestal? Spíš tu druhou, protože tam toho měli míň než u tý první. Protože u tý první když toho jako když toho snědla málo, tak ještě toho hodně zbylo třeba. Ale u tý druhý rodiny, když by vlastně něco snědla, tak by třeba měli už málo. A kdyby teda měli napečeno stejný množství cukroví, tak bys dělal co? Obě dvě bych potrestal. Obě stejně? Hm.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Asi ta sýkorka, protože to jakoby - jakoby to bylo ukradený zvířátko jakoby domácí a to cukroví se mohlo ještě udělat jakoby další a ta sýkorka se nemohla najít tak snadno.* Jo, takže myslíš, že se to už nedá napravit, takže to je horší? *Hm. Musím tě trochu zviklat, některý děti mi říkají, že horší je to snědení cukroví, že to snědla, protože na to měla chuť, ale tý sýkorce chtěla pomoci. Co myslíš, trváš si na tom? Jo, trvám. Ale jakoby ta sýkorka vlastně mohla mít i tu svojí rodinu, takže ji vlastně i odcizila tý svojí rodině. Jo že to je takový vyrovnaný, jakože to bylo takový stejný na závěr, ale spíš ta sýkorka.* Ta sýkorka teda, že byla horší? *Hm.*

Pokračování 2A

Myslíš si, že to vůbec bylo špatný, to že toho ptáčka ukradly nebo že to bylo vlastně dobře? *To je těžký. Na jednu stranu to bylo možná i dobře, že si myslely že se tam tomu ptáčkoví nelíbí. A na druhý straně to bylo špatně, že to ukradli a ona to zvířátko měla hrozně ráda.*

Kanárek: *Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala na zadek, anebo ta, co se musela dojit omluvit? Zase ta, co dostala na zadek, protože o tý se to vlastně taky nezjistilo. To zjistili jenom její rodiče.*

4F, věk: 12;10

Příběhy 1A

Pochopilas o co šlo v těch příbězích? *No asi jo. O co šlo zhruba? Vlastně o tom, že oba kradli, ale jednoho si nevěšiml a druhýho si jakoby všiml.* Kdybys byla rodičem, tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestala? *Asi spíš toho, jak si ho nevěšiml. Kdo tedy utekl – proč myslíš takhle? No, protože jakoby to udělal a jakoby ani se potom nepřiznal a ten kterýho chytil, tak jakoby se přiznat musel a i se omluvil a takhle.* Hm, někdo mi tvrdí, že by radši potrestal toho, koho ten pekař chytil, protože se mu nepodařilo utýct, udělat to dobře – co myslíš? *To asi ne, protože no vlastně horší to bylo, když to udělal ten Adam.* Ten, koho si ten pekař nevěšimnul teda? *Hm. Takže trváš na tom, že to je horší? Hm.*

Příběhy 1B

Co se stalo tady v tom příběhu? *No oba dva ukradli lízátko, ale zase jednoho si všiml a jednoho si nevšimnul.* Kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestala? *Asi zase toho, který to ukradl a nikomu to neřekl a nedostal za to jakoby.* Hm, proč toho zrovna? *No tak, jde o to vlastně, jak by se to ten rodič jakoby dozvěděl.* Kdyby se to nezvěděl, tak ho samozřejmě potrestat nemůže že jo. No ty rodiče se to dozvěděli o obou klucích. *Jo tak toho, co si toho nevšimnul, komu to prošlo.* Hm, a myslíš, že se zachoval hůř, anebo proč bys ho potrestala? *No tak jako zachoval se stejně, ale (váhá) - nevím.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Vlastně ten Adam to ukradl pro svého kamaráda, kterej vlastně neměl peníze a vlastně jakoby – sice to ukrad, ale jakoby mu pomohl. Ale ten Jindřich to ukrad pro sebe.* Hm, takže kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Ten Jindřich.* Hm, někdo mi tvrdí, že ta bageta je horší, že to je dražší, takže ukradl toho víc. *No, tak je to možný, ale jde o ten princip, že to udělal pro kamaráda, kterému chtěl pomoci.* Takže si trváš na tom, že ten Jindra se zachoval hůř? *Hm.*

Pokračování 1B

Kterej myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, nebo ten, co musel jít to lízátko zaplatit? *Ten, co ho musel jít zaplatit.* Ten myslíš, že to ukradl znovu to lízátko? *Hm.* Proč myslíš? *No tak většinou když někdo je potrestanej, tak je to pro něj jakoby ponaučení a už by to jako neudělal no a tak když jenom vlastně by se šel omluvit a zaplatit, tak by to udělal znova.* Takže myslíš, že to nebyl dostatečnej trest? *No tak (váhá) nedostatečnej, takhle se to říct nedá. Ale prostě že jeho to nevytrestalo.* Trošku tě zviklám, někdo mi tvrdí, že to ukradl znovu ten, co dostal výprask, protože ten, co se musel jít omluvit, tak že to bylo pro něj větší ponaučení. Co myslíš? *To si teda nemyslím.*

Příběhy 2A

Co se tady stalo zhruba? *Vlastně obě dvě pustily tu sýkorku a u jednoho si to ta kamarádka všimla a věděla, kdo to byl, a u druhýho ne.* Kdybys byla rodičem, koho bys víc potrestala? *Asi (váhá) no ani jednu, protože vlastně obě ji pustily a udělaly jakoby dobrou věc.* Hm, takže myslíš, že to bylo dobře? *No bylo to dobře.* Někdo mi ale říká, že to bylo špatně, protože ublížila tý kamarádce, že ta kamarádka měla tu sýkorku ráda. Co myslíš? *No tak mohla ji mít ráda, ale to se nedělá chytat ty zvířata do klece, protože je to trápení a podle mě kdyby to byla pravá kamarádka, tak by to pochopila a přestala by se zlobit.* Hm, takže trváš na tom, že to udělaly dobře? *Hm.*

Příběhy 2B

Pochopilas tady o co šlo? *Jo.* Kdybys byla rodičem tady těch holek, koho bys víc potrestala? *Já mám otázku. Taková ta sestra její, ta snědla z plechu, kde jich bylo míň?* Ne, bylo jich tam stejně. *No, tak já nevím. (váhá) Asi možná trošku, ale obě. Že se měly zeptat, když jsou u někoho na návštěvě, ale zase ne jako moc trestat.* Hm, takže myslíš, že to nezáleží na tom, jestli na to přišli nebo ne? *No, to zase ne, měla jim to říct, že si třeba vzala.* U jedný si toho všimli a u jedný si toho nevšimli. Co bylo horší? *Asi (váhá) no jak v čem. Třeba tý, u který si toho všimli to mohlo bejt*

horší, protože třeba na ní tak jako koukali a pořád na ní dohlíželi a tak, ale zase ta, u který si toho nevšimli, tak (mlčí). Tě trápím co? Já jenom nevím, jak to říct. Jakkoli. (mlčí) Dobře, necháme to. Ještě se tě tedy zeptám – bylo to dobře nebo špatně, že snědli těch pár kousků cukroví? Špatně, protože se měly zeptat, nebo jim to měli sami nabídnout.

Srovnání 2A x 2B

Co bylo horší? To s tím cukrovím. A proč si to myslíš? No protože to vlastně snědla jenom, aby jako ochutnala, měla to jako pro sebe, ale Berta to udělala jakoby v zájmu toho ptáčka, tý sýkorky.

Pokračování 2A

Kanárek: Která myslíš, že to byla? Asi ta, která ho musela jít vrátit. Myslíš, že to udělala znovu? Jo. Měla ho jít vrátit? Hm. Jo tak ta, co ho měla jít vrátit. Proč? Jde o to, jak to bylo. Jestli ona toho ptáčka chtěla a rodiče jí ho nedovolili, že by jako ho chtěla, tak by to udělala znova. Anebo jestli prostě se jí líbil ten (přemýšlí - něco si mumlá). Ty souvislosti my úplně nevíme. Zkrátka to udělala znovu, jedna z nich. No tak ta, co ho musela jít vrátit. Ta, co ho musela jít vrátit myslíš. Někdo mi zase tvrdí, že ta, co dostala výprask, tak že se z toho dostatečně nepoučila. Tak jestli by to udělala na truc, to se nedá říct no. (váhá) Já bych si asi trvala na tom, že ta, co ho musela jít vrátit. Ale je podle mě i možnost, že ta, která ho chtěla na truc ho prostě přinést zpátky i přes ten výprask. Jakože na truc kvůli komu, kvůli rodičům? No jakože prostě ty rodiče nerespektovali, že prostě chtěla toho ptáčka, tak ho ukradla prostě znova i přes to, že dostala výprask.

5M, věk: 12;11

Příběhy 1A

Rozuměl jsi těm příběhům? Moc ne. Moc ne (vyprávím znovu). Rozumíš tomu teď? Hm. Kdybys byl rodičem tady těch kluků, koho bys víc potrestal? Toho, kde si toho prodavač všimnul, nebo tam, kde si nevšimnul? Nevšimnul. Tam kde si nevšimnul ten prodavač? A proč myslíš tak? Protože by ho nemusel vytrestat, ale toho koho viděl, tak by mohli? Kdo? Ty rodiče. Teď tomu úplně nerozumím. Ten, kdo jí ukradl, a koho si nevšiml, tak toho by rodiče nemohli potrestat za to. A ten, kdo jí ukradl a prodavač si toho všiml, tak by ho mohl potrestat. A ten druhý by za to jakoby nemohl být potrestanej. Rodiče to ví o obou těch klucích. Prodavač si jednoho nevšiml a jednoho jo, ale rodiče to ví o obou těch klucích. Tak co myslíš teď? Mě nic nenapadá. Kdo se zachoval hůř? Oba dva. Oba dva stejně myslíš? Hm.

Příběhy 1B

Rozuměl jsi tady těm příběhům? Co se tady stalo? No, že jeden kluk měl chuť na lízátko a tak ho ukradl a prodavač si ho všiml a chytil ho. A potom ten druhý, ten taky měl chuť na lízátko, ukradl ho a nikdo si ho nevšiml. Kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, koho by si víc potrestal? (mlčí) Oba dva. Oba dva? Hm, někdo mi tady říkal, že by víc potrestal toho, koho si ten prodavač nevšimnul, jakože nebyl potrestanej tím prodavačem, tak že by ho potrestal víc. Co si myslíš o tom? Taky by

to asi mohlo jít. Mohlo by to jít? A co si myslíš ty? Já bych potrestal oba dva. Oba dva stejně? Hm.

Srovnání 1A x 1B

Kdo se zachoval hůř? *Ten Jindřich.* Ten se zachoval hůř? A proč myslíš? *Protože ten Adam to ukradl pro kamaráda a Jindřich sám pro sebe.* Hm, někdo mi říká, že ta bageta, že to je horší, že to je jako dražší než lízátko, to stojí pár korun. Co myslíš? *Já bych potrestal oba stejně.* Jo? Trváš si na tom? *Hm.*

Pokračování 1B

Kterej myslíš, že to byl? *Ten, koho rodiče potrestali.* Tím výpraskem? *Hm.* Myslíš, že to udělal znovu? *Hm.* A proč myslíš? *Protože (vážavě) - protože asi - já nevím jak to říct.* Jakkoli. *Jakože ho ty rodiče potrestali a toho druhýho jeho bratra ne.* Ten to šel zaplatit, ale jeho nepotrestali. A když ho potrestali, tak on to udělal znovu? Teď tomu nerozumím. *Hm.* Jo? *Hm.* Ten, co dostal výprask? *Hm.* Někdo mi právě tady říkal, že si myslí, že to udělal znovu ten, co se musel jít omluvit do toho obchodu, protože vlastně nebyl potrestanej, že to jenom zaplatil. Co myslíš? *Já bych spíš trval na tom svým, jak jsem říkal.* Jak jsi říkal, tzn. že ten, co dostal výprask, ten to udělal znovu myslíš? *Hm.*

Příběhy 2A

Pochopil jsi tady ty příběhy? O co tady šlo? *Moc ne.* Nevadí (vyprávím znovu). Rozumíš tomu teď? *Trochu.* Trochu? O co šlo zhruba? *Že Berta ukradla sýkorku, nebo chytila sýkorku do klece a její kamarádka jí říkala, ať jí vypustí, že je v tý kleci nešťastná.* Ono to bylo naopak, ona ta kamarádka chytila tu sýkorku, jo? A ta Berta ji vypustila. *Tak ta kamarádka chytila tu sýkorku, tak potom když šla pryč, tak Berta tu sýkorku vzala a vypustila ji.* Výborně. A ta sestra její udělala to samý, jo? *Hm.* Kdybys byl rodičem tady těch holek, koho by si víc potrestal – u jedný ta kamarádka věděla, kdo to byl a u tý druhý nevěděla, kdo to byl. Obě dvě vlastně vypustily sýkorku na svobodu. *Žádnou.* Žádnou bys nepotrestal? Proč? *Protože by ta sýkorka měla být na svobodě.* Takže myslíš, že to udělaly dobře? *Hm.* Někteří, co tu byli, mi řekli, že to udělaly špatně, že ublížily tý kamarádce. Co myslíš? *Že tu sýkorku měly vypustit a potom jí vysvětlit, jak by bylo jí, kdyby byla v kleci.* Hm, takže trváš na tom, že to bylo dobře, co udělala? *Hm.*

Příběhy 2B

Kdybys byl rodičem, koho bys víc potrestal? *Tu, co si jí nevšimli, že to snědla.* A proč? *Protože u tý, co si to všimli, tak ta byla potrestaná a ta druhá ne.* Hm, dobře. Někdo mi říká, že by potrestal obě stejně, že udělaly to samý. *Taky by to šlo.* Taky by to šlo? No a někdo zase říká to, co jsi říkal původně. *Já myslím, že by šlo obojí.* Že by šlo obojí, tzn. buďto potrestat jednu nebo obě? *Hm.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo se zachoval hůř? *Ta, co snědla to cukroví?* Hm, a proč? *Protože se s tím rodiče napekli zbytečně.* Oni to pekli zbytečně a ona to snědla? *Hm.*

Pokračování 2A

Kanárek: Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, nebo ta, co se musela jít omluvit? *Ta, co dostala výprask.* Ta to udělala znovu? *Hm.* A proč? *Protože se jí nemusela jít omluvit, ale rodiče jí potrestali.* Teď tomu nerozumím. Ona se nemusela jít omluvit, takže myslíš, že se z toho nepoučila? *Hm.* I když jí rodiče dali výprask? *Hm.* A ta co se musela jít omluvit se poučila? *Hm.* Někteří mi říkají, že to udělala znovu ta, co se musela jít omluvit. Že ten výprask, to bylo to potrestání, ale ta, co se musela jít omluvit, že nebyla potrestaná. Že to udělala znovu. Co myslíš? *Já si myslím to, co jsem říkal.* Trváš si na tom. *Hm.*

6F, věk 13;3

Příběhy 1A

Co se tam zhruba stalo? *Adam potkal kamaráda, kterej ještě nevečeřel. Tak mu jako chtěl pomoci, tak šel do pekárny. Jenomže neměl peníze, tak ukradl bagetu. Pekař si toho nevšiml, tak jakoby se nic nestalo a dal to tomu kamarádovi. A v tom druhým případě? V tom se to stalo jako bratrovi, že taky potkal kamaráda a jako to stejný, jenže ten pekař jakoby ho viděl, tak ho jakoby chytil.* Kdybys byla rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestala? *No já - jako udělali oba jako to stejný, takže bych jako stejně je potrestala. Protože jako on nemohl jak za to, že ho chytil a že tamtoho druhýho nechtyl. Takže bych je potrestala stejně.* Musím tě trošku zviklat. Některý děti mi říkají, že by potrestaly víc toho, koho ten pekař nechtyl. Jakože se na to nepřišlo, tak by ho jako potrestaly víc. Co myslíš o tom? *No tak tam jde o to, jako jestli to ty rodiče vůbec ví. Ten Adam, jestli to jako ukradl. Tak kdybych to věděla, tak potrestala bych je stejně. Protože oba udělali tu stejnou věc.*

Příběhy 1B

Co se stalo tady těm dvěma klukům? *Co se jim stalo?* Kdybys to mohla převyprávět? *Tak ten Jindřich v obchodě dostal chuť na lízátka, tak je ukradl a ten prodavač si toho všimnul a pak se to stalo bratrovi - ukradl taky ty lízátka a ten prodavač si toho nevšimnul.* Kdyby si byla rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestala? *Zase stejně (směje se). Potrestala bych je zase oba stejně. Stejně bych je potrestala.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo myslíš, že se zachoval hůř? *Hůř se zachoval Jindřich, kterej jakoby si ukradl lízátka pro sebe. Ten Adam chtěl pomoci kamarádovi, kterej vlastně neměl peníze a nevečeřel.* Některé děti mi říkají, že byla horší ta bageta, protože byla dražší. Že to je jakoby větší krádež. Co myslíš? *Tak taky se z tohohle pohledu na to dá koukat - nebo takhle - ale ten Adam vlastně jakoby nemyslel jenom na sebe, myslel na druhý - myslel na druhý. Ale ten Jindřich, ten si to koupil pro sebe.* Takže trváš na tom, že ten Jindra byl horší? *Jojojo.*

Pokračování 1B

Kterej myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, nebo ten, co musel jít se omluvit do obchodu? *Myslím, že to byl ten, co dostal ten výprask.* Hm, a proč?

Protože vlastně, Ježíš to je takový, hm, jak bych to řekla (hledá slova). Jakkoli. Že ten, co dostal výprask vlastně jakoby o ty rodiče - nebo jakoby že se neví na - jakoby neví, kdo jakoby ten prodavač, nebo ty lidé v tom obchodě že neví jako, kdo to byl a - uf - že jako se na to nemusí jako znova přijít nebo takhle. A že ten, co vlastně jakoby se musel omluvit, tak že ten - na toho třeba už budou ho hlídat, nebo takhle budou vědět prostě že třeba něco takhle může ukrást, že by to nešel znova dělat. Že by si netroufnul třeba. Takže myslíš, že by to neudělal znovu. No. Někdo tvrdí, že ten výprask, že to jako pořádně bolí a že by si tenhle netroufl znovu krást. Tak to je, to je takový. Co myslíš? Nevím no. (váhá) Já bych to nechala tak, jak jsem to říkala bych to nechala. Jo, takže ten co se musel jít omluvit... Ten co se musel jít omluvit by to víckrát neudělal.

Příběhy 2A

Stručně - pochopila jsi o co šlo? Jo, pochopila. Berta měla kamarádku, která chytila sýkorku a měla ji doma zavřenou. A ona tu kamarádku prosila, aby tu sýkorku pustila. Ale ona nechtěla. Tak když byla pryč ta kamarádka, tak ta Berta tu sýkorku pustila a ta kamarádka na to přišla. Hm a jakej je rozdíl mezi tou Bertou a tou její sestrou? Vlastně že jakoby na tu její setru nikdo nepřišel. Kdybys byla rodičem, koho bys víc potrestala? Ty holky zase udělaly to stejný nebo jako stejnou věc, že jedna neudělala víc jedna míň. A u tý jedný se na to přišlo a u tý druhý ne. A zase když by ty rodiče věděli, že to udělali obě, tak bych potrestala je zase stejně. A kdybych teda nevěděla, tak bych potrestala jenom jakoby tu sestru tý Berty. Jakože by to ty rodiče nevěděli? Jo, kdyby... Ty rodiče to ví o obou, že to ukradly. O obou - takže bych je potrestala stejně.

Příběhy 2B

Co se stalo tady? Že ta Julie snědla u kamarádky jakoby nějaký cukroví - nebo takhle a to samý udělala i ta její sestra, jenže tam se na to přišlo. Koho bys potrestala víc, kdybys byla rodičem? Tam, kde se na to přišlo, nebo tam, kde se na to nepřišlo? Tak tady u tohohle jako potrestat nebo dát takovej trest jakože když někdo si dá prostě tak, i když se nezeptá takhle, jestli si může dát, tak bych úplně tak netrestala. Jenom bych si to jako probrala jako v klidu a takhle. Hm, takže myslíš, že to nebylo špatný? Že to jako tak, tak špatný jako nějaký ty věci ostatní nebylo. Jako nebylo to tak špatný. Takže co by si udělala, kdybys byla rodičem? Já bych třeba s téma holkama si jakoby sedla, aby mi třeba jako vysvětlily, aby se tam šly jenom omluvit takhle. Že to, proč to udělaly třeba.

Srovnání 2A x 2B

Co myslíš, že je horší? To vůbec takhle jako nedokážu říct, nebo jako je to těžký to posuzovat. Hm, no je to těžký. Je to těžký. (váhá) Asi ta sýkorka, že bude horší - nebo takhle jakože když takhle kamarádce pustí to zvíře. A proč je to horší? Tak ta kamarádka jakoby tu sýkorku měla jenom jednu a toho cukroví bylo spoustu, jakože se nic tak nestalo. A tu sýkorku to tu kamarádku jakoby - pustila, tak jí to mohlo mrzet. A že tam tolik - u toho cukroví, že to není tak závažná věc. Někdo mi říká, že to cukroví ta Julie snědla, protože to chtěla jenom pro sebe a že tomu ptáčkoví ta Berta chtěla jako pomoci. Co si myslíš o tom? Tak ta pomoc jakoby to je samozřejmě lepší, než když myslíte na sebe jenom. (váhá) Já bych to nechala asi tak, jak jsem to

říkala. Že ten ptáček je horší? Že ten ptáček je horší. Sice jakoby mu chtěla pomoci, ale pořád je to horší.

Pokračování 2A

Která myslíš, že to udělala? *U té Berty se na to nepřišlo?* To je jedno (vysvětluji znovu). *Já bych jako řekla, že ta Berta (váhavě).* Ta co dostala výprask? *Jestli Berta dostala výprask a nepřišlo se na to.* To je jedno, na obojí se dejme tomu přišlo. *Tak ta Berta, nebo (váhá).* Proč myslíš? *To je takový (mlčí).* Kdo se z toho poučil víc. Z toho výprasku, anebo z toho, že se musela omluvit kamarádce? *Myslím, že se poučila z toho víc, že se musela omluvit teda že jako než ten výprask (nejistě).*

7M, věk: 13;3

Příběhy 1A

Rozuměl jsi těm příběhům? Co se tady zhruba stalo? *No že byli dva bratři a oba dva potkali nějakého kamaráda on byl jako chudej a měl hlad a neměli zrovna peníze a tak ukradli v tom obchodě bagetu.* Hm, a jaký je mezi nima rozdíl? *No že jednoho ten prodavač nechytl, ale druhýho ano.* Kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestal? *Tak asi toho, koho si ten prodavač asi nevšiml.* A proč? *No protože jako nedostal za to žádný vynadání. Jako něco vzal a nic za to jako ne to.* Hm, někdo tady říkal, že by potrestal oba stejně, že udělali to samý. *No to asi taky no ale.* Co myslíš? *No asi potrestat oba stejně, ale ten jeden už to měl od toho pekaře no.* Hm, to znamená, že jeden byl potrestanej od pekaře a druhý od rodičů? *No oba od rodičů, ale ten jeden ještě od toho pekaře.* Takže oba stejně. *Hm.* Někdo mi zas říkal to, co jsi říkal předtím. Co si myslíš ty by mě zajímalo? *No spíš to, že byli potrestaní oba. Radši oba? Hm.*

Příběhy 1B

Co se stalo tady? *Zas byli dva bratři, který - prakticky to samý, akorát neměli žádnýho toho kamaráda, ale ukradli si zase něco a zase jednoho chytnul.* Kdybys byl rodičem tady těch dvou kluků, koho bys víc potrestal? *No asi oba stejně.* Oba stejně – někdo mi právě zase říkal, že by radši potrestal víc toho, koho ten prodavač nechytl, že jako se to nikdo nedozvěděl, takže by měl být potrestanej víc. *Tak, pokud by se to nedozvěděl ani ten rodič, tak by ho asi vůbec nepotrestal.* Ty to ví – ty rodiče to ví. *Tak by bylo dobrý potrestat oba stejně.*

Srovnání 1A x 1B

Kdo se zachoval hůř? *Hůř ten, kdo si jenom ukradl to lízátko pro sebe.* Myslíš, že to bylo horší? *Hm.* Někdo říkal, že ta bageta je horší, protože to je dražší – co myslíš? *No ale zase tím pomohl nějakýmu člověku.* Hm, takže myslíš, že to nebylo tak špatný? *No zase tak špatný ne. Teda jako špatný to bylo, ale zase ne jako když ukradl to lízátko pro sebe.*

Pokračování 1B

Kdo myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, nebo ten, co musel zaplatit za to lízátko? *Ten, co musel zaplatit.* Myslíš, že to udělal znovu? *Ne ten, koho si ten*

prodavač nevšimnul. Proč myslíš? Protože prostě jako – kdyby to udělal ten, koho prodavač chytil, to si nemyslím, protože ten už jako ví, co se stalo a jako – To je jedno koho chytil (vysvětluji znovu). Kdo to udělal znovu? No ten, koho nechytнул, protože ten už věděl, že ho nemusí chytil. Nevím, jak bych to vysvětlil. Tak dejme tomu, že nechytit nikoho a rodiče je doma pak potrestali. No tak asi spíš ten, co dostal ten výprask. Protože jako nemusel nic platit. Já nevím. Myslíš, že se míš poučil, ten co dostal výprask? Nevím, poučili se oba ale (váhá). Je to těžký. Záludná otázka. Tak konečný slovo – kdo to udělal znovu, ten, co dostal výprask, nebo ten, co to musel zaplatit? No spíš ten, co to zaplatil. Ten, co se šel omluvit to udělal znovu? Hm.

Při úvaze nad pokračováním 2A změnil názor: *Ten, co dostal výprask, ten by to měl udělat spíš znova. Nebo jako neměl, ale. Takže myslíš, že to udělal znovu, protože to o něm nevěděli teda? Hm.*

Příběhy 2A

Kdybys byl rodičem, koho bys víc potrestal? *Asi oba zase stejně no. To není zase úplně zas tak špatný. No, ale jako asi oba stejně. Myslíš si, že to udělaly špatně, nebo že udělaly dobře? Asi špatně, ten kamarád to měl spíš vědět. A navíc je to kamarádovo věc.*

Příběhy 2B

Koho bys víc potrestal, kdybys byl rodičem? *No zase oba stejně. Oba stejně – nikdo se nezachoval hůř ani líp? Oba se zachovali stejně.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo se zachoval hůř? *Asi ta, co pustila toho ptáčka spíš. Myslíš, že to bylo horší? Hm, zase pár kousků cukroví, to zas není tak hrozný. Proč myslíš, že to bylo horší? Tak ono těch pár kousků cukroví, toho si nikdo nemusí moc všimnout, ale to že jim vypustila toho ptáčka, to je horší. Hm, někdo mi tady právě říkal, že to cukroví je horší, že to snědla pro sebe, ale tomu ptáčkoví, že chtěla pomoci – co myslíš? To jo, ale zase ublížila tím tý kamarádce.*

Pokračování 2A

Která myslíš, že to byla? Ta, co dostala výprask, nebo ta, co se musela jít omluvit kamarádce. *Tak podle toho, jestli to udělala tý samý kamarádce nebo – To je jedno. Nevím, spíš ta, která dostala ten výprask. Myslíš, že to udělala znovu? Hm. Proč myslíš? No, já jsem si teď konc uvědomil, že vlastně ono, jak už o jedný to už jako věděla a jako mohli si na ní dávat bacha aby jim něco neukradla a ta druhá vlastně o kterej to nevěděla, tak vlastně o tý to jako nikdo nevěděl a mohl to udělat znovu. Myslíš ta rodina, kterým ten ptáček zmizel? Že to o tý, co se šla omluvit, že to o ní věděli? No. To samý o těch bratrech. (Opakujeme si pokračování o Jindrovi a jeho bratrovi.)*

8M, věk: 13;5

Příběhy 1A

Rozuměl jsi těm příběhům? Co se stalo Adamovi a co jeho bratrovi? *Hm. V čem je rozdíl? Že ten pekař si toho nevšimnul toho Adama a u jeho bratra si toho všimnul. A čeho si teda všimnul? Že ukradl bagetu. Kdybys byl rodičem, koho bys víc potrestal? Adama, nebo jeho bratra? No asi stejně oba. Oba stejně? No, protože udělali vlastně ten stejnej čin. Některý děti mi říkají, že by potrestaly víc toho, koho ten pekař nechytil, že jako nebyl potrestanej, tak by ho víc potrestaly. Co si myslíš o tom? No, taky by to byla možnost no. Myslíš, že by to taky tak šlo? Hm. A někdo zase říká, že oba stejně. Tak co si myslíš ty? Nevím, že asi oba stejně.*

Příběhy 1B

Co se stalo tady? *No tak Jindřich ukrad lízátka a on na to přišel ten prodavač a jeho bratr to taky ukrad ty lízátka a tam si toho nevšimnul. Dobře. Kdybys byl rodičem, koho bys víc potrestal? No asi oba stejně zase. Oba stejně? Proč bys potrestal oba stejně, když u jednoho se na to nepřišlo a u jednoho jo? No, že vlastně zase udělali oba stejnej čin.*

Srovnání 1A x 1B

Co bylo horší? *Potrestal bych asi víc toho Jindřicha, protože ten to ukrad pro sebe, ale Adam to myslel dobře. Takže myslíš, že Jindřich se zachoval hůř? Hm. Někdo mi tvrdí, že ta bageta je horší, protože stojí víc. Co si myslíš o tom? Hm, asi hm (váhá) nevím, asi jako předtím. Ten Adam to udělal jako pro kamaráda a Jindřich pro sebe. Takže myslíš – trváš si na tom, že Jindřich se zachoval hůř? Hm.*

Pokračování 1B

Kterej myslíš, že to byl? Ten, co dostal výprask, nebo ten, co se musel vrátit do obchodu? *Ten, co musel jít do obchodu a zaplatit ho. Ten myslíš, že ukradl to lízátko znovu? Proč myslíš? No, protože vlastně nebyl pořádně poučenej. Hm, takže myslíš, že ten, co dostal výprask, že byl poučenej? Hm. Trošku tě ještě zviklám. Některý děti mi říkají, že to ukradne ten, co dostal výprask, jakože to nikdo neví a tím pádem si myslí, že mu to zase projde. Asi na tom budu trvat.*

Příběhy 2A

Rozumíš těm příběhům? Co se teď stalo zhruba? *Hm, počkat ta Bertina kamarádka zavřela tu sýkorku? Hm (vysvětluji znovu). Rozumíš tomu? Hm. Kdybys byl rodičem tady těch holek, koho bys víc potrestal? Asi obě stejně. Obě stejně? Myslíš, že nikdo se nezachoval hůř? Hm.*

Příběhy 2B

Co se stalo tady v tom příběhu? *No ta Julie, ona snědla cukroví a nevšimnul si toho nikdo a ta její kamarádka, tam vlastně si toho všimli a domysleli si, že to byla ona. Hm, koho bys potrestal, kdybys byl rodičem? Asi obě stejně. Obě stejně? Myslíš, že nikdo se nezachoval hůř nebo líp? Hm.*

Srovnání 2A x 2B

Kdo se zachoval hůř? *Asi, no nevím (váhá). Asi ta, co snědla cukroví.* Myslíš, že to bylo horší? *Hm.* Proč myslíš? *Protože ten ptáček, ten by chtěl zůstat v té přírodě. Ale to cukroví – no asi tak.* Hm, někdo mi tvrdí, že horší je ten ptáček, jakože tý kamarádce víc ublížila. A to cukroví, tam se jako nic tak nestalo. *Hm, no asi na tom budu trvat.* Jo, že to cukroví je horší? *Hm.*

Pokračování 2A

Když se ještě vrátím k Bertě - myslíš si, že to bylo špatně, že ukradla toho ptáčka a pustila ho na svobodu? *No, (váhá) myslím si, že horší bylo ukrást toho ptáčka než (nerozumím).* A celkově – myslíš, že to bylo špatně ukrást toho ptáčka, nebo že to bylo dobře, že pomohla tomu ptáčkovi. *No, tak napůl.*

Která myslíš, že to byla? *Myslím, že to byla ta, co jí ho koupila.* Že to udělala znovu? *Hm.* Proč myslíš? *No, protože zase nebyla moc potrestaná.* Hm, takže myslíš, že výprask víc poučil? *Hm.*

VI. Seznam použité literatury

- DURKHEIM, E. *Moral Education*. New York: Free Press of Glencoe, 1961.
Přeloženo z orig. *L'Éducation morale* z r. 1925.
- ERIKSON, E. H. *Dětství a společnost*. Praha: Argo, 2002. ISBN 80-7203-380-8.
Z angl. orig. *Childhood and Society* přeložil J. Valeška.
- FAUCONNET, P. *La Responsabilité: Étude sociologique*. Paris: Librairie Félix Alcan, 1928. Dostupné z <http://classiques.uqac.ca/classiques/fauconnet_paul/la_responsabilite/la_responsabilite.html>.
- MAHLEROVÁ, M.S.; PINE, F.; BERGMANOVÁ, A. *Psychologický zrod dítěte*. 1.vydání. Praha: TRITON, 2006. ISBN 80-7254-722-4.
- MILGRAM, S. *Behavioral study of obedience*. In *Journal of Abnormal and Social Psychology*. Vol. 67, p. 371-378, 1963.
- PIAGET, Jean. *The Moral Judgement of the Child*. Glencoe (Illinois): The Free Press of Glencoe, 1948. Z francouzského originálu přeložila Marjorie Gabain.
- [online] *Wikipedie: Otevřená encyklopedie*. Dostupné z <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Reciprocita>>, poslední úpravy 14.2.2014 (www stránky), [citováno 17.3.2014].